

**УКРАЇНЦІ
В АРМІЯХ
СВІТУ**

Сергій Водотика, Тетяна Водотика

УКРАЇНЦІ В АРМІЯХ СВІТУ

Харків

2020

УДК 94(477)
В62

Серія «Історія та політика»

Надруковано на замовлення
Міністерства інформаційної політики України

Для безкоштовного розповсюдження

У разі якщо ви придбали цю книгу,
просимо повідомити на адресу: books@mip.gov.ua

В авторській редакції

Фотографії люб'язно надані автором

Дизайнер обкладинки *Михайло Присяжний*

Водотика С.

В62 Українці в арміях світу / Сергій Водотика, Тетяна Водотика. — Х. : Віват, 2020. — 256 с. : іл. — (Серія «Історія та політика», ISBN 978-966-942-843-1).

ISBN 978-966-982-129-4

У книжці наведено біографії видатних, але малознаних українців, які через бездержавний статус України опинилися «по різні сторони барикад» у війнах буремного ХХ століття і значно вплинули на розвиток науки, мистецтва, культури, політики та військової справи провідних західних демократій.

УДК 94(477)

ISBN 978-966-942-843-1 (серія)
ISBN 978-966-982-129-4

© Водотика С. Г., Водотика Т. С.,
текст, 2019

© ТОВ «Видавництво “Віват”», 2020

Інтро

В умовах сучасної російської агресії проти України відкривається чимало нових і призабутих сторінок історії, пов'язаних із військовою звитягою українців. Бої на Донбасі засвідчили перед усім світом, що українці хочуть і можуть у найскладніших умовах боронити свою Вітчизну. За роки незалежності опубліковано чимало науково-дослідних і науково-популярних праць про військову звитягу українців із часів України-Руси до сучасної російсько-української війни, цього разу гібридної¹.

Менше відомо про військову звитягу закордонних українців², яких не зовсім коректно в літературі поіменовано українською діаспорою. Чому остання дефініція не зовсім правильна? Історично склалося

¹ Зацікавленим пропонуємо ознайомитися з працями: Савченко В. Двадцять війн за Україну / В. Савченко. — К.: Нора-друк, 2016. — 480 с.; Поле битви — Україна. Від «володарів Степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / Упорядник К. Галушко. — Харків: Книжковий «Клуб сімейного дозвілля», 2016. — 352 с.; Брехуненко В., Ковальчук В., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України / За заг. ред. В. Брехуненка. — К.: Ін-т української археографії та джерелознавства НАН України, 2016. — 248 с.

² Останнім часом з цього питання з'явилися цікаві тексти, розраховані на широкий загал: Від Рейхстагу до Івдовіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій війні / За загальною редакцією Я. Примаченко. — Харків: Книжковий «Клуб сімейного дозвілля», 2017. — 352 с.

так, що чимало українців з XVIII ст. змушені були шукати кращої долі за кордонами України. Причому вони нерідко опинялися за межами рідної землі не з власної волі — достатньо згадати масові сталінські депортації і репресії. А діаспору утворювали люди, які опинились за межами України з власної волі.

До того ж далеко не всі українські землі перебувають у складі сучасної України. У повній версії вірша Павла Чубинського, який став гімном України, є фраза «Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону». Це відсилка до територій, заселених етнічними українцями. Це й Посяння, і Холмщина, і Придністров'я, і Східна Слобожанщина, і Пряшівщина...

Низка переписів населення, проведених на межі XIX — початку XX століття, визначила території, на яких українці домінували кількісно, — українську етнічну територію.

На початок Першої світової війни, у 1914-му, Україна не існувала як незалежна держава. Натомість українці проживали у складі двох імперій — Австро-Угорської та Російської. Унаслідок Першої світової війни імперії розпались, але українці так і не вибороли права на власну суверенну соборну державність.

Тож території, де в більшості проживали українці, знов опинились у складі кількох держав — УРСР (найбільша), II Річ Посполита, Румунія, Угорщина.

Частина територій з українським населенням опинилась і у складі Радянської Росії.

Після Другої світової війни західноукраїнські землі ввійшли до складу УРСР.

Не будемо перераховувати всі землі з огляду на політкоректність і конституційне положення про те, що Україна не має територіальних претензій до країн, де переважають етнічні українці, але які не є частиною Української держави. Саме тому з вірша Петра Чубинського до Державного Гімну України увійшли лише перший куплет і приспів.

Отже, у нашій книжці йтиметься про військову звитягу закордонних українців. З далекого вже XVIII століття, з козацьких часів до сьогодні, вони були, є і будуть взірцями мужності, героїзму, хоробрості, професіоналізму, прикладом любові до України. Вони прославили себе й Україну, їхніми вчинками пишалися у багатьох країнах світу. Саме так, у світі вже давно, з козацьких часів, знають українців як добрих вояків.

Задум пропонованої праці зароджувався поступово, ніби як відповідь на повідомлення новинарних сайтів. Кілька разів змінювалися формат і структура. Багато сюжетів і персоналій лишилося «за кадром». Проте це позаду, і ми щирозсердно вдячні всім, хто товаришив нам на шляху до готової книжки. Перш за все — Людмилі Савенок і Сергієві Тараненку, які були терплячими, толерантними й надихали нас.

По-друге, нашим колегам — Максимові Майорову і Яні Примаченко, які стали чи не першими читачами й рецензентами тексту. Ми також наперед вдячні читачам і сподіваємося, що наш текст викличе хвилю інтересу до призабутих сторінок української військової історії.

Провісники тренду. Побачити, зрозуміти, показати загрозу

Оцінюючи ситуацію у Східній Польщі після нападу СРСР на Польщу 17 вересня 1939 р., Яків Гальчевський (український військовий діяч, 1894—1943, офіцер, про нього далі піде мова) 27 вересня 1939 р. занотував у щоденнику: «Безліч [польських — *С. В., Т. В.*] майна й людей зрушено з місця й в несамовитому бігові на схід попадає в наставлений червоний сак»¹.

Сьогодні ситуація інша. Та й сам «червоний сак» змінив колір — тепер це біло-синьо-червоний триколор «руського мира». Значно менше втікачів від бойових дій на Донбасі обрали східний (російський) напрямок руху, більшість вирішили лишитися в Україні (близько 1 млн проти 2 млн станом на 2017 рік²). Реальність ніби й змінилась докорінно. Але сутність

¹ Гальчевський Я. З воєнного нотатника. // <http://www.ukrlife.org/main/evshan/galchevskybio.htm>

² Щур М. Переселенці з Донбасу краще влаштувалися в Росії, ніж в Україні — дослідження // <https://www.radiosvoboda.org/a/28309576.html>

імперської ідеології лишилася незмінною. Так само як її вміння ховатися за привабливою обгорткою. Наприклад, з принтом «business as usual».

Тож закономірно, що далеко не всі й сьогодні усвідомлюють небезпеку втрапити в оцей «червоно-російський сак». То яскравішими й гучнішими звучать і здаються слова й дії тих, хто з ним стикнувся і борюся. Кожен мав особистий фронт, і не обов'язково він простягався полями реальних битв. Найчастіше ж найважчі битви відбувалися в серцях й умах — особливо перед лицем вибору й неминучих потрясінь.

Вибір і наслідки

Варта роману доля вже згаданого **Юрія Горлас-Горського (справжнє ім'я Юрій Юрійович Городянин-Лісовський, псевдонім Горліс-Горський, у підпіллі Залізник, Горський, Горлиця; 1898—1946)** — українського військового й громадського діяча, старшини Армії УНР і письменника¹. Чи справді ним рухало розуміння небезпеки російсько-совітської загрози для решти цивілізованого світу, не кажучи вже про українців? Імовірно, так.

За деякими даними він у 1940—1941 рр. у Фінляндії намагався сформувати український військовий

¹ Юрій Горлас-Горський є автором прозових творів «Отаман Хмара» (1934), «Червоний чортополох» (1935), «Холодний Яр» (1937), «Ave Dictator» (1941). «Холодний Яр» витримав уже близько десяти перевидань.

Юрій Горлас-Горський

підрозділ із українців-військових Червоної армії, які потрапили до фінського полону. Цей підрозділ планували використати для боротьби з Червоною армією. Очевидно, досвідчений підпільник і військовий, рішучий і розумний, переконаний антикомуніст і націоналіст, який добре знався на радянських реаліях, мав усі підстави сподіватися на успіх.

Вірогідно, що ця вдача й призвела до загадкового зникнення Юрія Горлас-Горського у 1946 р. в Німеччині, де він перебував у таборі для переміщених осіб¹.

¹ На Полтавщині таки з'явилася премія імені Горлас-Горського // <https://poltava365.com/na-poltavshhini-taki-z'yavilasya-premiya-imeni-yuriya-gorl.html>

Андрій Лайко

Андрій Павлович Лайко¹ народився у 1897 р. в селищі Дерев'яне (сучасний Рівненський район Рівненської області), здобув педагогічну освіту, воював поручиком російської армії на фронтах Першої світової війни.

¹ Детальна розвідка про Андрія Лайка тут: Пилипович Т. Під чужими мундирами — українські серця // Incognita-incognita.day.Kiev.ua/pid-chuzhimi-mundiramy-ukrainski-sertsia.html

Далі були Армія УНР і боротьба за незалежність України. У міжвоєнні роки жив у рідному селищі, яке внаслідок повоєнного облаштування світу й вибіркового використання права націй на самовизначення опинилося у складі Польщі. У мирний час Андрій Лайко, попри поразку національно-визвольних змагань, опікувався українською справою. Так, він очолював Просвіту, плекав українську мову, культуру, традиції. Андрій Лайко був людиною мислячою і соціально активною, а такі рідко лишаються осторонь. Проте так само рідко вони лишаються поза полем зору репресивних органів.

У період Перших совітів (з вересня 1939 р. до червня 1941 р., час після приєднання Західної України до УРСР і до нацистської окупації, час радянізації) без формального обвинувачення Андрія Лайка було репресовано сталінськими спецслужбами як прихильника українського руху й засуджено до восьми років ув'язнення з конфіскацією майна. Загартувалися його антисталінські, антирадянські й антиросійські погляди в таборах НКВС у Старобільську (Луганська область) і Воркуті. Остання локація — це північ Росії, де засуджені за Полярним колом при середній температурі -6°C градусів будували місто й працювали на вугільних копальнях.

За рік-півтора життя Андрія Лайка змінилося докорінно й лише на гірше. Він перетворився із самодостатньої людини й патріота України, нехай і в чужій

державі, на «табірну пилюку» ГУЛАГу, особу без надії й майбутнього. Тож коли з'явився шанс вирватися із таборів, Андрій Лайко думав, мабуть, недовго. Він використав першу можливість податися до польської Армії Андерса (у цій книжці їй присвячено відповідний розділ). Це був свідомий вибір «меншого зла» для свідомого українця, Андрій геть не ідеалізував польську політику щодо України. За тодішніх умов це був єдиний шанс вижити. І йому це вдалося — у лавах Армії Андерса він пройшов від СРСР до півночі Італії.

Після закінчення Другої світової війни Андрій Лайко не повернувся в СРСР, а обрав свободу — емігрував до Великої Британії. Осів у Манчестері, став громадським і культурним діячем.

За заповітом на його могилі було викарбовано: «Народився на Волині, не дочекавшись волі України, помер у смутку на чужині». У цих словах — біль і туга за рідною землею, якій довелося пролити ріки крові у світових війнах, але так і не вибороти незалежність.

Радянський режим позбавив ветерана Другої світової війни місця на Батьківщині, але не забрав свободи, віри в незалежну Україну. І не забрав в українців знання про його життя.

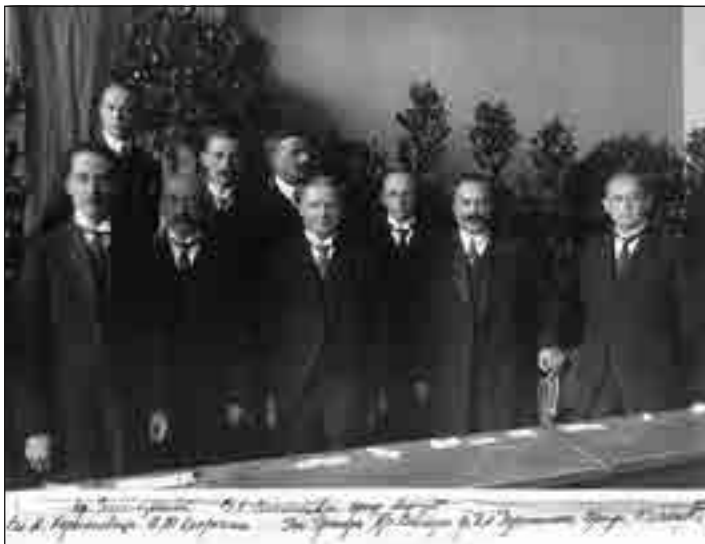
Надзвичайно високий рівень військового професіоналізму й чітке розуміння геополітичної небезпеки політики Росії для України, Заходу й усього цивілізованого світу продемонстрував своїми працями й діями

Володимир Коростовець (1888—1953). У роки Другої світової війни він читав лекції британським військовим про специфіку Радянської Росії і Червоної армії. По суті, був одним із перших кремлінологів (радянологів)¹. Річ у тому, що Володимир Коростовець був знаним українським журналістом, дипломатом, політичним і громадським діячем, одним із фундаторів Українського наукового інституту в Берліні. Але життя, здавалося, готувало його геть до іншого.

Народився він у заможній родині полковника Російської імператорської армії на Чернігівщині. Очевидно, що Володимир з дитинства пізнав атмосферу військового життя, підсвідомо засвоїв букву й дух російської армії. Статусність батька та сім'ї забезпечили йому відповідне виховання й освіту. Наприклад, одним із його домашніх учителів був випускник Оксфорду.

Володимир Коростовець здобув освіту в гімназіях Києва і Санкт-Петербурга, у санкт-петербурзьких університеті й політехнічному інституті. У 1912—1917 рр. він був співробітником міністерства закордонних справ Російської імперії, а також секретарем трьох міністерств. Це дало йому безцінний досвід і розуміння того, як може працювати імперська бюрократія і якою може бути імперська політика щодо

¹ Советологія, або радянознавство, іноді кремлінологія — наукова галузь у США й Західній Європі за часів холодної війни, присвячена комплексному дослідженню СРСР.

Члени-засновники й професори Українського наукового інституту в Берліні. 1-й ряд (зліва направо): В. Коростовець, О. Скоропис-Йолтуховський, ген. Гренер, Васмерг, Д. Дорошенко, Келлер; 2-й ряд: В. Залозецький-Сас, В. Липинський, І. Мірчук; 1927 рік

впокорених народів і завойованих земель, у тому числі щодо українців. Імовірно, наш герой з часом провів багато паралелей між політиками імперії Романових і комуністичної імперії.

Після більшовицького перевороту 1917 р. в Росії Володимир Коростовець повернувся в Україну, працював начальником Державної варти Української Держави гетьмана Павла Скоропадського й став його стійким прибічником. Син полковника Російської

імператорської армії, імовірно, пережив світоглядну трансформацію, віддавши перевагу українській боротьбі за незалежність, а не вірності російським імперським цінностям. Але стати прихильником Директорії Володимир Коростовець не зміг. Тож був змушений покинути Україну.

З 1919 р. він перебував на еміграції у Польщі, Німеччині й Великій Британії, працював журналістом поважних видань, підготував декілька науково-публіцистичних видань з аналізом геополітичної ситуації в Європі й з обстоювання українських інтересів, співпрацював із гетьманом Павлом Скоропадським, доклав зусиль до створення і функціонування Українського наукового інституту в Берліні (поширював серед європейців відомості про Україну й досліджував стосунки України із Заходом¹).

У Великій Британії Володимир Коростовець працював представником Павла Скоропадського, налагоджував відносини з консервативними колами, виступав із лекціями, був членом ради Англо-українського комітету, а в повоєнний час надавав допомогу українським емігрантам, брав активну участь у діяльності Союзу українців у Великій Британії, підтримував українських студентів, виступав з лекціями в США

¹ Сидоренко Н. М. Коростовець Володимир Костянтинович (16.07.1888—29.09.1987) // http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5194; Сирота Р. Б. КОРОСТОВЕЦЬ Володимир Костянтинович // http://www.history.org.ua/?termin=Korostovets_V; Шелухін В. Кілька безгрунтерських мотивів і одна біографія // ZBRNC-<https://zbruc.eu/node/41991>.

й Канаді щодо геополітичної ролі України у світі. Чимало думок Володимира Коростовця досі не втратили актуальності.

Емігрантська допомога

В емігрантському середовищі сформувалися особлива атмосфера й система цінностей. Вихідці з цих кіл надзвичайно чітко розуміли небезпеки російської загрози для світу й майбутньої незалежної України. Адже багато хто з емігрантів на власному досвіді переконався, скільки можуть коштувати імперські амбіції. Доречне свідчення цьому — історії наших наступних героїв.

От, наприклад, бойовий шлях американського десантника **Володимира Степаняка (1945)**. Він народився у родині українських емігрантів. Після школи, 18-річним юнаком, він вирішив пізнати життя і побачити світ у лавах американської армії. Воював (був висококваліфікованим радистом¹) у складі 101-ї повітряно-десантної дивізії США («Орел, що клекоче» — англ. «Screaming Eagle» за емблемою²). Воював у В'єтнамі і його брат Юрій. Дивізію було сформовано

¹ SGT Walter Stepaniak // <http://macvteam162.com/wp-content/uploads/2013/12/WALTER-STEPANIAK.pdf>

² Бойовий шлях дивізії показано в численних культових кіно- й телесеріалах, серед яких «Врятувати рядового Райана», «Брати по зброї», «Мисливці на оленів», «Висота “Гамбургер”».

Емблема 101-ї повітряно-десантної дивізії США
(«Орел, що клекоче»)

в роки Другої світової війни (1942), після перемоги над нацизмом її розформували через сподівання американців на мир і спокій, але у 1948 р., з розгортанням холодної війни, відновили. У В'єтнамській війні бойові втрати десантників удвічі перевищили втрати під час Другої світової війни¹.

Отже, Володимир Степаняк 19 місяців провів у кровопролитних боях — у Сайгоні і Хюе, захищав Кхе Сан, брав участь в атаках на позиції В'єтконгу в Кий-Сан і Бей-Сан. У часи найважчих боїв він носив із

¹ Детальніше можна почитати тут: Red Markers, Close Air Support for the Vietnamese Airborne, 1962–1975. By Gary N. Willis. Marvel Texas: Gary N. Willis (LULU.com publishing), 2012.

собою український прапор, яким просив накрити себе у разі загибелі. Володимира було двічі поранено, він здобув тринадцять нагород, серед яких «Пурпурове Серце», дві «Бронзові зірки» тощо. Після війни Володимир передав свій український прапор Комітету українсько-американських ветеранів у Нью-Йорку¹.

Геть іншу долю, але схожі переконання щодо суті радянського й російського імперіалізму мав **Пітер Оленчук (1922—2000)**, американець українського походження, двозірковий генерал армії США, учасник Другої світової і В'єтнамської воєн. Символічно, що син українських емігрантів боровся з двома найстрашнішими тоталітарними режимами в історії — нацистським і комуністичним. Про доблесть генерала свідчать численні нагороди, серед яких медаль «За видатні заслуги» Армії США, орден «Легіон заслуг», Похвальна медаль і медаль Військово-повітряних сил (Повітряних сил) та поховання на Арлінгтонському національному цвинтарі США (на таку честь заслуговують лише надзвичайно видатні американці).

Чітко розумів небезпеку російського імперіалізму, попри радянсько-комуністичні, релігійні й будь-які інші шати, і відомий політичний діяч **Лев Добрян-**

¹ Інтерв'ю з Володимиром Степаняком у тому числі про Україну й українське коріння з проєкту Veterans History Project тут: <http://memory.loc.gov/diglib/vhp/bib/loc.natlib.afc2001001.66578>

ський (1918—2008). Він служив у 1944—1945 рр. в Армії США й у 1957—1958 рр. викладав у Національному військовому коледжі¹. Але він відзначився не так як військовий, як політик і громадський діяч. Наприклад, він багато років був президентом Українського конгресового комітету Америки.

Як американський учений і політик українського походження, палкий патріот України, він чітко уявляв потребу виходу України зі складу СРСР і просував тезу про те, що українці не є вільною і самовизначеною нацією. Лев Добрянський був одним із промоторів надання Тижню поневолених народів² у США офіційного статусу, подав до Конгресу США у 1959 р. проєкт відповідної резолюції. Тиждень поневолених народів привертав увагу істеблшменту й громадськості США до проблем усіх поневолених комуністичними тоталітарними режимами народів, у тому числі українського. Резолюція Конгресу США, якій президент Дуайт Ейзенгауер надав силу закону,

¹ Ясь О. В. Добрянський Лев // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — С. 424.

² Тиждень поневолених народів — щорічний комплекс масових заходів, що початково мав на меті привертання уваги громадськості Сполучених Штатів до проблеми поневолених народів, які перебувають під контролем комуністичних режимів. Тиждень уперше було організовано у США в 1953 році, а в 1959 році надано офіційний статус із ухваленням резолюції Конгресу США. 17 липня 1959 року президент Дуайт Ейзенгауер надав їй силу закону. Згідно з ним президент США уповноважувався проголошувати Тиждень поневолених народів щороку — доки всі вони не віднайдуть свободу й незалежність. Тиждень відзначають у США протягом третього тижня липня — проводять офіційні церемонії і демонстрації на підтримку поневолених народів.

наголошувала, що поневолені народи СРСР стали жертвами імперіалістичної політики, прямої і непрямой агресії комуністичної Росії. Фахівці побачать прямі аналогії з діяльністю Української Центральної Ради, яка у вересні 1917 р. провела з'їзд поневолених народів Росії.

Стратегія і тактика, застосовані Левом Добрянським для протидії радянському режиму, актуальна і досі. По-перше, на прикладі вбивств українських політичних лідерів Лева Ребета й Степана Бандери Лев Добрянський викрив тактику політичного тероризму, до якої вдавалася Москва упродовж багатьох десятиліть у XX і навіть XXI столітті. По-друге, він добре розумів необхідність створення позитивного іміджу українського народу й розвінчання російських міфів про антисемітизм українців. По-третє, Лев Добрянський привертав увагу до доцільності використання Заходом, передусім США, слабкості тоталітарних режимів (з метою їхньої ліквідації), зокрема економічної неспроможності радянського режиму. Правильність цього постулату блискуче продемонстрував президент США Рональд Рейган (до його команди належав і Лев Добрянський).

Нарешті, він є батьком Поли (Павлини) Добрянської (Pola Dobriansky). Вона зробила блискучу кар'єру в американському політикумі, стала визнаним спеціалістом із міжнародних відносин й особливостей радянської політики, військово-політичних проблем

Східної Європи, була заступником Державного секретаря США за часів адміністрації Джорджа Буша-молодшого у 2001—2009 роках.

Пола Добрянська від початку російської агресії у 2014 р. активно підтримує Україну.

Поінформовані сильніші

Відтоді як людство винайшло мову, а згодом і письмо, інформація і розвиток технологій стали чільними інструментами виживання. Не часто випадають війна чи протистояння, що заперечують цю тезу. А особливо підтверджує її історія холодної війни.

Український інженер, учений і громадський діяч **Богдан-Тарас Гнатюк (1915—1988)**, розуміючи ступінь «червоної загрози», доклав значних зусиль, аби її зупинити. Він — один із небагатьох героїв цієї книжки — не носив військової форми, не цілився у ворога зі зброї, не стикався із ним віч-на-віч. Але його внесок був, може, навіть важливішим за знищення ворога на полі бою. Адже Богдан-Тарас Гнатюк працював над зброєю «стримування» більшовизму — брав участь у проектах створення стратегічних ракет, насамперед для атомного підводного флоту США. А це в роки «холодної війни» було одним із

дієвих факторів підтримки миру, обмеження агресивних намірів СРСР і втягнення його у гонку озброєнь. Саме гонка озброєнь урешті й довела радянську імперію до краху.

Богдан-Тарас Васильович Гнатюк народився у м. Заліщики (сучасна Тернопільська область), здобув освіту в місцевій гімназії, учительській семінарії і технічному університеті у Данцигу (зараз польський Гданськ). Працював у Данцигу інженером в авіаційному конструкторському бюро. Під час Другої світової війни Богдан Гнатюк опікувався проектами турбореактивних двигунів і швидкісної аеронавтики. Після війни був експертом у міністерстві військово-повітряних сил Франції і викладачем школи механіки, а у 1946 р. емігрував до США. Богдан Гнатюк працював під керівництвом відомого ракетного конструктора В. фон Брауна над створенням міжконтинентальних балістичних ракет, був експертом-консультантом Національного управління аеронавтики й космонавтики (НАСА) США, членом Американського інституту аеронавтики й астронавтики, Асоціації Військово-повітряних сил США. Плідно здійснював і науково-педагогічну роботу в університетах Нотр-Дам (м. Сауз Бенд, Індіана) у 1951—1957 рр., Західній Вірджинії у 1957—1960 рр. і від 1960 р. надовго «осів» на посаді професора інженерії Технологічного інституту Дрекслея у Філадельфії. Богдан Гнатюк — автор багатьох праць із проблем динаміки

газів, теплообміну, балістики й керування міжконтинентальними ракетами тощо.

Паралельно зі створенням стратегічної тріади США¹ вчений брав досить активну участь у науковому й суспільно-політичному житті української громади. Так, Богдан Гнатюк був дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Товариства українських інженерів Америки, головою Фондації ім. Олеся Ольжича (покинув посаду у віці 70 років), очолював Організацію державного відродження України, брав участь у створенні Світового Конгресу українців, діяльності Українсько-американської спілки університетських професорів, Українсько-американської координаційної ради та інших громадських організацій. Йому не судилося взяти участь у розбудові наукових і культурних зв'язків із незалежною Україною, оскільки, на жаль, не дожив до цих часів. Понад те, він був носієм воєнних секретів і не мав права на широкі зарубіжні контакти².

Але за часів незалежної України ім'я Богдана Гнатюка, який доклав руку до військової міці США й поступу української справи на еміграції, було-таки

¹ Стратегічні бомбардувальники, атомні підводні човни й наземні пускові установки як засоби доставки ядерних боєголовок.

² Мельничук Б. Гнатюк Богдан-Тарас // Тернопільський енциклопедичний словник: у 4-х т. — Т. 1. — Тернопіль: «Збруч», 2004. — С. 367; Лазебник С., Буцько О. Заліщини вшановують американців // Голос України. — 2005. — С. 8—9; Богдан-Тарас Гнатюк // www.ukrainians-wold.org.ua/peopls/17d6aaab177a5b41.

увічене. Заліщицькій державній гімназії присвоєно ім'я його та його брата Мирослава (український лікар-психіатр, співак і громадський діяч, член ОУН).

Роман Купчинський (1944—2010) — український журналіст, громадянин США, директор української служби «Радіо Свобода» у 1991—2002 роках. Він був небожем знаного українського поета й журналіста Романа Купчинського. Вихованець Пласту, Роман активно брав участь у житті української громади у США, у 1978—1988 рр. очолював український дослідницький центр і видавництво «Пролог», редагував видання збірників українських дисидентів. Очевидно, що найбільший внесок у справу зміцнення відродженої України зробив на посаді голови української редакції «Радіо Свобода». Мільйони радянських людей ловили в ефірі ковток свободи західних голосів, які глушилися численними радіовежами. Зараз українцям важко уявити, що в часи СРСР слухали по радіо й дивилися по телебаченню лише те, що дозволяла влада. А втім, інформаційна монополія, хоч якою міцною здавалася, ще не врятувала жодну диктатуру.

Завдяки таким, як Роман Купчинський, для багатьох радянських громадян розпад СРСР став природним явищем. Його зусиллями було створено мережу корпунктів української журналістики в усьому світі. Визначним для утвердження у вітчизняній журналістиці західних і патріотичних стандартів стало від-

криття у Києві у 1992 р. кореспондентського пункту «Радіо Свобода». Також радіостанція сприяла становленню нових українських радіокомпаній.

Важливе значення для розуміння сутності російської загрози, зокрема використання газу й державної корпорації «Газпром» як зброї проти незалежної України, мала аналітична робота Романа Купчинського в американському фонді «Джеймстаун». Він неодноразово брав участь у слуханнях Конгресу США як експерт. Одним із результатів цієї аналітичної роботи був звіт «Російський зріджений газ — майбутнє поле геополітичної битви». З урахуванням ролі зрідженого газу в енергобалансі Європи й світу і наявності декількох стратегічних постачальників зрідженого газу (Близький Схід, Північна Африка, наразі на роль геополітичного гравця на світовому ринку претендують США), які є альтернативою російському газу, згадана аналітична доповідь досі на часі. Отже, Роман Купчинський був справжнім солдатом — війни інформаційної, яка є дієвою зброєю й сучасної Росії.

Служив Роман Купчинський і в Збройних силах США, воював у В'єтнамі, був командиром розвідувально-диверсійного загону. За відвагу, військову звитягу й професіоналізм він здобув декілька нагород, серед яких медаль «Пурпурове серце»¹.

¹ Помер Роман Купчинський // Радіо Свобода.— 19 Січень 2010, 21:46 // <https://www.radiosvoboda.org/a/1933991.html>

Романа Купчинського як ветерана війни у В'єтнамі поховали з військовими почестями на Національному кладовищі Арлінгтон поблизу Вашингтона.

* * *

Різні часи, різні історії, різні люди, а цінності — схожі. Наведені приклади демонструють, що чимало закордонних українців розуміли реальну небезпеку радянської імперської Росії для долі України. Дехто з них побачив Україну незалежною, декому пощастило менше. Але точно — кожен із них мав Україну в серці, хай які небезпеки й перипетії чекали на них у житті й на полі бою. Про те, якими (не)переборними вони могли бути, — у наступному розділі.

«Доле моя, доле, доле віковая...» Життєві дороги закордонних вояків-українців

Т ак і хочеться розпочати цей розділ словами: «у складні часи минало життя українців» або «складна доля дісталася...». Утім, такі вислови пасують практично всім поколінням українців, а тому перетворилися на штамп. Історія людства свідчить, що легких часів не буває.

Історія невдалого переселення

Розпочнімо нашу розповідь із козацьких часів, чи то пак ранніх посткозацьких.

Після ліквідації у 1775 р. Запорозької Січі козаки подалися шукати щастя в інших краях. З різним успіхом, звісно. Неоднозначно закінчилося на військовому кордоні Австрійської імперії у 1785—1790 рр. переселення у закордонні краї частини запорожців — цей феномен докладно проаналізовано в праці В. Мільчева¹.

¹ Мільчев В. Запорожці на Військовому Кордоні Австрійської імперії 1785—1790 рр. (дослідження та матеріали). — Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. — 172 с.

Так, частина запорожців стала служити граничарами¹ на ділянці військового кордону (розділяв Австрійську й Османську імперії від кінця XV ст.) у Славонській країні, уздовж рік Сава й Дунай. Шістнадцятого грудня 1785 р. у Бачці (містечко Сенті) з'явилися перші 25 козаків, а загалом же до Військового Кордону переселилося близько тисячі запорожців². З козаків укомплектували підрозділ. Але офіцерський склад і обслуговувальний персонал було сформовано з австрійських підданих. Наприклад, австрійцями були шталмейстер (опікувався транспортною складовою — кіньми), військові пекарі, лікарі. Місцевість, обрана для проживання, була болотяною, нездоровою. Серед запорожців почалися спалахи малярії. Переселенці стали тікати.

Попри це влітку 1786 р. поселення запорожців відвідав імператор Йосиф II і впевнився, що нові піддані готові до військової служби. Підготовка Австрії у союзі з Росією до війни з Туреччиною різко збільшила військове навантаження на козаків. Запорожці-граничари взяли участь в австро-турецькій війні 1788—1791 рр. і продемонстрували високу професійну майстерність (за європейськими стандартами)

¹ Граничари — військові поселенці на кордонах з Османською імперією, були звільнені від феодалних повинностей, але натомість зобов'язувалися захищати кордон від нападів турків.

² Мільчев В. Запорожці на Військовому Кордоні Австрійської імперії 1785—1790 рр. (дослідження та матеріали). — Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. — С. 55.

Запорожці на Військовому Кордоні
Австрійської імперії (1785—1790)

у бойових діях на воді й суходолі. Проте вже під кінець війни, у 1791 р., запорожців серед граничарів не було — за відомостями австрійського командування вони загинули або втекли з війська. Причин для втечі не бракувало.

Запорожці стали об'єктом соціального експерименту влади. З метою зробити взірцевих військових поселенців австрійська влада з німецькою педантичністю намагалася чітко контролювати службу, господарство, приватне життя військових — чого тільки варте було для козаків утвердження «тверезого способу життя». Проте були й приємні моменти —

медичне обслуговування, помірні ціни, право скаржитися на начальство тощо¹.

Запорожці граничарського Німецько-Банатського полку (комплектувався в основному з німців-католиків) мешкали у Панчеві (центр полку, неподалік місця впадіння Тиси в Дунай, сучасна Воєводина, автономний край Сербії) та охороняли кордон. Поєвропейськи розвинутий і впорядкований Панчев не дозволяв вести звичне для запорожців (сва)вільне життя, що не дуже їх тішило. Не послабляли соціально-психологічного напруження ні наявність двох православних церков, ні життя в окремих казармах. А напруження було закономірним, адже нова служба й нове життя були не так погані, як незвичні. Відтворити запорізьку вольницю в європейському місті було неможливо².

Крім того, траплялися і геть малоприємні речі. Козаків використовували на принизливих для них земляних роботах, мали місце дискримінація православних і спроби уніфікувати православну обрядовість, козаки служили лише рядовими й унтер-офіцерами — скляні стелі³ існували задовго до того, як їм придумали назву. Додалися руйнівні наслідки вій-

ськових дій — у 1788 р. турки захопили й пограбували Панчев¹. Отже, служба запорожців на Військово-му Кордоні була нелегкою через складні природно-кліматичні умови, незвичне оточення і далеке від козацьких ідеалів соціальне середовище, несприйняття європейських військових традицій (дисципліна, вишкіл) тощо. Очевидно, що сукупність усіх цих причин призвела до втеч запорожців з кордону протягом 1788—1791 років.

Цей епізод в історії запорожців закінчився порівняно швидко, залишившись радше цікавим курйозом, аніж помітним слідом.

Не їхня війна, але їхня жертва

Зазвичай при згадках про військову звитягу українців найчастіше звертають увагу на Другу світову війну. І це зрозуміло — найбільша війна в історії людства, вона мала доленосне значення в історії України, досі живі свідки війни — і не одиниці, а сотні. Рани війни не загоєні. А наслідки радянської пропаганди й розігрування карти «Великой Отечественной войны» північним сусідом відчуває нині вся Україна².

¹ Мільчев В. Запорожці на Військово-му Кордоні Австрійської імперії 1785—1790 рр. (дослідження та матеріали). — Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. — С. 64—65.

² Там само, с. 70.

³ Скляна стеля — неформальні невидимі перепони для кар'єрного зростання.

¹ Мільчев В. Запорожці на Військово-му Кордоні Австрійської імперії 1785—1790 рр. (дослідження та матеріали). — Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. — С. 80.

² Детальніше про міфологію Другої світової війни як складову ідеології «руського мира» можна почитати тут: Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. — К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2018. — 384 с.

Польський горніст під час битви при Монте-Кассіно

У війні й через війну світ почав усвідомлювати місце й роль України та українців в історії Європи, осмислювати їх як фактор стабільності. У процесі повоєнного врегулювання Українська Радянська Соціалістична Республіка стала співзасновницею ООН (так, це був результат сталінської зовнішньої політики), але повноцінним актором на сцені міжнародних відносин не була. Тільки статус — залишився.

Нагадати кілька загальновідомих фактів для розуміння контексту — далеко не зайве. У роки Другої світової війни в Червоній армії воювало 6 млн українців, у складі УПА билися за незалежність України 100 тис. вояків, у Війську Польському воювали з гітлерівцями

120 тис. українців, однострої Збройних сил США надягнули 80 тис. українців американського походження, у військах Британської імперії нараховувалося 45 тис. українців (переважно з Канади), Французької республіки — 6 тисяч¹. Українці мужньо билися з гітлерівцями та їхніми союзниками в арміях провідних країн антигітлерівської коаліції (Великої Британії, Канади, Польщі, СРСР, США, Франції і Чехословаччини) на всіх фронтах та океанах, брали участь у Русі Опору практично по всій Європі.

Друга світова війна для українців розпочалася за шість місяців до її офіційного початку — у березні 1939 року. Тоді жителям Карпатської України довелося зіткнутися на полі бою з гітлерівським союзником — Королівством Угорщина. Закарпаття стало ласим шматком для кількох держав, які прагнули скористатися із розчленування Чехословаччини, для Польщі й Угорщини. У ніч проти 14 березня 1939 р. Королівство Угорщина вторглося на територію Карпатської України. Вояки Карпатської Січі стали одними з перших жертв нової світової війни².

¹ Україна у Другій світовій війні. — К.: Укр. ін-т нац. пам'яті, 2015. — С. 7.
² Довідкову статтю з вибраною бібліографією див.: Вегеш М. М. Карпатська Січ // Енциклопедія історії України. — Т. 4. — К.: Наук. думка, 2007. — С. 121—122. Детально про конфлікти напередодні Другої світової тут: Гоменюк І. Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центральній-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації / Під. заг. ред. К. Галушка. — Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017. — 352 с. Також радимо переглянути український документальний фільм 2012 року «Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919—1939».

Таким чином, Друга світова війна для України розпочалася ще до того, як 1 вересня 1939 р. Адольф Гітлер у союзі з Йосипом Сталіним напав на Польщу — саме цю дату вважають початком Другої світової війни.

А от коли Друга світова війна закінчилася для України? Історики датують цю подію 2 вересням 1945 р., коли українець генерал Кузьма Дерев'янка від імені СРСР підписав Акт капітуляції Японії. (Брязкіт зброї замовк в Україні лише через десятиліття, коли припинилася боротьба УПА, у середині 1950-х років.)

У цивілізованому світі вважають, що війна закінчується тільки тоді, коли поховають тлінні останки всіх убитих. Тож до кінця війни ще дуже й дуже далеко, особливо зважаючи на те, як «ветеранську карту» використовують політичні сили як в Україні, так і в Росії — проти України.

Після подій на Закарпатті українцям довелося брати участь у вересневих боях 1939 р. у Польщі проти скоординованого нападу двох тодішніх союзників — А. Гітлера та Й. Сталіна.

Другого квітня 2009 р. Європейський парламент поклав провину за жахи Другої світової війни на ста-

лінізм і нацизм. «Масові депортації, вбивства та закріпачення, вчинені в контексті актів агресії сталінізмом та нацизмом, попадають в категорію військових злочинів проти людства. За міжнародним законом, строки давності не поширені на військові злочини та злочини проти людства»¹.

Третього липня 2009 р. Комітет з демократії Парламентської Асамблеї ОБСЄ запропонував встановити 23 серпня Днем пам'яті жертв сталінізму й нацизму — дата підписання пакту Молотова — Ріббентропа. Парламентська Асамблея ОБСЄ 1 липня 2009 р. назвала цю дату точніше — Загальноєвропейський день жертв сталінізму й нацизму².

Отже, день підписання пакту Молотова — Ріббентропа відзначають як Загальноєвропейський день жертв сталінізму й нацизму, бо саме він став «спусковим гачком» Другої світової війни й фактично уможливив напад Німеччини на Польщу.

У складі Війська Польського брали участь дві категорії українців — громадяни Польщі й негромадяни, так звані контрактові офіцери. Вони служили в польській армії, але так і не стали громадянами Польщі. Про цих героїв докладніше мова піде у наступній частині.

¹ Декларація Європейського парламенту щодо проголошення 23 серпня Днем пам'яті жертв сталінізму й нацизму // <http://khpg.org/ru/index.php?id=1247940636>

² ОБСЄ прирівняла сталінізм до нацизму // <https://www.radiosvoboda.org/a/1768737.html>

* * *

Трохи інша історія і культура пам'яті — по той бік океану, у Північній Америці. Масова еміграція до США, яка розгорнулася з кінця XIX ст., закономірно привела до збільшення кількості українців у Збройних силах цієї країни. Українці шукали в Америці свободи й кращої долі та були готові зі зброєю захищати здобуте в цій країні, боронити можливість жити у вільному світі. Часто-густо це була боротьба й за шанс для України зажити вільно, здобути й відстояти незалежність, зберегти українство як таке.

У Нью-Йорку в Томпкінс-сквер-парку встановлено пам'ятник полеглим у боях за свободу українцям, що воювали в складі Збройних сил США. В історії залишилися відомості про участь багатьох українців у війнах на боці США. Так, в армії Джорджа Вашингтона за свободу й незалежність Сполучених Штатів Америки билися Денис Богдан, Микола Біжун, Іван Мох та інші вояки. У роки Громадянської війни 1861—1865 рр. у бойових діях брали участь солдати й сержанти Андрій Ріпка, Юліан Кривошинський, Григорій Сокальський, Костянтин Нетишний. У діях американського експедиційного корпусу на Кубі під час американо-іспанської війни 1898 р. відзначилися Денис Лабовський і Федір Кохан.

Кілька тисяч українців у складі американських військових підрозділів воювали за свободу Європи в роки Першої світової війни, десятки з них здобули

військові нагороди. У підрозділах Армії США (сухопутні війська), військово-морських сил, морської піхоти, авіації й берегової оборони часів Другої світової війни нараховували, нагадаємо ще раз, 80 тис. українців, сотні з яких проявили мужність, героїзм, високу бойову майстерність, жертвність в ім'я миру й свободи.

Одним із символів Перемоги став сержант морської піхоти **Майкл Стренк**, він один із шістьох американських вояків зі всесвітньо відомого фотознімка «Підняття прапора на Іводзімі». Фотографію було зроблено 23 лютого 1945 р. Джо Розенталем, який отримав за неї Пулітцерівську премію. Фото стало одним із найбільш знаних візуальних образів Другої світової війни.

Нагадаємо, що острів Іводзіма мав стратегічне значення у війні з Японією як база забезпечення для бомбардувань японських островів — тут могли розміститися американські винищувачі, що прикривали бомбардувальники, сідати літаки в разі аварії чи бойових ушкоджень. Бої за нього відзначилися небаченою жорстокістю, тривалістю і супроводжувалися значними жертвами. Борючись за цей перший клаптик японської землі, з 19 лютого до 26 березня 1945 р. японці втратили 23 тис. вояків (з них близько 1 тис. полонених), загальні втрати американців склали 28,6 тисяч.

Життєва стратегія Майкла (Михайла) Стренка сформувалася під впливом глобальних світових подій

Тиражоване, але величне фото.
Підняття прапора на Іводзімі¹

і катаклізмів. Народився майбутній герой 10 листопада 1919 р. в лемківському селі Орябина на Пряшівщині (відоме з 1329 року). Цей український край так і не став частиною незалежної України. З 1919 р. він входив до Чехословаччини, а з 1993 р. село стало частиною Словаччини. Саме тому в довідникових виданнях Стренка здебільшого називають Міхалом чи Майклом, а не Михайлом. Його батько Василь Стренк емігрував до США у 1921 р., під час масового

¹ By Joe Rosenthal — <https://www.apnews.com/f00e1181d57a414a848ac96b772839fddirect-link>This file was derived from: Raising the Flag on Iwo Jima, larger.jpeg, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=77823832>

переселення карпатських українців до США, де вони працювали на вугільних шахтах Пенсильванії. Василь освоївся на новому місті, накопичив за рік тяжкої і небезпечної праці гроші, щоб у 1922 р. перевезти до США родину. На новому місці народилися ще донька й двоє синів. Один з них, Пітер (Петро), служив у роки Другої світової війни на Тихому океані у команді авіаносця «Франклін» («Великий Бен») і повернувся додому.

Героїзм, драматизм і трагізм боїв за Іводзіму яскраво й талановито показано у фільмах Клінта Іствуда «Прапори наших батьків» і «Листи з Іводзіми». В основі сюжетної лінії першого — епізод з підняттям прапора на горі (вулкані) Сурібаті, найвищій точці острова, — це, власне, і є сюжетом знаменитого фото. Один із героїв фільму — уже згадуваний Майкл Стренк. Михайла, справжнього командира, досвідченого, хороброго й професійного, визнаного лідера морських піхотинців, зіграв канадський актор Б. Р. Пеннер.

Михайло (Майкл) у США закінчив середню школу і вступив до Цивільного корпусу охорони навколишнього середовища — так незвично для нашого вуха звучала програма державного працевлаштування

безробітних у рамках Нового курсу президента Франкліна Рузвельта. Відпрацювавши передбачений термін 1,5 року на будівництві шляхів, Михайло-Майкл став військовим. Іншого способу заробити на хліб він, очевидно, не мав. Шостого жовтня 1939 р. він почав службу в морській піхоті, тоді далеко не елітарному підрозділі Збройних сил США¹.

Після фундаментальної бойової підготовки (не навчених, погано озброєних й екіпірованих вояків на фронт, як це масово було в Червоній армії, американці не посилали) Майкл служив рядовим, а у січні 1942 р. став сержантом².

У квітні 1942 р. у складі 3-го батальйону 7-го полку 1-ї дивізії морської піхоти Майкла Стренка було направлено на Тихий океан. У складі рейдерів морської піхоти, спеціального елітарного розвідувально-диверсійного підрозділу, він брав участь у боях на Соломонових островах, зокрема на Гуадалканалі³ й Бугенвілі. У боях у жахливих вогких джунглях за Гуадалканал рейдери уславилися витривалістю, про-

¹ Наразі це еліта серед військових — хлопці зі шкірою вепря, шкіряні комірці, видублені потилиці — так можна перекласти американське *leathernecks*. Елітарність морська піхота заслужила саме в роки Другої світової війни.

² У Збройних силах США сержанти становлять буквально хребет війська й мають високий соціальний статус: сьогодні в кожній казармі висять три портрети — міністра оборони, головнокомандувача роду військ і сержанта роду військ (сержанта-майора Корпусу морської піхоти США у морпів).

³ Про бої йдеться в оскаронній стрічці 1998 р. «Тонка червона лінія» (англ. «The Thin Red Line»).

фесіоналізмом, мужністю і відчайдушністю. Це були перші спецпризначенці у Збройних силах США, до цього підрозділу потрапляли лише найпідготовленіші морські піхотинці.

У січні 1944 р. Майкл Стренк мав відпустку й во-станне побачив рідних, а опісля знову пройшов курс підготовки в Каліфорнії й на Гаваях. Він продовжив службу у 28-му полку, сформованому з ветеранів 5-ї дивізії морської піхоти, — очолив взвод морської піхоти (складом близько 30 осіб).

На Іводзіму 5-та дивізія висадилася у перший день, 19 лютого 1945 р., з важкими боями з південного берега почала просуватися до гори Сурібаті, де японці розмістили артилерію для обстрілювання десантників. (У битві за Іводзіму морська піхота США зазнала найбільших втрат за всю свою історію.)

Історичне фото підняття прапора США на Іводзімі було зроблено 23 лютого. Після того Майкл прожив тільки п'ять днів — він загинув 1 березня 1945 р. на тій самій Іводзімі. Спочатку його поховали на Іводзімі, а в 1949 р. перепоховали на Арлінгтонському національному кладовищі США, де спочивають учасники воєн, президенти, голови Верховного Суду й астронавти.

Сержанта Корпусу морської піхоти Майкла Стренка нагороджено Бронзовою зіркою з літерою V (четверта за значенням нагорода у Збройних силах США), «Пурпуровим серцем», шість разів Подякою президента США тощо.

Медаль «Пурпурове серце»

Пам'ять Михайла-Майкла Стренка вшановують в Україні, США й Словаччині. Так, у США ще у 1945 р. на основі фото було випущено поштову марку, створено скульптурну композицію Меморіалу морської піхоти на Арлінгтонському національному кладовищі, встановлено пам'ятний знак у Франклін Боро, передмісті Джонста-

уна, де минули дитинство і юність Майкла. На його честь названо міст у Пенсильванії. Посол США у Словаччині відвідав с. Орябину, де народився герой, там відбулися урочистості на честь Майкла Стренка. В Ужгороді у 2015 р., на честь 70-річчя висадки Майкла Стренка на Іводзіму, поблизу ЗОШ № 4 було встановлено його міні-скульптуру.

Отже, Майкл Стренк належав до першої хвилі еміграції українців до США й своїм подвигом увічнив себе, свою родину, США й Україну. Він став не просто героєм, а символом перемоги добра над силами зла, перемоги життя над смертю.

Життєвий шлях **Євгена Побігущого** (через псевдо Євген Рен подекуди його прізвище пишуть як Побігущий-Рен) може бути яскравим прикладом вірності зазначеного гасла щодо долі свідомої інтелігенції Східної

Поштова марка, присвячена взяттю Іводзіми

Майкл Стренк

Галичини у ХХ столітті. Євген Побігуший народився у родині українських учителів у с. Постоловці (сучасне село Гусятинського району на Тернопільщині) 15 листопада 1901 р., а помер 28 травня 1995 р. у Німеччині. Між цими датами проліг життєвий шлях українського офіцера, добровольця УГА, командира батальйону Війська Польського, командира батальйону «Роланд», полковника дивізії СС «Галичина», лицаря ордену Святого Сильвестра, удостоєного титулу Командора папою Павлом VI за активну релігійну діяльність.

У неповні 17 років Євген Побігуший покинув школу й добровільно став вояком Української Галицької Армії. Невдовзі він уже підстаршина в польсько-українській війні 1918—1919 років. Після її закінчення Євген продовжив навчання й здобув ступінь магістра політекономії у Познанському університеті.

Наприкінці 1920-х років він зумів (один із двох галичан) закінчити Школу підхорунжих піхоти. Воякував з вермахтом від вересня 1939 р., у битві над Бзурою потрапив до гітлерівського полону. Після звільнення став на запрошення Проводу ОУН членом Військової Референтури й узяв дієву участь у підготовці українських вояків. Згодом у складі вермахту командував українським батальйоном «Роланд», у листопаді 1941 р., уже капітан, формально очолив створений на базі батальйонів «Роланд» і «Нахтігаль» 201-й охоронний батальйон шуцманшафт, хоча реально командував гауптман-німець. У березні 1942 р.

батальйон було відправлено до Білорусі для охорони шляхів, у грудні 1942 р. — січні 1943 рр. розформувано, роззброєно й передислоковано у Львів.

Євген Побігуший став командиром батальйону 14-ї гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина». Досвідчений офіцер обіймав різні командні посади, аж до командира 29-го піхотного полку, здобув звання полковника Української національної армії. У квітні-травні 1945 р. захищав місто Фельдбах в Австрії, що дозволило потрапити до англійської зони.

До 2008 р. значки дивізії «Галичина» були на пам'ятнику воїнам 1-ї української дивізії УНА в центрі міста й на 17 відомих похованнях її вояків на міському кладовищі.

В еміграції у Німеччині Євген Побігуший працював у допоміжних охоронних підрозділах англійської армії, виконував громадську роботу в українських товариствах. Співпрацював з ОУН, в Антибільшовицькому блоці народів, написав двотомні мемуари «Мозаїка моїх споминів»¹.

У 1985—1986 рр. створена урядом Канади державна комісія з розслідування у справах воєнних злочинів

¹ Побігуший-Рен Є. Мозаїка моїх споминів. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. — 188 с.+36 с.

у Канаді ретельно проаналізувала дії дивізії «Галичина» й визнала, що у діях вояків дивізії відсутні воєнні злочини¹.

Чимало наших земляків опановували військову майстерність у французькому Іноземному легіоні. Це дозволяло колишнім громадянам СРСР зайве «не світитися» перед радянськими спецслужбами. Такий шлях обрав, для прикладу, український письменник, лінгвіст і філософ, культурний і громадський діяч української діаспори в Австралії **Роман Драган (1907—1992)**. Народився він на околиці Борислава, у селі Тускановичі (тоді це була Австро-Угорщина). Був членом Пласту, здобув середню освіту в Бориславській гімназії і продовжив навчання у Львівському університеті, де опанував філологію (зокрема його цікавила лінгвістика).

Через переслідування українців у Польщі Роман у 1928 р. подався до Радянської України, відмовившись від польського громадянства. У 1928—1930 рр. він викладав у Харкові, тодішній столиці Радянської України. У 1930 р. його заарештували й вислали до Алтайського краю. На початку Другої світової війни Роман зумів втекти зі спецпоселення, подолати Алтайські гори й потрапити до Індії. Звідти через Афганістан, Іран, Ірак і Палестину він дістався до

¹ Кот С. Дивізія «Галичина»: звинувачення відкинуто // <http://history.org.ua/LiberUA/SKotDivGal/SKotDivGal.pdf>

Франції, де завдяки службі в Іноземному легіоні легалізувався й отримав нові документи.

Життя поза межами України об'єктивно не сприяло й не сприяє збереженню національних традицій та етнічної самоідентифікації. Значна частина українців поступово втрачала свої етнічні риси, розчиняючись у новому соціальному середовищі — канадському, американському, австралійському тощо. Утім, це притаманно діаспорам усіх народів. Але українська діаспора стикалася ще з однією кардинальною проблемою. Україна впродовж 300 років залишалася бездержавною і допомоги своїм співвітчизникам за кордоном надати не могла. Навпаки, діаспора допомагала національно-визвольному рухові в Україні. То на більшу увагу й шану заслуговують ті українці діаспори, хто зі зброєю у руках, в одностроях іноземних держав захищали інтереси своєї батьківщини й не забували, що вони етнічні українці й уже цим сприяли українській справі.

У 1945—1948 рр. Роман Драган працював в українській школі в таборі для переміщених осіб під Мюнхеном, що забезпечувало таке-сяке існування. У 1948 р. він емігрував до Австралії, де вкотре потрапив

до табору, щоправда найкращого з тих, у яких йому довелося перебувати. Це був табір для емігрантів, де Роман викладав англійську мову. Наприкінці 1950-х років він переїхав до Сіднея, де працював у часописі «Вільна думка» (перший український часопис в Австралії) — вів колонку з вивчення англійської мови, написав десятки статей із проблем громадського й культурного життя української діаспори, а також декілька книжок на філософсько-релігійну тематику. Роман Драган очолював українську громаду Сіднея, намагався об'єднати всіх українців — попри релігійні, політичні й інші переконання.

Володимир Палагнюк, знаний як **Джек Паланс (Jack Palance)**, — американський актор українського походження. Він лауреат Оскара (за комічну роль у фільмі «Міські піжони»), удостоєний кінопремій «Золотий глобус» й «Еммі». Володимир попрацював і в європейському кіно. Проте визнання здобув як актор вестернів, знявся у приблизно 100 фільмах і потрапив до музею ковбойських фільмів та до списку Національної слави Америки.

Володимир Палагнюк народився 18 лютого 1920 р. в родині українських емігрантів. Батько працював шахтарем у Пенсильванії. Поетичному юнакові допоміг спорт — спочатку він успішно зайнявся американським футболом, а наприкінці 1930-х років досяг неабияких успіхів у професійному боксі (виступав

у важкій категорії), здобувши 15 суцільних перемог, у тому числі 12 нокаутом.

На початку Другої світової війни Володимир завершив спортивну кар'єру й став льотчиком військової авіації США. Під час навчань його літак загорівся, і майбутній актор дістав опіки обличчя і гортані. (Згодом в акторській кар'єрі шрами й хрипкий голос придалися.) Володимир довго лікувався, пережив кілька операцій і врешті повернувся на службу. Брав участь у воєнних діях, здобув нагороди. У 1944 р. за станом здоров'я його демобілізували.

Молодий українець, без професії і певного майбутнього, не склав руки й енергійно заходився вибудувати кар'єру, ставши буквально «self-made man». Він закінчив Стенфордський університет, заробляючи на навчання підсобним робітником, охоронцем, фотомоделлю. Після навчання працював репортером, зумів добитися участі у виставі на Бродвеї разом із самим Марлоном Брандо, потім дебютував у кіно. Уже актором змінив ім'я на Волтер Джек Паланс.

І хоча на екрані більшість героїв фактурного Володимира Палагнюка були гангстери з вестернів, він у житті залишався добрим і м'яким, любив мистецтво. У 1996 р. вийшла збірка його поезій, ілюстрована автором. Містер Паланс став доволі відомим художником — створював пейзажі, а на звороті писав вірші. У своєму маєтку він зібрав вишукану колекцію картин.

Володимир Палагнюк брав активну участь у житті української громади в США. Гостюючи у Києві, зізнався, що мрією його життя була роль Тараса Бульби. Уперше він відвідав Україну у 1996 р. на 10-ліття Чорнобильської катастрофи. У 2002 р. заснував у Голлівуді фундацію «Трайидент» з метою популяризації українського внеску у світову культуру, зокрема в кіно, і сприяння молодим акторам українського походження. У 2004 р. був гостем на кінофестивалі «Молодість». Був головним диктором у стрічці «Між Гітлером і Сталіним: Україна в Другій світовій війні» (2003), створеній Українсько-Канадським дослідно-документальним центром у Торонто.

У квітні 2004 р. у Лос-Анджелесі на тижневому фестивалі «Російські ночі» він відмовився від звання народного артиста Росії і підкреслив, що є українцем і відповідно не має жодного стосунку до Росії і її кіномистецтва, залишив церемонію на знак протесту й твердо заявив: «Я — українець, а не росіянин, а тому даруйте, я просто трохи не у своїй тарілці. Буде краще, якщо я і мої друзі просто звідси підемо». До речі, програма «Російських ночей» фінансувалася Росією і проходила під патронатом президента Росії Володимира Путіна¹.

¹ Рац О. Американський актор: я — українець, а не росіянин // <https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2004/06/printable/04611palanceraczhollywood.html>; Джек Паланс відмовився від російської нагороди // <https://day.kyiv.ua/uk/article/pdf-robici/dzek-palans-vidmovivsva-vid-rosiyskoyi-nagorodi>.

Пішов із життя відомий американський актор українського походження 10 листопада 2006 року. Його життя може бути яскравим прикладом того, як можна бути успішним в Америці й залишатися українцем.

Битва за Корею (1950—1953)

В оцінці військової звитяги закордонних українців найбільше фактів стосуються української діаспори США. Звичайно, об'єктивною підставою для цього є не якісь особливі риси американців українського походження. Просто США більше за інші країни воювали у ХХ — на початку ХХІ століття. Скажімо, саме США зробили вирішальний внесок у зупинку агресії КНДР і СРСР — в історію ці події увійшли як Кореїська війна 1950—1953 років. Її відлуння світ відчуває досі, з цікавістю й острахом спостерігаючи за ядерним шантажем Північної Кореї.

Під час Кореїської війни в Збройних силах США служив український поет і перекладач родом зі Стрия (Львівщина) **Ігор Шанковський**. Службу він проходив у Токіо — Японія на той час уже була союзником, а не суперником США і слугувала основною тиловою базою для американської армії. Безпосередньо участі в бойових діях Ігор Шанковський не брав, що не применшує його внеску в зупинку агресивних дій Йосифа Сталіна та його північнокореїських маріонеток. До речі, саме в Токіо Ігор Шанковський зумів

випустити свою першу платівку й познайомив Японію з українською піснею.

Довелося взяти участь у Корейській війні **Роману Ференцовичу**, уродженцю Львова, людині з типовою біографією емігранта повоєнної третьої хвилі української еміграції.

Під час радянсько-німецької війни його вивезли на роботи в Німеччину, після поразки нацистів він опинився у таборі для переміщених осіб в американській зоні окупації. У 1950 р. переїхав до США. Довго пропрацював в українській редакції «Голосу Америки» та її кореспондентом в Україні.

Узяв участь у цій війні й **Петро-Йосип Потічний**, відомий дослідник національно-визвольного руху. У 1945—1947 рр. він боровся з більшовизмом за Україну в лавах УПА, зумів прорватися до американської зони окупації у Німеччині, дістав у 1947 р. притулок у США. У складі спецпідрозділу морської піхоти брав участь у Корейській війні, під час однієї зі спецоперацій був поранений.

Після Корейської війни за програмою підтримки демобілізованих солдатів Петро-Йосип Потічний закінчив університет, став професійним істориком. Він автор унікального дослідження «Павлокома: 1441—1945. Історія села» про своє рідне, колись українське, село в українському Надсянні — тепер це територія Підкарпатського воєводства Польщі. Село відоме тим, що 1—3 березня 1945 р. тут поляками було винищено

щонайменше 366 українців (за ретельними підрахунками П.-Й. Потічного). Восьмого липня 2018 р. у в с. Сагринь Люблінського воєводства було відкрито Меморіал пам'яті українців, які загинули від рук польських «селянських батальйонів» і підрозділів Армії Крайової у 1944 році. Загалом же перу Потічного належить понад 30 книжок з політології та історії, зокрема спогади «Моя дорога» й робота «Справа батька».

Батька Потічного було заарештовано у 1940 р. і розстріляно радянськими чекістами в червні 1941 р. разом з іншими політв'язнями у в'язниці Перемишля. Спеціалісти й широкий загал високо оцінюють науково-організаційну роботу П.-Й. Потічного з видання «Літопису УПА», працю зі створення архівної колекції видавництва «Літопис УПА» (він, власне, є її засновником), його внесок у дослідження історії національно-визвольного руху¹.

Доброго ранку, В'єтнаме!

Відзначилися американці українського походження й у війні у В'єтнамі 1964—1975 років. Більшість американських українців потрапили у В'єтнам, як й інші призвані до армії американські громадяни, але серед українців були й емігранти в першому поколінні —

¹ Примаченко Я. Л. Потічний Петро-Йосип // Енциклопедія історії України. — Т. 8. — К.: Наук. думка, 2011. — С. 450—451.

переважно колишні вояки УПА та їхні родичі. За деякими даними їх було щонайменше 100 осіб з тих, хто мав зв'язок зі структурами діаспори, а вірогідну кількість українців-громадян США, які взяли участь у В'єтнамській війні, можна оцінити як десятки тисяч. Чимало з них залишили помітний слід у військовій історії.

Скажімо, активний діяч громадсько-політичного життя діаспори **В. Шупер** ефективно діяв у складі спецпідрозділів при атаках на ворожі аеродроми, позиції артилерії, гарнізони.

Відзначився на війні санітар-десантник **Л. Ласовський**, який у важкому бою, під кулями врятував з ворожого оточення вісьмох вояків. Українця важко поранили, поки він виносив з поля бою солдата, він зазнав кількох операцій і довго лікувався. Та після одужання знову воював у В'єтнамі, здобув кілька нагород.

Піхотинець майор **Мирон Дідурик** (став одним із героїв культової військової драми «Ми були солдатами» з Мелом Гібсоном у головній ролі, знятої на основі мемуарів прототипу головного героя; про нього детальніше розказано на с. 208—212), радист Володимир (Волтер) Степаняк, льотчик Степан (Стівен) Олек (Олексюк), Іван Добренський, Микола Зозуля, Юліан Запорожець, Богдан Коваль, Андрій Козій, Антін Луців, Михайло Мельник, Петро Оленчук... Усіх не перелічиш.

На окрему згадку заслуговує **навчальний авіаційний підрозділ «The Flying Cossacks» («Летючі козаки»)**, укомплектований переважно американцями українського походження. Після випуску 6 жовтня 1965 р. молоді авіатори взяли участь у В'єтнамській війні в складі різних підрозділів військово-повітряних сил, авіації морської піхоти, армійської авіації тощо. Емблемою підрозділу був червоний тризуб на чорному тлі на фюзеляжі літака й на нарукавній нашивці одностроїв.

Двадцять дев'ятого жовтня 2017 року помер **Степан (Стівен) Олек (Олексюк)**, активний член української громади в США, командир ескадрильї (основний тактичний підрозділ військової авіації у США; складається з 8—24 літаків, входить до авіаційного крила, аналог полку) «Летючих козаків». Степан Олексюк здійснив 552 бойові вильоти й жодного разу не був збитий. Це фантастична цифра.

Порівняймо: найвідоміший український радянський льотчик Іван Кожедуб під час радянсько-німецької війни здійснив 330 бойових вильотів і теж жодного разу не був збитий.

Степан пробув у В'єтнамі два терміни (в американських збройних силах під час війни відбувається ротация військових підрозділів на передовій), брав участь у перших польотах на добре захищені радянськими протиповітряними ракетами й літаками центри Північного В'єтнаму Ханой і Хайфон. Капітан

Степан Олексюк, ветеран В'єтнамської війни, повернувся до США й очолив бойову ескадрилью. Саме завдяки його авторитету цей підрозділ дістав дозвіл іменуватися «українськими козаками».

До речі, у небі В'єтнаму українці зустрічалися як противники на американських і радянських літаках, хоча участь радянських льотчиків у війні офіційно радянська пропаганда заперечувала.

Утім, подібна ситуація спостерігалася під час воєн у Кореї, на Близькому Сході тощо. Серед українців з радянського боку відомі І. Кожедуб, аси Корейської війни — С. Крамаренко, М. Докашенко, С. Науменко, Г. Дмитрюк, М. Корнієнко.

У російській Вікіпедії є стаття «Ли Си Цын» про радянських «добровольців» — ніби корейське ім'я чудово складалось в російське прізвище Лісіцин. «Ли Си Цын» за радянських часів був героєм армійського фольклору й численних анекдотів. Ці анекдоти успішно застосовували й щодо інших локальних конфліктів часів холодної війни.

У В'єтнамській війні загинули десятки американців українського походження, у тому числі діти ветеранів, колишніх комбатантів. Так, лише в Клівленді на надгробку з тризубом американським ветеранам,

вибите 31 прізвище¹. Газети української діаспори США регулярно вміщували відповідні некрологи.

Так, у липні 1970 р. загинув майже перед демобілізацією **Ю. Лещинський**, син колишнього офіцера дивізії «Галичина».

У вересні 1967 р. від поранень помер морський піхотинець **Ярослав Белея**, який пішов служити добровольцем за прикладом брата, сержанта Корпусу морської піхоти США. Цей вродливий юнак народився у Західній Німеччині у 1947 р. у таборі біженців (переміщених осіб) і за два роки опинився у США, штат Огайо. Закінчив католицьку школу, відзначався чесністю, легкою вдачею, лагідністю.

У шпиталі на Філіппінах у серпні 1967 р. помер капрал Армії США (Сухопутні війська Збройних сил) **Йосип Шубяк**.

Знайшов останній спочинок на Арлінгтонському національному кладовищі й 37-річний **Василь Берзинець**, полковник «зелених беретів» — спецназу армії США, чий девіз «De Oppresso Liber» («Визволи пригнічених») суголосний із переконаннями американського офіцера українського походження. Василь Берзинець цілком логічно вважав, що необхідно боротися з комунізмом у В'єтнамі, оскільки в іншому разі з ним доведеться воювати у Північній Америці.

¹ Лисяк О. Козацькі сини (Українці в збройних силах Америки у В'єтнамі) // http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/01/blog-post_16.html

Полковник пішов у В'єтнам добровольцем на другий термін, перед останнім боєм не спав дві доби, керуючи підрозділом у важкому поході ворожими тилами. Про бойові справи, загибель і похорон Василя Берзинця писала найбільша авторитетна столична газета США «Вашингтон пост»¹.

Юрко Романцов служив у бригаді морської піхоти, що захищала стратегічну базу Кхе Сан (контролювала так звану Тропу Хо Ши Міна — сукупність шляхів постачання прокомуністичних партизанів або В'єтконгу з боку комуністичного В'єтнаму засобами ведення війни й матеріальними ресурсами). Урешті 6 тис. морських піхотинців захистили базу від 17 тис. вояків комуністичного В'єтнаму в найдовшій битві цієї війни — тривала з 21 січня до 9 липня 1968 року. Втрати з обох боків були величезні через запеклий характер боїв — американці втратили 1520 вбитими і 7579 пораненими, північні в'єтнамці — близько 2 тис. тільки вбитими (було знайдено 1602 тіла загиблих). Увесь світ облетіла фраза морських піхотинців, що стала крилатою: «Для утримання Кхе Сан нам потрібні лише боєприпаси, свіжі бинти й боби».

Син пароха української церкви в Пенсильванії лейтенант **Богдан Барияк** потрапив у В'єтнам у грудні 1964 року. Уже у січні 1965 р. відзначився у боях, у квітні 1965 р. його частина спецназу була удостоєна

¹ Лисяк О. Козацькі сини (Українці в збройних силах Америки у В'єтнамі) // http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/01/blog-post_16.html

Подяки президента США за героїзм, мужність і професіоналізм при проведенні диверсійно-розвідувальної операції. Відзначено героїчні дії лейтенанта Богдана Барияка й нагородами Республіки В'єтнам (не комуністичного Південного В'єтнаму) за здійснення спеціальних рейдів на ворожу територію в пошуках тіл загиблих солдатів-в'єтнамців¹.

Відзначився у В'єтнамі й майбутній двозірковий генерал (генерал-майор) армії США **Микола Кравців**. Доброволець, у В'єтнамі він повністю підтвердив свої прізвиська Гоко (дістав у «Пласті» за багаторічне виконання обов'язків бунчужного у таборах пластунів) і Біг-Нік у Вест-Пойнті, найстаріший і найвідоміший військовій академії США.

Микола Кравців був присутній на зустрічі в офісі в штаб-квартирі ЮНТСО в Будинку уряду в Єрусалимі, присвяченій організації нагляду за перемир'ям ООН у Палестині (UNTSO). Зустріч проводив генерал-майор Фінляндії Енсіо Сійласвуо, начальник апарату, 24 квітня 1973 року

В одній з важких операцій був поранений і нагороду отримав уже у шпиталі. Він і після того продовжив

¹ Лисяк О. Козацькі сини (Українці в збройних силах Америки у В'єтнамі) // http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/01/blog-post_16.html

службу в армії США (детальніше про нього — на с. 189—190).

Підрозділ сержанта **Миколи Прокопіва** потрапив у засідку в'єтнамців у джунглях. Микола Прокопів зумів організувати оборону в екстремальних умовах та убезпечив підрозділ від втрат. У цьому бою українець продемонстрував стійкість, мужність, високі морально-вольові й професійні навички, за що й здобув заслужену нагороду.

Повернувся додому із В'єтнаму десантник-парашутист **Володимир Марциняк**. Американський українець брав участь у диверсійно-розвідувальних рейдах, причому після обов'язкової служби залишився добровольцем ще на 1,5 року.

Решта обставин біографії Володимира Марциняка типова для американських українців — учасників В'єтнамської війни. Він народився у 1949 р. в Західній Україні, а в 1950 р. родина емігрувала в США, у Чикаго. Там Володимир закінчив церковну українську школу, був активістом Української православної ліги й Пласту, разом з родиною входив до Українського народного союзу. Володимир був активістом українського руху, плекав національні традиції, що теж було типовим для першого покоління повоєнних українських емігрантів. У 1967 р. він розпочав навчання в Іллінойському університеті, звідки добровольцем пішов на В'єтнамську війну.

Серед американської молоді у роки В'єтнамської війни, особливо серед лівих студентів, неабияк поширився рух відмови від служби в армії. Так, у жовтні 1967 р. протестувальники здійснили «Похід на Пенган», Джон Леннон написав пісню «Дайте миру шанс» («Give Peace a Chance»), хіпі висунули гасло «Займайтесь коханням, а не війною» («Make love, not war»), тисячі американців утекли за кордон — у Канаду, Швецію тощо. Рух налічував декілька сотень тисяч учасників. Характерно, що попри шалену прорадянську пропаганду ніхто з них не виїхав до СРСР.

Власне факт рішення продовжити службу у В'єтнамі справляє неабияке враження на тлі тогочасної суспільної ситуації. Загальновідомо й неспростовно те, що В'єтнамська війна обурила широкі верстви американського суспільства. Авторитет армії й учасників війни був, як то кажуть «на нулі». Серед військових поширилися асоціальні явища — алкоголізм, наркоманія тощо. Американське суспільство зробило з цього належні висновки. Але це було вже потім.

Нарешті, частина американських українців (і, можливо, Володимир Марциняк був серед них) цілком свідомо сприймали В'єтнамську війну як поле битви зі

світовим комунізмом. Вони не були серед більшості в українській діаспорі Америки, але де й коли патріоти були більшістю? Річ у тому, що приклад одиниць надихає десятки, а в зламні періоди історії — мільйони інших.

Так, ця війна принесла незлічимі жертви, горе й страждання на землю В'єтнаму. Військові обох сторін скоювали військові злочини (без них не минає жоден конфлікт). В'єтнамська війна була не першим і не останнім епізодом холодної війни між Заходом і СРСР, між цивілізованим світом і радянським комуністичним режимом. Холодна війна закінчилася поразкою СРСР і розпадом радянської імперії, що уможливило й відродження незалежної України.

Канадські українці на полях битв

Золоту сторінку в національну військову історію внесли вояки української діаспори Канади. Канада вступила у Другу світову війну 10 вересня 1939 р., коли Радянський Союз і нацистська Німеччина ще були союзниками. Українська діаспора вважала за потрібне виконати свій обов'язок перед Канадою і Великою Британією (Канада була британським домініоном), причому канадські українці прагнули збройно охороняти демократичний світ від союзу диктаторів. Характерно, що українці Канади чітко розуміли

взаємозв'язок між перемогою над тоталітаризмом й утвердженням демократії в Європі як запорукою відновлення незалежної України. Вони були свідомі того, що військові успіхи Канади значною мірою обумовлені діями української діаспори, причому на цей факт звертали увагу канадські українці ще в 1940 році¹. Канадські українці брали зброю до рук як під час мобілізації, так і добровільно.

Нерідко українці вступали до армії Канади родинами. Так, десятеро синів теслі Микулина з Буковини служили в Європі у піхоті, артилерії, військово-морському флоті, авіації й до них був готовий приєднатися одинадцятий, але через вік не встиг.

Служили у Збройних силах Канади й четверо синів Йосипа та Леонтини Спачинських: Іван і Теофіл (обидва техніки за спеціальністю), Роман і Степан (обидва вчителі за цивільною професією). Прикметно, що воювали вони практично по всьому світі — у Західній Європі, Індокитаї, на Тихому океані й Атлантиці².

У Збройних силах Канади українці служили піхотинцями, артилеристами, снайперами, автомеханіками, зв'язківцями на суші, у повітрі й на морі, рядовими, сержантами й офіцерами. Чимало з них унаслідок високої цивільної кваліфікації були в авіації

¹ Вашук Л. Звеличити українське ім'я. Українці в канадській армії у Другій світовій війні // Історична правда — 29.06.2017 р.

² Там само.

льотчиками, радистами, операторами радарів. Так, серед шістьох вояків-братів родини Кіндрат було двоє рядових, підкапрал, двоє сержантів і кадет в артилерії, авіації, піхоті, зв'язку¹.

Звичайно, серед українських вояків Молох війни збирав регулярну поживу вбитими, зниклими безвісти, пораненими на Атлантиці, у Франції, Бельгії, Нідерландах, Італії, Бірмі, Північній Африці.

Після битв

Завершити цю частину книжки доцільно згадкою про діяльність ветеранських організацій вояків-комбатантів закордонних українців. Адже вони поверталися у не завжди дружнє і комфортне середовище, страждали від поранень, психічних розладів, їм потрібні були допомога й підтримка.

Та й досвід роботи таких інституцій відрізняється від звичних нам пострадянських практик. Очевидно, що ветеранські структури є відображенням не особистих рис ветеранів, а специфіки відповідного суспільства, ролі держави в соціальному забезпеченні ветеранів, ставлення до історичних традицій, особливостей політики історичної пам'яті тощо.

Скажімо, організація «Українські американські ветерани» є неприбутковим об'єднанням почесно

¹ Вашук Л. Звеличити українське ім'я. Українці в канадській армії у Другій світовій війні // Історична правда — 29.06.2017 р.

звільнених українців-ветеранів Збройних сил США. Перші спроби створення ветеранської організації сягають 1921 р., але офіційно вона була заснована у 1948 році.

Саме тоді, по закінченні Другої світової війни, з'явилася значна кількість американських ветеранів українського походження і було проведено 1-й Національний з'їзд українських американських ветеранів (роботу оргкомітету очолив майор з типово запорозьким прізвиськом Майкл Дармограй).

Організація бере участь у громадському житті української діаспори, у її лавах активністю відзначилося чимало знаних ветеранів — С. Яскілка, М. Дідурик, Д. Паланс та інші, про яких йдеться у нашій книжці. Прикметно, що серед членів організації є і Роман Попадюк, перший посол США в незалежній Україні.

У Канаді діє Союз українських канадських (канадійських) ветеранів (заснований у 1945 р.), що є членом Союзу українських військових Канади. Метою ветеранської організації є налагодження комунікації між ветеранами й збереження українських військових традицій. Канадські ветерани також ставлять за мету допомогу новим українським емігрантам.

Чільне місце в історії українських ветеранських організацій належить Союзу українських ветеранів. Заснований у 1945 р. у Німеччині, союз мав на меті об'єднати колишніх вояків-українців усіх армій, надавати їм посильну допомогу й зберігати військові

Генерал С. Яскілка

традиції українців-комбатантів. У 1948 р. у союзи нараховувалося понад 2 тис. членів у приблизно 50 відділах. Центр був розташований у Мюнхені. Союз видавав журнал «Український комбатант». Раду союзу очолював генерал М. Омелянович-Павленко, а головою управи став генерал К. Смовський.

Єднанням усіх ветеранів, незалежно від політичних уподобань, опікувалося й «Об'єднання бывших вояків-українців у Великій Британії». Засноване у 1946 р., воно активно діяло до 2010 року. Так, у 1953 р. Об'єднання мало 74 відділи, 52 гуртки й 4853 члени, у 1965 р. об'єднувало 1718 осіб, у 1982 р.— 1802. Підґрунтям діяльності Об'єднання була наявність у Великій Британії значної маси ветеранів-українців Другої світової війни. Скажімо, лише протягом 1946 р. до країни з континентальної Європи прибули близько 20 тис. колишніх воїнів-українців Української національної армії, дивізії «Галичина», УПА, Карпатської Січі, УГА, а також радянської (полонені із зон окупації Німеччини країнами західних союзників) і польської армій, антирадянських збройних формувань тощо¹.

Подібну історію мав і «Союз українських комбатантів Австралії», що до кінця 1980-х років припинив діяльність. Це пояснюється тим, що з життя пішли ветерани (понад 200 осіб) національно-визвольних змагань 1917—1921 рр., вояки дивізії «Галичина»,

¹ Згідно зі ст. 2 Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у XX ст.», ухваленого Верховною Радою України 9 квітня 2015 р., до учасників боротьби за незалежність України у XX ст. віднесено військові, мілітарні, воєнізовані, парамілітарні формування, які діяли з метою здобуття, відновлення і захисту незалежності України. Це формування Української Народної Республіки, зокрема Армія УНР і Повстанська армія України Західноукраїнської Народної Республіки, у тому числі Українська Галицька армія, Карпатська Україна, зокрема Організація народної оборони «Карпатська Січ», Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА) (ст. 2).

УПА та інших антирадянських українських військових формувань часів Другої світової війни. Усі вони прибули до Австралії із Західної Європи у 1948—1957 роках.

* * *

Дороги, які ми обираємо, не завжди найпростіші, не завжди правильні. Дорога може швидко скінчитися, але бути яскравою. А може тривати довго, і кілька сторінок освічуватимуть кривавим сяйвом увесь шлях. Історії українських вояків переконливо це доводять.

«Ляше, друже, брате...» Досвід та уроки польсько-українського військового братерства

Історія XVII — початку XXI ст. переконливо свідчить, що польсько-українське військове братерство є надійним захистом і України, і Польщі перед агресією Росії. Особливо наочно це проілюстрували події 2014—2019 років. І навпаки: розбрат між поляками й українцями, між Польщею й Україною заохочував російську експансію.

Останнім часом через політизацію історії польсько-українське протистояння у Західній Україні в 1943—1945 рр. сприймається як визначальний чинник історії стосунків двох народів часів боротьби з гітлеризмом. Але це не зовсім так. Не завжди в ці буремні роки українці й поляки були суперниками. Існують непоодинокі випадки братерства.

Гіркота поразки

Після поразки національно-визвольних змагань 1917—1921 рр. тисячі колишніх вояків Армії УНР було інтерновано в Польщі. Вихідцям із Наддніпрян-

ської України доводилося починати нове життя, оскільки вдома на них чекали репресії. Особливо не легко було старшинам (офіцерам) Армії УНР, здебільшого відносно літнім людям, нерідко пораним, хворим, психічно й емоційно перевтомленим. Вони втрачали сім'ї, родинні зв'язки, соціальний статус і звичне середовище. Усе це треба було здобувати наново. Матеріально теж було вкрай сутужно, слід було годувати сім'ї — нові чи старі, які зуміли виїхати з УРСР. Війни й переїзди часто супроводжувалися втратою майна, бібліотек, архівів, цінностей і просто життєво необхідних речей. Гіркоту поразки й відчай теж ніхто не відміняв. Багато хто розумів — побачити Україну незалежною за життя навряд чи вийде. Отже, тільки сильні духом зуміли далі жити й боротися за українську справу.

За даними історика Ярослава Тинченка, на 1.08.1927 р. лише на обліку Товариства бувших воєнків УНР і тільки старшин і знов-таки лише у Польщі (хоча саме тут перебувала більша частина решток Армії УНР) налічувалося 1130 осіб¹.

Наприкінці 1920-х років до Війська Польського на службу на підставі контрактів було прийнято 38 старшин (тобто приблизно 3,8 % всіх офіцерів УНР у Польщі), які групувалися навколо Уряду УНР в екзилі й за рекомендацією якого надягли польські однострої.

¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917—1921). — Кн. 2.

Вони служили у Війську Польському за контрактом, тобто не були громадянами Речі Посполитої і стали польськими офіцерами як найманці-легіонери¹.

Військо Польське отримало дійсно хороше кадрове поповнення — це були справжні військові-професіонали, з чималим бойовим досвідом. Вони зробили гідний внесок у посилення військового потенціалу Польщі. Деякі з них зуміли закінчити польські військові навчальні заклади, що допомогло їм у подальшій службі й боротьбі зі сталінізмом. Через упереджене ставлення польської влади серед українців було непропорційно мало офіцерів. Так, за деякими оцінками, із західних українців було десь 150 молодших офіцерів і кілька сотень унтер-офіцерів². Уявлення про питому вагу українців у складі офіцерів і підхорунжих (старших унтер-офіцерів) дають і такі опосередковані відомості: з 1200 ув'язнених у таборі для полонених після поразки Польщі у німецько-польській війні 1939 р. в Айнштетті (Баварія) офіцерів і підхорунжих Війська Польського українців було 9 осіб, або 0,75 %³.

У спеціальному таборі Люкенвальде під Берліном для полонених Війська Польського на кінець

¹ Від Рейхстагу до Івдзими. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій війні / За загальною редакцією Я. Примаченко. — Харків: Книжковий «Клуб сімейного дозвілля», 2017. — 352 с.

² Гальчевський Я. З воєнного нотатника. // <http://www.ukrlife.org/main/evshan/galchevskybio.htm>.

³ Там само.

листопада 1939 р. етнічних українців було, як свідчить Я. Гальчевський, 50 осіб¹, усі вихідці з Наддніпрянини й західноукраїнці (галичани й волиняни), які мешкали у міжвоєнний період на території Польщі. До речі, українці зуміли добитися у Війську Польському порівняно високих посад завдяки талантам, мужності, витримці, наполегливості й вправній службі.

Нові виклики

Українці почали збройну боротьбу з гітлерівською агресією у вересні 1939 р. у складі Війська Польського під час протистояння нападу на Польщу нацистської Німеччини.

Уже 1 вересня 1939 р. Люфтваффе бомбила Львів, згодом — Луцьк, Станіслав (тепер Івано-Франківськ), Тернопіль, Дрогобич, Сарни й інші міста Західної України.

Українці в ці важкі вересневі дні проявили себе вірними й відважними захисниками не завжди дружньої до них Польщі. Вони служили передусім у піхоті й кавалерії. Так, у складі армії «Познань», яка брала участь у знаменитому контрударі Війська Польського на Бзурі, було до 20 % українців з Поділля, Волині, Галичини. У Волинській кавалерійській бригаді й 13-й і 27-й піхотних дивізіях було чимало

поліщуків¹, причому в деяких підрозділах вони становили 40 % (2-й кінно-артилерійський дивізіон) чи навіть 50 % (2-й Грубешівський кінно-стрілецький полк) особового складу. Значна кількість українців служила у 5-й, 11-й і 12-й піхотних дивізіях, Кресовій і Подільській кавалерійській бригадах та інших з'єднаннях.

Українці мужньо боронили Львів, Устилуг, Шацьк, Модлін і Варшаву, у складі 11-ї піхотної дивізії розгромили елітарний моторизований полк СС «Німеччина», контратакували німців у районі Старого Самбора, проявили героїзм у боях на Бзурі, у Померанії тощо. Багатьох із них за мужність і героїзм було відзначено польськими військовими нагородами. Так, орденом «Virtuti Militari» було нагороджено капрала К. Касянчука (посмертно), артилериста К. Бенюка з 2-го артдивізіону Волинської кавалерійської бригади й підполковника П. Шандрука за бої під Замостям. За бої на Бзурі Хрестом Хоробрих нагородили стрільця В. Мотлюка (загинув 14 вересня), а старшого стрільця В. Маланюка й майора М. Пікульського відзначено за оборону Варшави².

¹ Гальчевський Я. З воєнного нотатника. // <http://www.ukrlife.org/main/evshan/galchevskybio.htm>

¹ Поліщуки — етнографічна група українців і білорусів, яка розташована на українсько-білоруському міжетнічному порубіжжі Полісся і містить риси як української, так і білоруської культури; також назва всього населення Полісся.

² Від Рейхстагу до Іводзіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій війні / За загальною редакцією Я. Примаченко. — Харків: Книжковий «Клуб сімейного дозвілля», 2017. — С. 25.

Історик Ю. Гжибовський вважає, що у вересні 1939 р. у лавах польської армії мужньо, героїськи воювали ветерани Армії УНР, які могли й не брати участь у цій війні. Але саме в такий спосіб вони виявили вірність своєму обов'язку перед Польщею: «Серед офіцерів був Павло Шандрук [про нього докладніше мова піде далі. — *Авт.*], який служив у Польському війську підполковником, — зазначає історик. — У вересні 1939 р. він прославився акцією виведення з оточення 29-ї піхотної дивізії, за що його відзначили орденом «*Virtuti Militari*», тобто найвищою військовою нагородою Польщі»¹. Практично всі контракткові офіцери Війська Польського й дехто з мобілізованих до польської армії з резерву взяли участь у боях з гітлерівцями, чимало з них загинули (як-от Іван Зваричук) або були поранені.

Проте не варто абсолютизувати патріотизм українців щодо Другої Речі Посполитої. Адже національна політика міжвоєнної Польщі була далекою від ідеалу. Це видно при аналізі поведінки старшин-наддніпрянців Армії УНР в еміграції.

Значна частина колишніх офіцерів УНР посідала нонконформістську позицію і вважала поляків окупантами, а тому не стала контрактовими офіцерами

¹ Савицький Ю. Українці у Польському війську були вірними і відважними солдатами — польський історик [Розмови з польським істориком Ю. Гжибовським] // <https://www.radiosvoboda.org/a/28716492.html>

та з часом влилася до лав ОУН. Та й польська влада ставилася до них, скажімо так, обережно.

Остаточо розколола цю категорію українських вояків у Польщі Друга світова війна, причому колишні старшини Армії УНР вимушені були воювати по різні боки фронту.

Адже не слід забувати — у складі вермахту під час нападу на Польщу воювали й українці. Зокрема, у наступі на Львів брав участь Легіон полковника Романа Сушка, у якому служили офіцери УНР (більшість особового складу легіону походила з молодих членів ОУН), окремі старшини УНР з членів ОУН були провідниками німецьких військ по польській території¹.

Вони сприйняли війну як шанс відродити незалежну Україну, а гітлеризм вважали ворогом радянсько-російського імперіалізму, а не людиноненавистницьким режимом. Нацисти вміло підтримували ці ілюзії. Докладніше на цьому зупинимося у наступному розділі.

Зрозуміло, що долі українців, які воювали на боці Польщі, склалися по-різному, але в цілому схема була схожа: призов — декілька боїв — відступ — полон. Так, Василя Трохимчука було призвано з резерву, перший бій він прийняв уже 1 вересня у Гданському

¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). — Кн. 2. — К., 2011.

коридорі¹ (відомий також як Польський чи Данцизький коридор), незабаром потрапив до німецького полону.

Порівняно добре відома біографія непересічної людини — **Якова Гальчевського (1894—1943)**².

На відміну від більшості закордонних вояків, він устиг розказати про частину свого життя у мемуарах «З воєнного нотатника» й «Проти червоних окупантів»³.

Селянський хлопець з Поділля (народився в с. Гута-Літинська Літинського повіту Подільської губернії, нині с. Малишівка Літинського району Вінницької області), закінчив перед Першою світовою війною учительську школу, працював за фахом, а в 1915 р. його призвали до Російської царської армії. Схоже, що армія дала нашому героєві шанс і стала для нього соціальною драбиною. Йому вдалося не просто вижити, а закінчити школу прапорщиків. За роки війни Яків Гальчевський набув неабиякого військового, життєвого й політичного досвіду.

¹ У 1920—1939 рр. це була польська територія, яка відділяла Східну Пруссію від території Німеччини і яку А. Гітлер вимагав передати Німеччині.

² Руккас А. Яків Гальчевський — український офіцер у Війську Польському міжвоєнного періоду // Молода нація (Альманах). — К., 2000. — № 4; Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Яків Гальчевський у документах епохи. — К.-П.: ПП «Медобори-2006», 2012. — 224 с.; Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917—1921). — Кн. 1.

³ Гальчевський Я. Проти червоних окупантів. З воєнного нотатника. — Стебляк О. М., 2018.

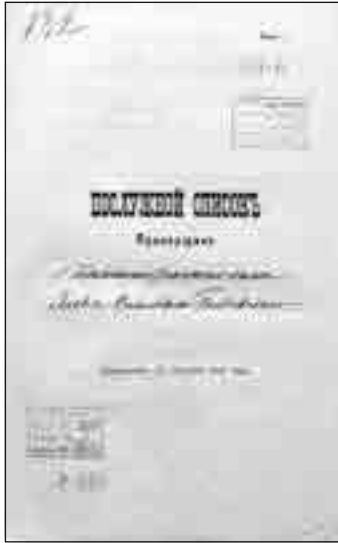
Після демобілізації Гальчевський працював завідувачем школи у с. Брусменів¹, але доволі скоро вирішив, що вчителювання — не для нього. Тож восени 1918 р. він став вільним слухачем юридичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету. Проте бути правником Якову Гальчевському не судилося — у ті часи обставини не сприяли верховенству права.

Восени 1918 р. він став членом антигетьманського Українського національного союзу, був одним із лідерів у підготовці повстання. У грудні 1918 р. очолив окремих Літинський курінь Українського козацтва, служив сотником окремого Гайсинського куреня ім. отамана Симона Петлюри, а після його входження до 61-го Гайсинського полку командував батареєю (за деякими відомостями з квітня 1919 р. командував полком). Узяв участь у ліквідації повстання більшовиків проти УНР узимку 1919 року².

У квітні 1919 р. Яків Гальчевський відзначився під Костоподем, дістав військове звання сотника Армії УНР (подібне до сучасного капітана чи майора). За місяць став командиром антирадянського партизанського загону в рідному повіті, у червні 1919 р. був поранений. У 1920 р. деякий час служив

¹ Тоді село входило до складу Літинського повіту Подільської губернії, наразі Літинський район Вінницької області.

² Вронська Т. В. Гальчевський Я. В. // Енциклопедія історії України. — Т. 2. — К.: Наук. думка, 2004. — С. 45.

Послужний список прапорщика Якова Гальчевського на 22 грудня 1916 року. Джерело: РДВІА (РГВІА) Ф. 409 Оп. 1 Спр. 57031 послужний список 4—020¹

у 5-й Херсонській дивізії Армії УНР, а протягом 1921—1925 рр. вів партизанську війну з радянською владою, виявивши видатні якості — наполегливість, хист, розуміння людей. Як командир військ УНР відзначився у боротьбі з червоними на Поділлі й Київщині. Так, у лютому 1922 р. за наказом Головного отамана військ УНР Я. Гальчевський очолив усі

¹ Гальчевський Яків Васильович // https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%AF%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.

повстанські загони й підпільну мережу на Правобережжі. Авторитетний, кваліфікований і вправний організатор, керівник підпілля і розвідки, він зумів провести найтриваліший рейд повстанців на Поділлі¹.

Яків Гальчевський тричі переходив радянсько-польський кордон з невеликими підрозділами повстанців (у липні 1921 р.— 70 осіб, у липні 1923 р.— 5 повстанців, у квітні 1925 р.— 10 побратимів). За період 1921—1925 рр. він загалом близько двох років з різним успіхом воював з численними радянськими військами, отримав характерне псевдо Орел. Боротьба не минула без втрат. Так, у листопаді 1922 р. під час захоплення (чи, точніше, визволення) м. Літин у ніч проти 30 квітня 1921 р. загинув Онисим Грабарчук (Рубака), сотник загону Гальчевського, командир ударної групи. Отаман Хмара (Семен Харченко), командир кінної бригади Подільської повстанської групи Гальчевського, був виданий сексотом більшовикам і розстріляний у листопаді 1924 року.

Наприкінці 1925 р. Яків Гальчевський остаточно емігрував до Польщі, віртуозно уникнувши численних пасток радянських чекістів.

В еміграції Яків Гальчевський змінив прізвище на Войнаровський (доволі прозорий натяк на Андрія

¹ Гальчевський Яків Васильович // https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%AF%D0%BA%D1%96%D0%B2_%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.

Войнаровського, небожа й довірену особу гетьмана Івана Мазепи), писав мемуари й публіцистичні статті, продовжував боротьбу з радянським режимом, очолюючи розвідувальні структури Державного центру УНР в екзилі (в еміграції). У статусі радника командира Поліської Січі Тараса Бульби-Боровця передавав багатий досвід партизанської війни новому поколінню борців за вільну Україну.

Він з 1928 р. під прізвищем Войнаровський служив контрактним офіцером у званні капітана й майора у Війську Польському. Це був 67-й піхотний полк у Бродниці, причому напередодні нападу гітлерівської Німеччини на Польщу Гальчевський-Войнаровський командував батальйоном цього полку.

Яків Гальчевський докладно описує у мемуарах участь в обороні Другої Речі Посполитої у вересні 1939 року. Так, 11 вересня 1939 р. його призначили командувати батальйоном «Бродниця» Оборони Народової для наведення у ньому елементарного порядку вже під час висунення на р. Бзур для контрнаступу. У вересні 1939 р. цю парамілітарну структуру, або територіальну оборону, було створено терміново й у ній нарахувалося до 50 тис. осіб. Зрозуміло, що підрозділ складався з немолодих людей, погано озброєних і споряджених, без достатньої кількості набоїв, не кажучи вже про страх і розгубленість, які геть не сприяли порядку. Яків Гальчевський швидко опанував ситуацію, приховано форсував річку, вдало просунувшись уперед,

і зайняв два села. Принципово важливо, що своїми професійними діями він зумів стрімко здобути авторитет серед солдатів і офіцерів, налагодив дієву взаємодію з вищим командуванням, постійно піклувався про харчування, грошове забезпечення і самопочуття підлеглих. Згодом він організував відступ батальйону, що є однією з найскладніших дій у війні, і взяв участь в обороні на лівому березі р. Бзур. І в обороні діяв професійно, налагодив зв'язок між підрозділами батальйону, сусідами й командуванням, організував бойову охорону та розвідку. Його батальйон вів безперервні оборонні бої вдень, уночі відступав на нові позиції під німецькими бомбами й без належного харчування¹.

Небачена справа: батальйон територіальної оборони в умовах двотижневого відступу зумів зберегти боєздатність. Очевидно, що в цьому була значна, якщо не вирішальна, роль самого Якова Гальчевського з огляду на загальний панічний відступ, як під час відступу Червоної армії влітку 1941 і 1942 років.

Відзначився герой сюжету й у боях проти гітлерівців під м. Кутно, де було оточено рештки польських армій «Познань» і «Поможе». Польські війська чинили спротив до 22 вересня 1939 року. За відвагу, мужність і професійні дії Якова Гальчевського було представлено до нагородження орденом «Virtuti Militari» — найвищої військової нагороди Польщі за мужність. Потім він

¹ Гальчевський Я. З воєнного нотатника. // <http://www.ukrlife.org/main/evshan/galchevskybio.htm>

потрапив у німецький полон, звідки його було звільнено завдяки клопотанню уряду УНР в екзилі.

Отже, Яків Гальчевський був одним із сотень тисяч вояків-українців Війська Польського, які першими зустріли гітлерівську армію на українській землі у вересні 1939 р., задовго до 22 червня 1941 р., коли Червона армія зіткнулася із вермахтом на полі бою.

У червні 1942 р. Гальчевський сформував та очолив Грубешівську самооборону, або так званий Холмський легіон самооборони. Його завданням було боронити від антиукраїнських польських збройних формувань українське населення на окупованій гітлерівцями території Холмщини. Яків Гальчевський загинув у бою із загоном польської Армії Крайової 21 березня 1943 р. в с. Пересоловичі Грубешівського повіту (нині Сарненський район Рівненської області).

Саме тут він написав мемуари «З воєнного нотатника» і неопубліковану історіософську працю¹. Ще раніше, у 1941—1942 рр., у Кракові було опубліковано його історико-мемуарну працю у двох частинах «Проти Червоних окупантів» з описом повстансько-партизанської боротьби у 1920—1925 роках.

Пам'ять про цього неоднозначного, непересічного українського військового діяча, активного учасника,

¹ Варто зважити на ідеологічну спрямованість цих спогадів — їх написано в лояльному до нацистського режиму тоні, адже під час праці над ними Яків Гальчевський перебував на службі у нацистів.

організатора й керівника національно-визвольного повстанського руху порівняно добре зберігається в Україні — його життя і діяльність активно досліджують професійні історики, краєзнавці й журналісти; іменем Якова Гальчевського названо вулиці у Вінниці й Хмельницькому, на батьківщині встановлено пам'ятний знак, існує премія імені Якова Гальчевського «За подвижництво у державотворенні»¹.

Внесок і втрати в польському протистоянні агресорам

За оцінками сучасних дослідників, під час німецько-польської війни загинуло 7,8 тис. українців і вдвічі більше було поранено (проте у Другій світовій війні співвідношення між убитими й пораненими зазвичай оцінюється як 1:3, тобто, імовірно, поранених було значно більше — близько 23 тисяч). У німецький полон потрапило приблизно 60 тис. українців, у радянський — 20 тисяч.

Звісно, не можна оцінювати внесок українців у перше протистояння з вермахтом лише жертвами. У складі Війська Польського, за оцінками вітчизняних фахівців, гітлерівським військам протистояло

¹ Премію імені Якова Гальчевського «За подвижництво у державотворенні» було засновано 1995 року за ініціативою письменника, журналіста й громадського діяча Богдана Теленька Хмельницькою обласною організацією Української Республіканської партії і редколегією її тодішньої газети «Час».

100—120 тис. вояків-українців¹. Польські дослідники вважають, що тільки в процесі мобілізацій, здійснених у Польщі у березні й серпні 1939 р., Військо Польське поповнилося на 100—150 тис. українців². А ще були 20—25 тис. солдатів армії мирного часу й мобілізовані до територіальної оборони. Тому цифра 150 тис. здається доволі обґрунтованою.

Радянська влада, позиціонуючи себе «визвольською західноукраїнських робітників і селян», відпустила по домівках значну частину рядового й під-офіцерського складу, тобто більшість полонених українців.

Про долю тих, хто потрапив до ГУЛАГу, піде мова далі. Практично всі офіцери українського походження разом з поляками потрапили до більшовицької катівні. Там було страчено, наприклад, підполковника С. Федоренка (головного православного капелана Війська Польського), майора М. Ільківа (капелана Української греко-католицької церкви), ротмістера М. Єферміва, підпоручиків В. Власенка й Р. Максименка³. Польські історики вважають, що в катинському списку було кілька десятків офіцерів-

українців¹, у тому числі 10 старшин Армії УНР, і їхня доля невідома.

Вважають, що у Катинські списки (розстріли відбувалися у Катині під Смоленськом, Твері й Харкові) потрапило декілька десятків українців — офіцерів, поліцейських, священників. Їх було розстріляно без суду й слідства, у звичний для сталінізму спосіб за рішенням Політбюро Центрального комітету Комуністичної партії. Очевидно, за логікою Й. Сталіна польські офіцери були небезпечними для майбутньої соціалістичної Польщі. Для розуміння сутності цього злочину, за який Москва навіть не вибачилася, можна подивитися фільм А. Вайди «Катинь». До речі, на думку деяких сучасних російських науковців, історію про трагедію в білоруському селі Хатинь було «розкручено» радянською пропагандою заради замовчання Катині — через співзвучність назв.

Чергова поразка й чергові виклики

Отже, після поразки Польщі у вересні 1939 р. частина Війська Польського відступила на територію Румунії й Угорщини, де її було інтерновано (лише в Румунії інтернували 84,6 тис. військових), і звідти люди

¹ Гальчевський Я. З воєнного нотатника. // <http://www.ukrlife.org/main/evshan/galchevskybio.htm>

² Савицький Ю. Українці у Польському війську були вірними і відважними солдатами — польський історик [Розмови з польським істориком Ю. Гжибовським] // <https://www.radiosvoboda.org/a/28716492.html>

³ Гальчевський Я. З воєнного нотатника. // <http://www.ukrlife.org/main/evshan/galchevskybio.htm>

¹ Савицький Ю. Українці у Польському війську були вірними і відважними солдатами — польський історик [Розмови з польським істориком Ю. Гжибовським] // <https://www.radiosvoboda.org/a/28716492.html>

вже виїхали до Франції і на Близький Схід¹. У Франції евакуйовані частини Війська Польського було поповнено українцями — громадянами Польщі, які перебували у Франції і Бельгії на заробітках. До польських частин долучилися й українці з Південної Америки — Аргентини, Бразилії, Парагваю.

Польський уряд у вигнанні В. Сікорського розпочав формування кількох дивізій у Франції — якщо у жовтні 1939 р. польські військові формування нараховували 2 тис. осіб, то на середину червня 1940 р — 84,5 тисячі. Одягнули українців, як і поляків, у французькі однострої, так-сяк озброїли й спорядили — із озброєнням у Франції було сутужно. На січень 1940 р. було сформовано 1-шу окрему польську гірську бригаду «Подгале» (окрема бригада підгальських стрільців), 1-шу гренадерську й 2-гу піхотну дивізію і два танкові батальйони (озброєні легкими французькими танками R-35).

Від 14 травня 1940 р. гірська бригада брала участь у боях із німцями в Норвегії у районі Нарвіка, але після нападу Німеччини на Францію її було переведено у Францію — 14 червня.

У боях із гітлерівськими військами (так звана французька кампанія 1940 р.) на саарській ділянці фронту,

в Ельзасі й Лотарингії, активну участь взяла дивізія гренадерів (добірна піхота, наразі в Німеччині традиційно моторизована піхота зветься панцер-гренадерами). У вкрай тяжких боях 16—21 червня 1940 р. в історичному районі Валуа (Іль-де-Франс, або Паризький регіон) дивізія зазнала значних втрат, і її було розпущено. Після капітуляції Франції вояки вже самостійно переправилися до Великої Британії, і багатьом пощастило вижити¹.

Українців-воjakів Війська Польського, Я. Догуна, М. Давискибу, А. Козака й В. Дошача за мужність, героїзм і відвагу в боях з гітлерівцями у Франції було нагороджено посмертно орденом «Virtuti Military»².

Друга піхотна дивізія Війська Польського у Франції чисельністю 15,8 тис. чоловік перебувала в Ельзасі, на швейцарському кордоні. Вона опинилася в оточенні й значних бойових дій не вела, але зуміла прорватися до Швейцарії — там її вже 13 тис. воjakів було інтерновано до кінця Другої світової війни. Та чимало її жовнірів і офіцерів зуміли дістатися Великої Британії і знову стали до лав Війська Польського для продовження боротьби з нацизмом.

Десята кавалерійська бригада, до складу якої входили також танкові підрозділи, воювала в Бургундії

¹ Олесків В. До початків Союзу українців у Великій Британії 24.XI.2012 // Сайт «Архів ОУН». Українська інформаційна служба. Лондон//ouncis.info/publications/item/44-do-pochatkiv-soyuzu-ukrayincziv-u-veiukiy-brytaniyi.html; Поле битви — Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення. — Харків: КСД. — С. 333.

¹ Корчак І. З історичних довідок: там, під Монте-Кассіно //volyn.tabloyid.com/layf/z_istory-chnyh-opovidok-tam-pid-monte-kassino

² Федик І. Не забудьмо українських легіонерів // vgoslo.com.ua/article/ne_zabudmo-ukrainskyh-legioneriv-106561html

і в цілому вдало прикривала відхід французьких частин до Шампані. Уночі 16 червня 1940 р. вона провела вдалу нічну контратаку німецьких позицій біля містечка Монбард у регіоні Бургундія-Франш-Конте, 210 км на південний схід від Парижа. У затяжних боях бригада втратила всі танки й після капітуляції Франції її солдати й офіцери вже самотужки добиралися до Великої Британії, де відбувалося переформування частин польської армії¹.

Третю піхотну дивізію, яка до початку боїв не була повністю сформована й озброєна, було знищено під час боїв у Бретані. Четверта польська піхотна дивізія навіть гвинтівок мала лише 30 % від реальної потреби, тому всіх її 11 тис. вояків було евакуйовано у Велику Британію з порту Ла-Рошель. Гірська бригада «Подгале» встигла повоювати з німцями в Бретані, і згодом її евакуювали до Великої Британії. Тільки польська ескадрилья винищувачів досить успішно воювала з асами Герінга, збивши у небі Франції до 50 ворожих літаків (до подібних цифр слід ставитися обережно, проте це не змушує сумніватися у мужності льотчиків).

Під час боїв із німцями у Франції і Норвегії у травні-червні 1940 р. польські втрати склали: 1,4 тис. загиблих, 16 тис. поранених і 16 тис. тих, хто потрапив у полон. У Велику Британію було евакуйовано

¹ Польские вооруженные формирования в армиях, воюющих против Германии: <http://lightning.prohosting.com/deswar/Arhiv/carpat.htm>; Залого С., Хук Д. Польская армия. 1939—1945. — М.: АСТ, 2002.— 48 с.

близько 20 тис. польських військових. Згодом чимало польських військовослужбовців, які залишилися у Франції та інших країнах Європи під окупацією нацистської Німеччини, зуміли самотійно долучитися до польських частин у Великій Британії¹.

Взяли участь польські формування і в північноафриканській кампанії 1941—1942 років. Так, у квітні 1940 р. у Сирії (тоді колонія Франції) почалося формування бригади карпатських стрільців. Після капітуляції метрополії бригада (4,6 тис. вояків) перейшла під британське командування у Палестині й у травні 1941 р. з'явилася на фронті. Наприкінці серпня 1941 р. бригаду перекинули в оточений німецько-італійським військом Ервіна Роммеля Тобрук, де вона відчайдушно боронила порт-фортецю до 10 грудня 1941 р., тобто до деблокади міста британцями. В обороні Тобрука відзначився, зокрема, українець Василь Вальновський. У травні 1942 р. бригаду перекинули до Палестини, де вона влилась у 2-й польський корпус — Армію Андерса (про неї трохи нижче).

Були українці й серед польських частин, що воювали у Західній Європі у 1944—1945 роках. Так, 1-ша бронетанкова дивізія чисельністю 10 тис. осіб з 250 танками взяла участь у Нормандській операції союзників у Західній Європі під Каном (битва за Кан у червні —

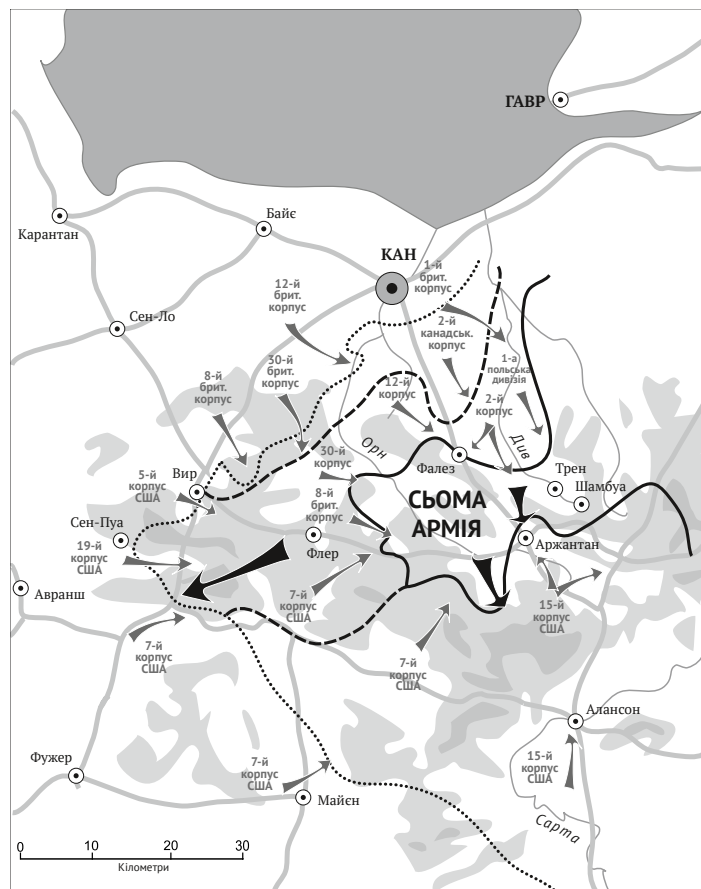
¹ Польские вооруженные формирования в армиях, воюющих против Германии: <http://lightning.prohosting.com/deswar/Arhiv/carpat.htm>; Залого С., Хук Д. Польская армия. 1939—1945. — М.: АСТ, 2002.— 48 с.

серпні 1944 р.) і Фалезом (серпень 1944 р.) разом із 2-м канадським корпусом, де теж служили українці. Дивізія зазнала відчутних втрат — лише в районі Фалеза до 20 % особового складу й 40 % танків. Польські частини зайняли ключову висоту 262 і тримали її в оточенні дві доби, відбиваючи атаки танкістів елітарних частин німців — 2-ї танкової дивізії СС, 116-ї танкової дивізії, 10-ї і 12-ї піхотних дивізій СС (поляки називали висоту «Булава»). Польські частини зіграли вирішальну роль у створенні Фалезького котла.

Прикметно, що польські частини викликали особливу лють німецького командування і німецькі підрозділи дістали категоричний наказ знищити їхні позиції будь-якою ціною. Але польські вояки в ближньому бою зуміли не тільки відбити атаки танкових і піхотних частин СС, а й завдати їм відчутних втрат. Не менш показово, що першими прорвалися на допомогу оточеним полякам канадські гренадери й танки 4-ї канадської дивізії, у лавах яких було чимало українців.

Після поповнення і переформування польська танкова дивізія наступала вздовж морського узбережжя, звільняючи міста Бельгії й Нідерландів (Іпр, Гент, Бреда) та завершила війну 6 травня 1945 р. зайняттям головної військово-морської бази Рейху Вільгельмсгафена.

І це символічно — адже саме звідти вийшов німецький лінкор «Шлезвіг-Гольштейн», який о 4:45 ранку

Закриття Фалезького котла і Мортенський контрудар, серпень 1944 року

1 вересня 1939 р. обстрілом польського півострова Вестерплатте розпочав Другу світову війну — і напад Німеччини на Польщу.

На кінець Другої світової війни у Війську Польському на Заході нараховувалося близько 290 тис. осіб, серед яких, очевидно, декілька десятків тисяч (20—30 тис.) українців.

Дві історії про льотчиків

Льотчики-українці Війська Польського, які служили на контрактній основі, проявили себе мужніми й героїчними професіоналами. Пілотами Королівських військово-повітряних сил стали після евакуації з Франції однокурсники Михайло Опаренко і Юрій Сальський. Вони воювали до перемоги над Гітлером¹.

Льотчик, військовий дослідник й аналітик, громадський діяч **Юрій Сальський (George Salsky)** був водночас і неординарною, і типовою постаттю українського воюючого на боці антигітлерівської коаліції. Народився він 21 квітня 1915 р. у Києві, а помер 8 лютого 1961 р. в Оттаві.

Юрій Сальський походив з родини тодішнього офіцера Російської імператорської армії волинця Володимира Петровича Сальського. Як не раз траплялося (і ми вже згадували про це) офіцер

Володимир Сальський. Літопис Червоної Калини.— 1937. — Ч. 7—8. — С. 1. ЦДКФФАУ, од.зб. 2—153891

царської армії згодом став українським військовим діячем.

Володимир Сальський був військовим міністром (1919—1940) і начальником генерального штабу (1922—1940) уряду УНР в екзилі. Він автор спогадів, військово-теоретичних статей та історії визвольних змагань. Це був високоосвічений учасник численних боїв, палкий патріот і послідовний борець за

¹ Олесків В. До початків Союзу українців у Великій Британії 24.XI.2012 // ouncis.info/publications/item/44-do-pochatkiv-soyuzu-ukrayincziv-u-veiukiy-brytaniyi.html; Поле битви — Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення. — С. 333.

незалежність України, прихильник і соратник Симона Петлюри. Його рідний брат, поручик Армії УНР Олександр Сальський, під час Другого зимового походу потрапив у полон до більшовиків і був розстріляний під Базаром¹. Природно, що таке походження і відповідне виховання багато в чому визначили долю Юрія.

У листопаді 1920 р., у віці п'яти років, він назавжди покинув Україну. Спочатку родина перебувала у таборі інтернованих, потім переїхала до Варшави. У червні 1939 р., після закінчення Школи підхорунжих авіації, Юрій Сальський став військовим льотчиком. Брав участь у німецько-польській війні, потім через Румунію потрапив до Франції. Воював із гітлерівцями у Франції, після капітуляції якої у складі підрозділу польської авіації евакуювався до Великої Британії. Продовжив службу у польських підрозділах Королівських військово-повітряних сил Великої Британії. Після перепідготовки він служив у протиповітряній обороні, а з травня 1942 р. освоїв новий на той час і найкращий винищувач Другої світової війни американський «Мустанг» та здійснював розвідувальні польоти над німецькими береговими укріпленнями на території Франції. Від вересня 1943 р. Юрій став інструктором з підготовки планеристів і льотчиків-винищувачів, командував ескадрильєю. Закінчив війну у званні капітана.

¹ Науменко К. Є. Сальський Володимир Петрович // Енциклопедія історії України. — Т. 9. — С. 427.

Після війни, у 1945—1951 рр., Юрій Сальський мешкав у Великій Британії, де показав себе активним діячем українства, зокрема руху українських ветеранів-комбатантів. Так, він був одним з ініціаторів створення Союзу Українських вояків — бувших українців-вояків у Великій Британії, який у 1946 р. перетворився на об'єднання українців у Великій Британії. Був одним із його керівників, а в 1948—1949 рр. — виконавчим директором. Долучився до організації і згодом керівництва Української Автокефальної православної церкви у Великій Британії.

З 1951 р. Юрій Сальський мешкав у Канаді. Спочатку він був співробітником української редакції Міжнародної служби Канадської телерадіомовної корпоративної компанії, а з 1953 р. працював у Міністерстві оборони Канади. Так, у 1958—1970 рр. Ю. Сальський працював у штабі North American Aerospace Defense Command (NORAD) — командуванні протиповітряної оборони Північної Америки в Колорадо-Спрінгс, яке об'єднувало протиповітряні сили США й Канади. Потім був радником у міністерстві національної оборони Канади з військово-повітряних і військово-космічних питань.

Юрій Сальський, маючи чималий досвід участі в бойових діях і розв'язанні практичних і теоретичних завдань протиповітряної оборони, написав низку праць із питань авіації, балістики, військово-космічної проблематики. У 1964 р. його нагородили Воєнним

хрестом УНР. Після виходу на пенсію він у 1980—1992 рр. очолював Архів Державного центру УНР в екзилі, входив до уряду УНР в екзилі. Брав активну участь у громадському житті української діаспори, зокрема очолював відділення Конгресу українців Канади в Оттаві й Оттавське відділення Суспільної служби українців Канади — державної інституції з підтримки українства¹.

Михайло Опаренко (1915—1995) народився у Києві, у родині банківського службовця. У роки Першої світової війни батька Михайла, Петра Гнатовича, мобілізували до російської армії, а в 1918 р. він перейшов до армії УНР і служив особистим секретарем Володимира Сальського. Після поразки УНР родина опинилася у польському таборі інтернованих, а згодом переїхала до Чехословаччини, пізніше повернулася до Польщі. У 1932 р. Михайло закінчив українську гімназію і мріяв про військову службу, але для вступу до офіцерської школи він мусив іще закінчити державну польську гімназію. Лише у 1935 р. і за сприяння Володимира Сальського Михайло вступив до школи підхорунжих піхоти. Проте він мріяв про авіацію і, знову за сприяння Володимира Сальського, у січні

1937 р. став курсантом престижної авіаційної школи підхорунжих у Дембліні, яку називали Школою орлят.

Михайло Опаренко опанував професію пілота бомбардувальника. Особливо загрозливими були вильоти в перші роки війни, в умовах панування Люфтваффе у повітрі при зустрічі з винищувачем важкий бомбардувальник мав обмаль шансів на порятунок. А вже у 1939—1941 рр. Опаренкові доводилося боротися сам на сам з добре підготовленими пілотами Люфтваффе, які воювали на досконалих месершмітах. Льотчику-бомбардувальнику були необхідні високий професіоналізм, мужність, кмітливість, здатність швидко ухвалювати нестандартні рішення.

Михайло Опаренко закінчив школу у червні 1939 р., його направили на практику до бомбардувальної ескадрильї, яку в серпні приєднали до бомбардувальної бригади вищого командування Війська Польського, озброєної польськими середніми бомбардувальниками PZL-37 (P-37) «Лось». Опаренко освоїв цю майже єдину в тодішніх польських ВПС сучасну бойову машину, яка була на рівні найдосконаліших бомбардувальників початку Другої світової війни. Перше офіцерське звання підпоручика Війська Польського він здобув 1 вересня 1939 р. — і підписав контракт з Військом Польським, оскільки був українським емігрантом і не мав польського громадянства.

Під час німецько-польської війни 1939 р. Михайло Опаренко успішно бомбив ворога під Лодзю, Радомом

¹ Руккас А. Плани еміграційного уряду УНР щодо відродження української військової авіації (1926—1939) // Військово-історичний альманах. — 2006. — № 1(12). — С. 42—59; Сальський Юрій // www.ukrainians-intheuk.info/ukr/02/salskyi-u.htm

і Грубешовим. Бригада, у якій він служив, завдала відчутних ударів і сама зазнала втрат. Вісімнадцятого вересня 1939 р., після нападу СРСР на Польщу, Михайло Опаренко разом зі своїм підрозділом перелетів до Румунії. Згодом він дістався Франції, але їй звідти був змушений евакуюватися у складі польських підрозділів — до Великої Британії. У липні 1940 р. він став льотчиком Королівських ВПС, залишившись контрактним офіцером Війська Польського.

У Великій Британії Михайло Опаренко служив у навчальних частинах і в підрозділі нічних винищувачів, а наприкінці війни навчав їхні екіпажі. У 1947 р. він закінчив службу у Війську Польському, а в 1949-му демобілізувався з Королівських ВПС у званні флайт-лейтенанта (відповідає званню «капітан»).

За роки війни Михайло Опаренко здобув чимало нагород. Так, Польща двічі нагородила його «Хрестом хоробрих», Велика Британія відзначила «Зіркою за війну 1939—1945», «Зіркою за Атлантику», «Медаллю оборони», «Медаллю за війну 1939—1945», уряд Франції оцінив заслуги українського льотчика «Хрестом комбатанта-добровольця», «Хрестом комбатанта», «Пам'ятною медаллю за війну 1939—1945».

Після військової служби Михайло Опаренко дістав у Кембриджському університеті диплом юриста, працював у радіокомпанії BBC (влаштуватися допомогло добре знання декількох мов) та у Форин-офіс. Підробляв іще й приватними перекладами.

Як справжній український патріот він активно займався громадською діяльністю у Союзі українців у Великій Британії, у представництві виконавчого органу Української Національної Ради у Великій Британії.

Показово, що Михайло юридично оформив належність до української військової служби — Уряд УНР в екзилі у 1947 р. надав йому звання сотника, у 1961 р. — майора й у 1963 р. нагородив Воєнним Хрестом¹.

Армія Андерса

Найяскравішим прикладом бойового братерства поляків й українців у роки Другої світової війни є участь військового формування (так званої Армії генерала Андерса) у боях із гітлерівцями. Армію генерала Владислава Альберта Андерса було сформовано на території СРСР у 1941—1942 рр. із громадян Польщі. Ця армія згодом приєдналася до західних союзників і взяла участь у боях в Італії.

¹ Про М. Опаренко детальніше тут: Руккас А. Плани еміграційного уряду УНР щодо відродження української військової авіації (1926—1939) // http://shron1.chtyvo.org.ua/Rukkas_Andrii/Plany_emihratsiinoho_uriadu_UNR_schodo_vidrodzhennia_ukrainskoi_viiskovoii_aviatsii_19261939_r.pdf; Руккас А. Михайло Опаренко — український льотчик у Польських військово-повітряних силах у роки Другої світової війни // Вісник Черкаського ун-ту. Сер. Історичні науки. — 2011. — Вип. 202. — Част. II. — С. 30—35.

Бойовий шлях Армії генерала Андерса вивчено порівняно непогано¹, але участь у ній українців висвітлено недостатньо. Багато цінної інформації щодо участі українців в армії Андерса мають спогади її ветеранів-українців — Богдана Дурбака, Теодора Даниліва, Юрія Єнкала, отця Івана Музички. Уявити собі «людський вимір» бойового шляху українців у Війську Польському в часи Другої світової війни допомагають документально-публіцистичні праці. Скажімо, це розповідь Михайла Козія про шлях до Армії Андерса й перебування в ній².

Показово, що в радянській і сучасній російській історіографії вояки Армії Андерса розглядаються як «блудні сини» через те, що патріоти Польщі мусили нібито воювати з гітлерівцями у складі Радянської армії. При цьому факт радянського нападу на Польщу та її розчленування до уваги не беруть. Що тут сказати? На жаль, не лише сталінські міфи, а й сам Йосиф Сталін останніми роками повертається у Росію.

У сучасній російській історіографії між рядків читається, що, мовляв, армія Андерса утримувалася за рахунок СРСР, але невдячні польські військові виїхали за межі СРСР і не воювали на радянсько-

німецькому фронті внаслідок «происков Черчилля». Така позиція є фактично продовженням радянської інтерпретації. У радянські часи безпідставно стверджували, що радянсько-польська угода від 30 липня 1941 р. передбачала дію польської армії «в оперативному відношенні під керівництвом радянського Верховного командування» і що емігрантський уряд В. Сікорського порушив взяті на себе зобов'язання¹ і навіть більше — «...військовий обов'язок, життєві інтереси польського народу»².

І, цілком зрозуміло, у більшості праць немає жодного слова про участь у війні українців. Сюжети про етнічний склад армії є, проте вони доволі специфічні. Наприклад, говорячи про наявність в армії «українців і русинів» та євреїв, щодо останніх не уникають «шпильок» через небажання воювати — мовляв, з 4 тис. євреїв із Армії Андерса (а це 5,5 від її чисельності при евакуації з СРСР) 3 тис. дезертирували в Палестині.

Уникають російські історики також питання про сталінські репресії щодо полонених Війська Польського й репресованих мешканців Західної України як соціальної бази формування армії — натомість стверджують, що польська армія «створена переважно з польських військовослужбовців, що знаходились

¹ Див., наприклад: Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — 246 с.

² Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). — 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — 368 с.

¹ Советско-польские соглашения. — Великая Отечественная война 1941—1945: Энциклопедия. — М.: Сов. энцикл., 1985. — С. 665.

² Андерса Армия // Великая Отечественная война 1941—1945: Энциклопедия. — М.: Сов. энцикл., 1985. — С. 50.

на радянській території після окупації у вересні 1939 р. Польщі фашистською Німеччиною»¹.

Отже, Армія Андерса — це польське збройне формування часів Другої світової війни, створене в СРСР на підставі радянсько-польської угоди від 14.08.1941 р. У 1942 р. армію було евакуйовано в Іран, а згодом реорганізовано в Корпус і взимку 1944 р. перекинуто до Італії. У травні 1944 — квітні 1945 рр. корпус узяв участь у визволенні Італії від гітлерівців у складі союзницьких військ. Армія Андерса — це назва неофіційна й не зовсім точна, але загальноприйнята (нерідко її вояків називають «андерсяки», «корпусяки» тощо).

Це військове формування іменувалося Армія Польська в СРСР (14.08.1941—11.09.1942), Армія Польська на Сході (12.09.1942—20.07.1943) і 2-й корпус Польський (21.07.1943—10.07.1947)². Армію також називали й називають за ім'ям командувача генерала Владислава Андерса, якого було взято в полон більшовиками у вересні 1939 року. Він побував на Луб'янці й уже не мав ілюзій щодо сутності радянського більшовизму. Але Андерс пішов на співпрацю з радянським режимом з метою створити інструмент відновлення польської незалежності й дати шанс полоненим співвітчизникам вижити. Він був справжнім

¹ Андерса Армія // Великая Отечественная война 1941—1945: Энциклопедия. — М.: Сов. энцикл., 1985. — С. 50.

² Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). — 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 5.

Генерал Владислав Андерс

польським патріотом середини ХХ ст. — з відповідним неоднозначним ставленням до України.

Як потрапили українці — громадяни Польщі до Армії Андерса? У вересні 1939 р. Польща впала під ударами гітлерівської Німеччини й сталінського СРСР. У радянському полоні опинилося 240 тис. польських солдатів та офіцерів, з них близько 20 тис. українців.

Юридично вони не були військовополоненими, оскільки між Польщею і СРСР війни не було. Проте СРСР ігнорував міжнародне законодавство¹ й спочатку вважав їх полоненими, а згодом — інтернованими. Солдати-українці потенційно були важливим мобілізаційним ресурсом для відродження Війська Польського (як, до речі, і для Червоної армії), оскільки набули військовий вишкіл і досвід.

Отже, поява українців в Армії Андерса була передусім зумовлена перебуванням їх у Війську Польському під час радянсько-польської війни 1939 року. Полонені частково потрапляли у трудові табори (43 тис. з 240 тис. полонених польських громадян, тобто українців від 2,5 до 3,5 тисячі). Частина українців до літа 1941 р. перебувала в таборах військовополонених чи опинилася у ГУЛАГу, чимало були спочатку інтерновані в країнах Балтії і звідти потрапили в СРСР чи депортовані до «радянського раю» з Румунії та Угорщини. Декілька десятків українців (офіцерів, поліцейських і священників) було розстріляно в Катині, Твері й у Харкові, чимало померло в таборах. У серпні 1941 р. було амністовано 26 тис. полонених з 43 тис., що на літо 1940 р. залишалися у виправно-трудовах таборах. Більшість же українців-жовнірів (рядових та унтер-офіцерів) було до літа 1940 р. розпущено по домівках.

¹ Ідеться насамперед про відмову приєднатися до відомої Женевської конвенції 1927 р. про поводження з військовополоненими, що було однією з причин загибелі майже 4 млн полонених у радянсько-німецькій війні.

З таборів. Приблизно такий вигляд мали новобранці Армії Андерса

Таким чином, частина українців — колишніх воєнків Війська Польського опинилися на час формування Армії Андерса у лабетах сталінського ГУЛАГу на сході СРСР¹.

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 41—58.

Серед репресованих громадян Польщі було чимало українців, очевидно десятки тисяч. У 1940—1941 рр. на схід і північ СРСР було заслано 320 тис. колишніх громадян Польщі лише в статусі спецпоселенців та адміністративно засланих унаслідок репресій і примусових депортацій.

Тільки у 1940 р. було репресовано (і здебільшого заслано) 88,4 тис. осадників (серед них українці становили 3%) і 51,5 тис. так званих спецпереселенців-біженців німецької частини окупованої Польщі — серед них українці становили 2%¹. А були ще й ув'язнені та підслідні.

На 1 серпня 1941 р. у віддалених районах СРСР перебували 381,2 тис. репресованих зі «східних кресів» Польщі, у тому числі 26,2 тис. військовополонених, 47 тис. засуджених і підслідних, 176 тис. біженців і спецпереселенців. Це ті, кого вдалося поррахувати документально². Очевидно, що в реальності їх було значно більше.

За даними сучасних дослідників у Західній Україні загалом було репресовано 1 млн 70 тис. осіб. Значна частина репресованих так чи інакше опинилися у східних районах СРСР і склали соціальну базу Армії Андерса.

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 62—70.

² Там само. — С. 200.

Сотні тисяч людей стали жертвами сталінського режиму. У таборах ув'язнені були приречені — місячна смертність серед спецпоселенців сягала 0,5%, а серед спецпоселенців-біженців — 0,2%. Загалом же за 16 місяців перебування на спецпоселенні померло 10864 особи — 7,7% від загальної кількості прибулих. Серед спецпереселенців-біженців за 11—11,5 місяця перебування померли 1855 осіб — 2,4% від кількості прибулих¹. Це відбувалося через голод, епідемії, антисанітарію, відсутність медичної допомоги, нелюдські умови існування, звиряче ставлення адміністрації тощо.

Але внаслідок радянсько-польського договору від 30 липня 1941 р. і радянської амністії польських громадян 12 серпня 1941 р. перед ними відкрилася можливість обрати нову стратегію виживання у війні. Відчинилися (точніше — прочинилися на певний час) ворота сталінських таборів і в'язниць.

Для західних українців з'явилася можливість вільно мешкати (що принципово нічого не міняло — вони залишалися під загрозою репресій) на неокупованій частині СРСР, а для молодих і здорових чоловіків — вступити до Війська Польського.

Аналізуючи мотиви вступу західних українців до Війська Польського й панівні серед них антирадянські настрої, слід зважити на те, що вони й до «перших

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 76.

совітів» знали про репресії в УРСР — попри закритість кордону. А вже під час цих «перших совітів» познайомилися з ними безпосередньо¹. Тому за найменшої нагоди вони воліли, за свідченням М. Козія, скоріше залишити СРСР, цю «країну рабства і неволі», вирватися «з большевицького раю, хай і до пекла, коли б даліше від большевиків»².

Для більшості чоловіків-українців ситуація була майже безальтернативною — або чекати призову до радянських (чи квазіпольських прорадянських) формувань, чи записуватися до Армії Андерса. Вони розуміли антиукраїнськість політики польської й радянської влад і мали примарні шанси повернутися додому. Але переважно вони йшли до Андерса через категоричне несприйняття сталінізму й край нелюдське ставлення у Червоній армії до призовників — напівголодне харчування, старцівський одяг і, головне, направлення на фронт без належних озброєння і підготовки та відомий принцип «мы за ценой не постоим».

Польські кола сподівалися, що антиукраїнська й нелюдська політика СРСР забезпечить прихильність західних українців до Речі Посполитої. При цьому польські урядовці й переважна більшість офіцерів не вважала за потрібне приховувати україно-

фобію. Спогади свідчать, що чимало українців при вступі до Війська Польського вимушено приховували свою етнічну приналежність, а при вступі до армії керувалися здебільшого бажанням вижити в умовах війни — радянська дійсність такої можливості просто не давала.

«Не любов ані приязнь загнала нас до поляків, — зазначав Зіновій Книш. — Було нам як тому Савці, що нема йому долі ні на печі, ні на лавці. Іти до большевиків — значило на фронт до двох тижнів [після призову — *Авт.*] і майже певна смерть. А коли б Господь дав кому зберегти своє життя, навіки треба мешкати в цій країні рабства і неволі»¹. Вступ до Армії Андерса давав надію вирватися з «большевицького раю» через «польське пекло» — так майже афористично висловився сучасник².

Таким чином, три ключові фактори зумовили появу українців із громадян Другої Речі Посполитої у складі Армії Андерса: масова участь у німецько-польській війні у складі Війська Польського, масові радянські репресії осені 1939 — літа 1941 рр. у Західній Україні, а також бажання вижити після першого чи другого.

Приблизно 300 тис. польських громадян отримали від польського посольства паспорти, одяг і харчі.

¹ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса).— 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 58—97.

² Там само, с. 147.

¹ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса).— 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 147.

² Там само, с. 146.

Було розгорнуто формування в стислі терміни Армії Андерса як складової Війська Польського для боротьби проти гітлерівців. Ця армія мала взяти участь у боях після належної підготовки й після закінчення війни повернутися до Польщі¹. Останнє багато в чому пояснює реальну політику Йосифа Сталіна щодо армії Андерса. Він розумів небезпеку не контролюваної ним армії для створення комуністичної і про-радянської Польщі (а саме таку мету розвитку цієї країни мав Сталін).

Отже, в умовах катастрофи на радянсько-німецькому фронті й тиску західних союзників Йосиф Сталін був змушений фактично (принаймні позірно та тимчасово) відмовитися від Західної України. Але і радянське, і польське еміграційне керівництво розуміло, що боротьбу за Західну Україну лише відкладено, і прагнуло використати українців у складі підконтрольних їм військових формуваннях як для війни з Гітлером, так і для майбутньої війни за цю частину України.

Спершу до Армії Андерса приймали всіх бажаючих польських громадян, у тому числі українців. Так, уже на 1 жовтня 1941 р. зі звільнених 342 тис. польських громадян (з ГУЛАГу — 50,3 тис., таборів військово-полонених — 26, 3 тис., спецпоселень — 265,3 тис.)

¹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. — Т. 7. — М.: Наука, 1973. — С. 217—218.

до Армії пішли приблизно 52 тисячі¹. У місцях формування Армії виснажені вояки перебували разом із родинами й біженцями у землянках військових таборів у тяжких умовах — не вистачало їжі, одягу, палива, зброї, причому Захід відмовлявся належним чином забезпечувати Армію Андерса на території СРСР.

Але з часом ситуація змінилася. Радянська влада намагалася обмежити коло амністованих і зарахованих до Війська Польського етнічних поляків. Але генерал Владислав Андерс наполягав на звільненні всіх польських громадян, у тому числі українців, посилаючись на радянсько-польський договір від 30 липня 1941 року². Попри це радянське керівництво прагнуло не пустити українців до новоствореної армії та створювало перепони для православних польських громадян (саме їх вважали українцями), що попри неточність такої етнічної ідентифікації не дозволило багатьом українцям стати солдатами Армії Андерса. Радянська влада нерідко силою вилучала в українців польські паспорти, уникала обговорення долі українців із польськими урядовцями, радянська адміністрація агітувала за вступ до Червоної армії (попервах армію комплектували польські й радянські комісії).

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 86.

² Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 16.

Ветерани Армії Андерса згадували про те, що радянська влада амністією щодо українців проводила вибірково. І навіть якщо звільнення відбувалося, звільнені стикалися з численними труднощами. Скажімо, Юрій Єнкала, звільнений із концтабору на Півночі Росії, виїхав до Свердловська, де зустрівся з багатьма побратимами-звільненими. Далі вони попрямували до Бузулука (Південний Урал), де працювала призовна комісія, а звідти в район Самарканда, де лютувала чума¹. В умовах війни пересування залізницею скидалося на одне з кіл пекла — хронічні затримки поїздів, відсутність квитків та їжі, безкінечні перевірки військових патрулів і загроза бути заарештованим, неможливість помитися і поміняти білизну; найстрашнішою небезпекою було підхопити тиф — і це далеко не всі труднощі.

Ветеран Богдан Дурбик згадує про поневіряння амністованих так: «Щасливі були ті українці, яких прізвища опинилися у спільному з поляками списку звільнених у перших тижнях після проголошення амністії. Отримавши «удостовереніє», їхали з концтаборів «обдерті, голодні, у драних ватованих блюзах і штанах, у гумових [здебільшого це була так звана ЧТЗ — стягнуті проволокою частини камер тракторів — *Авт.*] лагерних черевиках або лаптях. Приблизно п'ятдесят відсотків поляків, двадцять відсотків українців, а євреїв і білорусів по п'ятнадцять [з числа

¹ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 17.

Обкладинка книжки «За чужу справу. Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса»

амністованих — *Авт.*] Мені гостро відчувалася польська зверхність»¹.

Т. Пименович, ще один автор спогадів, звертає увагу на те, що радянська влада для протидії польському еміграційному уряду в поширенні пропольських настроїв серед українців відмовилася звільняти пропольських політиків-українців, зокрема депутатів Сейму. Згодом було звільнено лише помираючого Дмитра Левицького й Микиту Буру, який вступив до Армії Андерса².

¹ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 17.

² Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 81—82.

До Армії Андерса зараховувалися офіцери й солдати з числа українців з досвідом служби, особи з військовою підготовкою і молоді й фізично здорові, хоча нерідко польські комісії відкрито не зараховували українців. Причому під час перебування Армії в СРСР українців у різний спосіб вичавлювали з армії, а залишених концентрували у допоміжних підрозділах¹.

Проте українці вперто долучалися до Армії Андерса. Так, у грудні 1941 р. армія нараховувала 64,1 тис. осіб, у тому числі понад 1 тис. українців — на той час до неї потрапила лише частина звільнених. Скажімо, у 5-й піхотній дивізії попервах нараховувалося близько 600 українців. У 6-й піхотній дивізії, зазначає Зіновій Книш, було також чимало українців².

У січні 1942 р. за рішенням Йосифа Сталіна набір до Армії Андерса проводили лише радянські військові комісари, обмеживши коло потенційних вояків громадянами Польщі, які проживали станом на 01.09.1939 р. на захід від лінії Молотова — Ріббентропа. Українці з приєднаних до СРСР територій призову не підлягали³. До того ж чимало польських урядовців не хотіли бачити українців у військовій формі.

За цих умов українці мали приховувати свою національність. Так, солдат Федір Казаневич згадував, що

під час призову видав себе за поляка, оскільки багатьом українцям відмовили через їхню етнічність. Це затримувало процес формування, але на 01.03.1942 р. чисельність армії досягла 73,1 тисяч¹.

Таким чином, порівняно вільний вступ українців до Армії Андерса відбувався кілька місяців і стосувався переважно військовополонених, спецпоселенців, ув'язнених. Потім це стало важко через позицію польської (традиційна українофобія та підозри в неояльності) і радянської (масовий вступ українців до Війська Польського фактично перекреслював омріяне більшовиками приєднання Західної України й скорочував призовний контингент Червоної армії) адміністрацій.

Йосиф Сталін, посилаючись на проголошене Атлантичною хартією право на самовизначення усім поневоленим німцями народів, вважав «вибори» 1939 р. в Західній Україні самовизначенням західних українців. Відповідно, він сприймав їх не як польських, а як радянських громадян, а тому вже через декілька місяців радянська адміністрація практично майже зупинила вступ українців до Війська Польського².

Польське політичне й вище військове (частково також середнє і молодше) керівництво з часом таки

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 153.

² Там само, с. 155—156.

³ Там само, с. 96.

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 98—107.

² Дубрак Б. (мемуари) Українці у другому польському корпусі // <http://Kombatingwar.blogspot.com/2011/01/blog-post.html>. - п'ятниця, 14 січня 2011 р.

усвідомило військову й політичну шкідливість обмеження поповнення Армії Андерса українцями, а польсько-радянські протиріччя щодо цього були постійними під час перебування армії в СРСР. При цьому радянська влада традиційно провокувала польсько-українські непорозуміння, нехтувала зобов'язаннями, намагалася добитися прихильності й допомоги Заходу шахрайством у польському питанні.

Це добре усвідомлювали західні українці (принаймні, більшість), яких було звільнено з таборів, в'язниць, місць переселення. «Большевики потребували в 1941 р., — зазначає у спогадах ветеран Армії Андерса Богдан Дурбак, — конче помочі від західних країн, і тому прихильніша політика супроти Польщі та розпочате звільнення її громадян були пропагандивним трюком для створення опінії, що в СРСР наступають «зміни». Насправді Москва ніколи не думала виконувати свої зобов'язання. Цілий час будови польської армії був позначений інтригами, перешкодами і злою волею з боку Кремля. Вирятувалося тільки 150 000 людей [з репресованих польських громадян, які восени 1941 р. перебували на неокупованій частині СРСР — *Авт.*], а решта не побачила волі аж до часів формування комуністичної армії генерала Жимерського [до 21 липня 1944 р. — *Авт.*]. Щасливі були ті українці, яких прізвища не стояли на чорнім списку НКВД і, пролізши крізь большевицьке сито, опинилися на листі польських громадян, звільнених у перших

тижнях після проголошення амністії»¹. Отже, українці проявили виняткову мужність і наполегливість під час прийняття на службу в польську армію.

Умови проходження служби в Армії Андерса були вкрай складними через низку об'єктивних (брак харчів, ліків, обмундирування, будівельних матеріалів для спорудження сякого-такого житла й навіть для землянок) і суб'єктивних (радянські пропаганда й провокації, етнічна та релігійна дискримінація тощо) причин. Це закономірно призводило до дезертирства (за першу половину 1942 р. таких було 51 осіб), звільнення з армії (лише з однієї дивізії за 1942 р. було звільнено близько 250 осіб), високої смертності (за офіційними, очевидно заниженими, даними за лютий-червень 1942 р. в армії померло 3600 осіб, у тому числі 69 українців)².

Радянське керівництво планувало направити Армію Андерса на радянсько-німецький фронт, але цьому заважало небажання польських вояків воювати разом із більшовиками й наростання серед особового складу антирадянських і націоналістичних проявів. До того ж західні союзники, до думки яких радянський диктатор був змушений дослуховуватися, виступали за використання польської армії для контролю над нафтовими родовищами й нафтовими транспортними коридорами

¹ Дурбак Б. (мемуари) Українці у другому польському корпусі // *Kombatingwar.blogspot.com/2011/01/blog-post.html*.

² Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 109—110.

на Середньому та Близькому Сході. У березні 1942 р. генерал Владислав Андерс і англійці добилися від Йосифа Сталіна передислокації польської армії до Ірану. Усього із СРСР зуміло вислизнути в березні-серпні 1942 р. близько 79 тис. вояків і 38 тис. цивільних¹.

Це було закономірним наслідком радянсько-польських відносин — Йосиф Сталін розумів, що антирадянськи налаштована армія не стане «гарматним м'ясом», і не хотів мати таку силу в своєму тилу. Своєю чергою, вояки Війська Польського не лише розуміли сутність більшовизму, а й були незадоволені намірами СРСР скоротити чисельність Армії Андерса, обурені напівголодним існуванням, відсутністю належних побутових умов, медичного обслуговування, політичним тиском радянського режиму тощо. Так, НКВС не поспішав визволяти юридично амністованих, а продовжував репресії. На 01.10.1941 р. з 391575 польських громадян, які були ув'язнені й заслані, було звільнено від початку здійснення амністії 27 серпня 1941 р. 50,3 тис. осіб із в'язниць і таборів ГУЛАГу, 26,3 тис. з таборів військовополонених і 265,3 тис. спецпоселенців, тобто 341,9 тис. або 87 %. На формування власне Армії Андерса було скеровано 25115 колишніх військовополонених, 16647 звільнених із в'язниць, таборів і спецпоселень і ще 10 тис. перебували у дорозі до пунктів формування.

¹ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 19—20.

Після передислокації Армії Андерса з неї й польських частин на Близькому Сході було утворено Армію Польську на Сході у складі 3-ї дивізії Карпатських стрільців (увійшла до Армії уже на Сході, до того воювала у Північній Африці), 5-ї Кресової дивізії піхоти й 2-ї самостійної танкової бригади, декількох артилерійських полків, саперних, розвідувальних та інших спеціальних підрозділів. Армію було організовано за польськими стандартами, але було надано англійську зброю. Скажімо, на Сході вона мала 522 гармати, 364 танки, 1241 бронетранспортер, 12,7 тис. автоматів¹.

Згідно з офіційною польською статистикою в Армії Польській на Сході на кінець 1942 р. налічувалося 67,7 тис. осіб, у тому числі 594 українців (0,9%). Але насправді їх було значно більше через необхідність приховувати свою етнічність. Скажімо, дивним здається наявність в армії 1231 «православних поляків», у тому числі полковника, двох лейтенантів і чотирьох підпоручиків, які дістали офіцерські звання до 1939 року. Тобто під «православними поляками» слід розуміти українців і білорусів. А це дає підстави оцінити чисельність українців в Армії Андерса на кінець 1942 р. у приблизно 2,5—3 тис. осіб.

За оцінкою радянської розвідки в Армії Андерса на Середньому Сході українці склали щонайменше

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 219.

12—14%, тобто 8—9,5 тисяч¹. Показово, що за оцінкою З. Книша в Армії Андерса було до 20 тис. українців, з них тільки 4 тис. публічно це визнавали — із зазначених вище причин².

На жаль, становище українців в Армії Андерса з часом лише погіршувалося. Так, 28 солдатів було покарано через підозру, що вони належать до ОУН, під час фіксації етнічної і релігійної приналежності вояків були непоодинокі випадки приниження українців, українці зазнавали тиску, їх розпорошували по окремих підрозділах тощо. Проте українці боролися за свої права — добилися капітанських посад для чотирьох православних священників (Ян Соболевський, Ян Савич, Серафім Красковський, Володимир Петрущак), під керівництвом головного православного священника армії підполковника Г. Курилася відзначали православні свята, напівлегально було проведено два зібрання українців, на яких намічено заходи щодо боротьби за українську справу тощо³.

Шлях Армії Андерса (від 21 липня 1943 р. підрозділ уже мав іншу назву — 2-й корпус Польський) із СРСР до фронту в Італії проліг Іраном, Палестиною й Пів-

нічною Африкою. Він був довгим і тяжким — під час передислокації через важкі кліматичні умови, хвороби тощо померло декілька сотень українців¹.

Урешті 7 грудня 1943 р. уряди Великої Британії і Польщі домовилися направити 2-й корпус Польський в Італію. До корпусу входили 3-тя дивізія Карпатських стрільців, 5-та Кресова дивізія (поляки називали її «дивізією Тимошенко» через велику кількість українців і білорусів), 2-га самостійна танкова бригада, 2-га артилерійська бригада, підрозділи бойового забезпечення (розвідка, зв'язківці, сапери, медики тощо). Повністю в Італію корпус було переправлено 1 квітня 1944 р., але 3-тя дивізія Карпатських стрільців прибула першою і в січні-квітні 1944 р. взяла участь у бойових діях проти гітлерівських військ. Протягом 1944—1945 рр. 2-й корпус Польський (Армія Андерса) взяла також участь у битві під Монте-Кассіно (11—18 травня 1944 р.), у звільненні міст Анкона (липень 1944 р.) і Болонья (квітень 1945 року). Найбільшої слави вона зазнала у боях під Монте-Кассіно².

* * *

Битва під Монте-Кассіно увійшла в історію Другої світової війни як одна з найкривавіших. Західні со-

¹ Корчак І. З історичних довідок: там, під Монте-Кассіно // volyn.tabloyid.com/layf/z-istory-chnyh-opovidok-tam-pid-monte-kassino.

² Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса).— 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 115.

³ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 118—122.

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 127.

² Там само, с. 127—129.

юзники намагалися прорвати оборону німців — так звану лінію Густава — і захопити Рим. Гітлерівці зуміли створити міцну лінію оборони, чому сприяли гориста місцевість і вправність німецьких військових інженерів. Битва тривала протягом січня-травня 1944 р., союзники зазнали величезних втрат.

Польські вояки воювали поруч із солдатами США, Великої Британії, Франції, Канади, Нової Зеландії, Австралії, Південно-Африканської республіки, Бразилії. Українці входили до складу американських, канадських і польських підрозділів. На цей час у складі польського війська було, за деякими оцінками, до 5 тис. українців. Утім, вітчизняні дослідники вважають цю цифру завищеною. Скажімо, у 5-тій Крезовій піхотній дивізії було, на думку Тараса Пилиповича, 264 українці. Показовими є дані щодо конфесійної належності вояків дивізії — 833 православних, у тому числі 2 офіцери, і 258 греко-католиків, у тому числі 1 офіцер¹. Очевидно, що ці цифри слід сприймати як орієнтовні з огляду на приховування українцями своєї етнічності і з урахуванням того, що до православних і греко-католиків належали й етнічні білоруси.

Другий корпус Польський (нагадаємо, колишня Армія Андерса) у складі 8-ї британської армії у травні

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 130—131.

Польська ювілейна монета 1994 року до річниці участі 2-го корпусу Польського у битві під Монте-Кассіно. Характерна ознака як українців, так і поляків у складі корпусу — «пласкі» шоломи

1944 р. під час операції «Діадема» мав узяти гірський монастир Монте-Кассіно, який був ключовою позицією в обороні гітлерівців. Це вже була третя спеціальна операція із захоплення Монте-Кассіно — усі попередні закінчилися невдало. Польський корпус, взаємодіючи з підрозділами Британської імперії, мав оточити й блокувати монастир і створити умови для просування союзних військ.

Операція союзників розпочалася 11 травня і попервах відбувалася з перемінним успіхом. Якщо сусідній з польськими частинами 13-й англійський корпус просувався успішно, то перша атака поляків зазнала невдачі. Польська піхота, у якій служила переважна більшість українців, зазнала суттєвих втрат¹. Проте 2-й корпус Польський невпинно просувався уперед, долаючи опір еліти вермахту — десантників-парашутистів. Німці також втратили багато людей. Тільки 13 травня ситуація покращилася і німці почали

¹ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса).— 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 245.

1939 р., українці 6-го Львівського полку легкої артилерії — боїв із німцями на Сицилії в 1943 році¹.

Під Монте-Кассіно артилеристи на відкритій місцевості, на важкому гористому ґрунті вночі зуміли обладнати гарні позиції, надійно прикрили боекомплект. Стріляли по ворогу вкрай обережно, щоб німці не встигли засікти позиції, — викочували гармату з укриття, робили три постріли й знову переміщували її в укриття. Характерно, що на відміну від радянської армії західні союзники намагалися вкрай скоротити бойові втрати. Одного разу, згадує М. Козій, при веденні вогню німці взяли польську гармату «у вилку»². За командою спостерігача весь розрахунок гармати миттєво сховався — німці розбили гармату, але жоден з бійців не постраждав³.

Героїзм і відвагу проявили чимало українців. Не все нам відомо, але навіть з окремих епізодів вимальовується дійсно масовий героїзм.

Так, брав участь у взятті Монте-Кассіно **Йосип Печончик** із села Новаки на Рівненщині. Під час запеклого бою один із підрозділів опинився в оточенні.

¹ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса).— 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 235—237.

² Пристрілка гармати з метою захоплення цілі — один постріл виконують із перельотом, наступний — із недольотом, а вже третій — безпосередньо по цілі.

³ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса).— 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 240—242.

Бойові побратими Йосипа відчайдушно відбивали атаки німців, але у них закінчувалися набої. Загибель здавалася неминучою. До оточених намагалися дістатися кілька разів, але невдало, при цьому загинули й дістали тяжкі поранення декілька бійців. Йосип переконав командира в тому, що зможе прорватися, — і зробив це! Зумів дістатися до оточених і забезпечив їхній успішний порятунок... Доля цього героя Монте-Кассіно типова — він пройшов польсько-німецьку війну, сталінський ГУЛАГ, героїчно воював у складі Армії Андерса з гітлерівцями¹.

Найвищим військовим орденом Польщі «Virtuti Militari» було нагороджено підхорунжого Володимира Яніва, який у боях за Монте-Кассіно врятував життя п'ятьом офіцерам².

У літературі трапляються і необ'єктивні оцінки, що лише підважують реальний внесок українців у перемогу й штучно розпалюють історичні непорозуміння між українцями й поляками. Скажімо, нічим не обґрунтованим є твердження про те, що 5-та Кресова дивізія складалася в основному з українців і білорусів та нею командування «латало всюди діри у боях», а поляків «помітно щадило»³.

¹ Корчак І. З історичних довідок: там, під Монте-Кассіно // volyn.tabloyid.com/layf/z-istory-chnyh-opovidok-tam-pid-monte-kassino

² Україна у Другій світовій війні. — К.: Укр. ін.-т націон. пам'яті, 2015. — С. 24.

³ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 24.

В Армії Андерса об'єктивно й реалістично оцінювали бойові якості німецьких військ. Німці, зокрема в боях під Монте-Кассіно, дуже добре воювали — професійно, ініціативно, дисципліновано, сміливо, уникали зайвих втрат, вели влучний вогонь по наступальникам. Німці, зазначають українці — учасники боїв, зуміли добре укріпитися, і численна авіація союзників завдавала їм мінімум втрат через загрозу від протиповітряної оборони при атаках із малої висоти. Пілоти Люфтваффе, попри малочисельність, теж воювали дуже вправно¹. Небезпека посилювалася відсутністю резервів поблизу передових позицій — їх відводили від ворожого артилерійського вогню. Тому при відбитті німецьких контратак у бій йшли всі — кухарі, їздові, тиловики та ін.

Двадцять третього травня розпочалися бої за шлях до Рима. Польські частини наступали у взаємодії з канадцами й 25 травня узяли його під контроль (у складі військ Канади, згадаймо, теж воювало чимало українців).

У боях за визволення Італії українці Андрій Дайко, Юрій Криницький, Євген Олтусь, Володимир Брід, Микола Червінський, Станіслав Диркач, Роман Клук, Іван Пасерб'як, Іван Сокол, Владислав Трачук, Георгій

Андреев і багато інших проявили мужність, героїзм і високу бойову майстерність.

За спогадами українців-ветеранів, бої під Монте-Кассіно були найкривавішими для Польського корпусу, що підтверджується й іншими джерелами та працями дослідників. Так, за неповними даними польські частини під Монте-Кассіно втратили вбитими 924 і пораненими 4199 вояків (протягом усіх військових дій в Італії — відповідно 3 тис. і 14 тисяч¹).

Т. Пилипович зазначає, що протягом 23 квітня — 25 травня 1944 р. 2-й Польський корпус втратив 4199 вояків (убиті, поранені, зниклі безвісти). На жаль, ця статистика не може претендувати на абсолютну точність. На могилах українців прізвища й імена написані у польській фонетиці, але орієнтовну кількість можна встановити за православними хрестами (хоча й на могилах православних інколи ставили католицькі хрести). Так, за даними Т. Пилиповича, на 4 військових кладовищах Італії виявлено 173 православні поховання, у тому числі у Монте-Кассіно 56 (трапляється й обережніша цифра — близько 50). За відомостями посольства України в Італії, яке у 2009 р. провело пошукові роботи на цвинтарі Монте-Кассіно, виявлено 103 поховання вихідців з українських земель, але далеко не всі ці люди були

¹ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в болшевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). — 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 243—248.

¹ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 24—25.

українцями¹. Переважна більшість похованих українців (до 50%) походить зі «східних країв». Так, на військовому кладовищі у Монте-Кассіно виявлено поховання 42 українців з Галичини, Волині й Полісся. Серед них є могила Івана Савчука, вбитого 18 травня 1944 р. під час атаки на німецький дот, — Іван устиг перед смертю кинути дві гранати й дати чергу з автомата.

Більшість загиблих — вихідці з Галичини й Волині: Дмитро Сайків зі Станіславщини (сучасна Івано-Франківщина), Федір Калинка із Сарн на Рівненщині, Макар Кривлюк із Рави-Руської на Львівщині, Степан Смаль із Тернополя, Мечислав Бурий з Волині. Також серед загиблих відомі вихідці зі Львова, Стрия, Луцька, Лукова (сучасне смт. Луків Волинської області), Ковеля, Бережан, Бучача, Борислава, Кременця, Микуличина (село біля Яремчі), Бродів, Конюхів (село у Стрийському районі Львівщини), Журавного (смт. Журавне Жидачівського району Львівської області), Волковиська (Білорусь), Монастирського (під цією назвою відомі три населені пункти: села на Вінничині, Херсонщині й Івано-Франківщині). Є серед загиблих і вихідці з Наддніпрянщини, зокрема Чернігова².

¹ Кудрик Н. Українці у боях під Монтекассіно // <https://www.radiosvoboda.org/a/2034402.html>

² Там само.

* * *

Доречно дати детальніший аналіз відомостей щодо деяких учасників битви під Монте-Кассіно. Хто були ці вояки?

Львів'янин **Володимир Брід** був у 1940 р. засуджений радянською владою—«визволителькою» до 10 років таборів. У січні 1942 р. вступив до Армії Андерса, служив у танковій бригаді. За мужність і героїзм при взятті Монте-Кассіно його було нагороджено польським «Хрестом Заслуги» з мечами, «Пам'ятним Хрестом Монте-Кассіно» та італійськими нагородами.

Кулеметника **Миколу Червінського** нагородили «Хрестом Бойового Чину Польських Збройних сил на Заході».

Артилерист **Станіслав Диркач** за професійні дії нагороджений «Пам'ятним Хрестом Монте-Кассіно».

Підпоручик **Роман Кукла**, який у 1946 р. емігрував до Великої Британії, проявив неабияку мужність і військову майстерність у боях за визволення Італії, зокрема під Монте-Кассіно. Здобув чимало відзнак — Ордени «Відродження Польщі» IV і V класу, «Бронзовий Хрест Заслуги» з мечами, «Пам'ятний Хрест Монте-Кассіно» й низку інших польських і британських військових нагород.

Відзначився під Монте-Кассіно заступник командира піхотного взводу **Іван Пасербяк**, який емігрував до Канади у 1946 році. Уродженець Львівщини за бої в Італії був нагороджений двічі «Хрестом Доблесних»,

«Срібним Хрестом Заслуги» й «Пам'ятним Хрестом Монте-Кассіно».

«Пам'ятний Хрест Монте-Кассіно» дістав радист галичанин **Іван Сокол**, який після війни теж емігрував до Канади.

Найвищу військову нагороду Польщі «*Virtuti Militari*» отримав командир саперного відділення капрал **Владислав Трачук**, уродженець містечка Гвіздець на Коломийщині.

Численними військовими нагородами за бої в Італії, зокрема «Пам'ятним Хрестом Монте-Кассіно», «Хрестом Бойового Чину Польських Збройних сил на Заході» й іншими бойовими відзнаками, нагороджено каноніра (артилериста) **Юрія Криницького**, який народився у м. Біла Підляска на Підляшші, що наразі входить до Люблінського воєводства Польщі. За бої під Монте-Кассіно «Хрест Заслуги» з мечами отримав Георгій Андреев, який невдовзі, 2 липня 1944 р., загинув під Лорето¹.

У 1960—1980-ті роки в західній пресі розгорнулася безперспективна полеміка щодо співвідношення української і польської крові, пролитої під Монте-Кассіно. Ну як не провести паралелі із сучасними дискусіями про співвідношення жертв у Волинській

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 220—224.

трагедії, українсько-польській війні 1942—1947 рр. чи у протистоянні УПА й Армії Крайової?

Адже важливо тепер не так визначати, чия жертва більша, як думати, за що вона була складена і яких помилок варто уникати, аби не повторити кровопролиття. У сучасному світі наростаючої турбулентності варто шукати те, що поєднує, вшановуючи полеглих, а не послуговатися пам'яттю про них задля нових битв.

Приклад порозуміння — відзначення у 1994 р. 50-ї річниці битви під Монте-Кассіно. Ювілейні заходи було проведено за участі ветеранів 2-го Польського корпусу (білорусів, поляків, євреїв), італійців-партизанів, колишніх «зелених дияволів» (німців-парашутистів). Усі вони, і тодішній президент Польщі Лех Валенса, вшанували пам'ять полеглих¹.

Саме таке відзначення трагічних подій може бути еталоном для поодиноких ветеранів, свідків, а головне — для дітей, онуків і правнуків учасників польсько-українського протистояння часів Другої світової війни.

¹ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 206.

* * *

Після битви під Монте-Кассіно 2-й корпус Польський до квітня 1945 р. продовжив визволення Італії. Улітку 1944 р., під час важких боїв, вояки-українці через українську діаспору в США й Канаді отримали українські періодичні видання — «Новий шлях», «Український робітник», «Свобода». Для багатьох із них це було перше вільне українське друковане слово з осені 1939 року. «Ці рядки, — згадував один із читачів, — далеко за морем друковані, неначе перекинули мене знову в Україну, спогади роєм в голові зворушилися, рідні сторони, знайомі обличчя вставали перед очима, а разом з тим ще гірша і більш пекуча ставала свідомість чужого оточення, неприхильного для мене і ворожого до мого народу»¹.

Квітень 1945 р. ознаменувався для польських частин боями за визволення Болоньї —промислового, адміністративного й культурного центру на півночі Італії. Німецьке командування обороняло місто великими силами, звело міцну оборону, в тому числі протитанкову. Польські частини буквально «прогризли» заслону вермахту, щодоби долаючи декілька сотень метрів².

¹ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в большевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса).— 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 271.

² Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 140—141.

Дванадцятого квітня 1945 р. польська піхота у взаємодії з танками й артилерією завдала по ворогові комбінованого удару. Наступного дня дві піхотні бригади почали обхід Болоньї з півночі. Сімнадцятого квітня польські частини зайняли своєрідний «ключ» оборони міста — місто Кастель Сан П'єтра, а англійські механізовані з'єднання почали оперативне оточення Болоньї — разом з американцями й бразильцями. Підрозділи Війська Польського увійшли в Болонью зранку 21 квітня, причому місто було звільнено польськими й американськими частинами за допомогою італійських партизанів.

Двадцять дев'ятого квітня 1945 р. німецьке командування підписало акт про капітуляцію всіх гітлерівських військ в Італії.

Саме в старовинній Болоньї, одній з «візитівок» Італії, завершився бойовий шлях Армії Андерса. Дев'ятий батальйон карпатських стрільців, який першим увійшов у місто, дістав почесну назву «Болонський». Рішенням Сенату Болоньї 215 вояків корпусу дістали спеціальну медаль «Визволителям Болоньї 21 квітня 1945 р.», 17 стали почесними громадянами міста. У боях за Болонью втрати корпусу склали 1489 солдат й офіцерів: 249 вбито, 1219 поранено й 12 зникло безвісти. За визволення Болоньї поклало голови чимало українців (на міському кладовищі 18 могил) з Галичини, Буковини, Волині й Полісся. Серед них сапер Михайло Білецький, стрільці Євген

Богданович, Володимир Хімчак, Михайло Чайковський, Йосип Гриндесь тощо¹.

Другий корпус Польський (колишня Армія Андерса) зробив вагомий внесок у визволення Італії. Безперечним фактом є дієва участь українців у бойових діях. Проте точні відомості про їхню кількість у військовому з'єднанні відсутні. Польське командування не проводило облік етнічної структури частин (вівся облік конфесійної приналежності). Та й самі українці приховували свою етнічність. І все ж деякі цифри можна назвати.

Так, на 1.11.1944 р. 2-й корпус Польський налічував 58940 вояків, у тому числі 2342 православних (31 офіцер і 2311 солдатів і сержантів)². До цієї категорії належали українці й білоруси, причому українці становили більшість. Українцями також були греко-католики (їх наприкінці 1944 р. було 455), євангелісти (їх було на кінець 1944 р. 315 осіб), цілком вірогідна наявність певної кількості етнічних українців і серед католиків. В окремих підрозділах католики з північно-східних районів Речі Посполитої (тобто україн-

ських земель) становили до 30—40 % особового складу. Зокрема, у 4-му танковому полку їх було 34 %¹.

Протягом 1945 р. чисельність Армії Андерса збільшувалася, попри бойові й небойові втрати, і на 1.04.1945 р. становила 72,7 тис., а на 1.06.1945 р. — 103,2 тисяч. Це відбувалося за рахунок звільнення військовополонених, притоку добровольців із Північної і Південної Америки, переходу до лав корпусу з вермахту колишніх громадян Польщі. Були серед них й українці. Так, за 1945 р. кількість православних вояків зросла з 2140 до 2576 осіб, за іншими даними — зростання склало 689 осіб².

У 1945 р. в Армії Андерса не-поляки становили 30 % особового складу. Генерал В. Андерс вважав, що в його армії служили 3,5 тис. греко-католиків (їх в абсолютній більшості можна вважати українцями) і 3 тис. православних, з яких українців було більше від половини. В архіві Т. Даниліва, правника з Бучача й колишнього капрала Польського корпусу, є відомості про оцінку польською спецслужбою кількості українців у всьому Війську Польському в 28 тис. осіб³. Не зовсім зрозуміла сутність категорії «польська армія» — ця цифра для Армії Андерса завелика, а для всього Війська Польського замала. У літературі кількість українців в Армії

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 143, 228.

² Там само, с. 145.

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 147.

² Там само, с. 145—146.

³ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 20.

Андерса, за відсутності джерел з адекватними даними, оцінюється в діапазоні від 5 до 28 тис. осіб.

У мемуарах згадано поіменно чимало українців. Так, уже не раз тут цитований Михайло Козій із села Богданівка згадує свого односельця сапера Степана Костишина, земляка Чирського, Павла Мартинюка, Ільницького з Підволочиська, Хом'яка з полку протиповітряної оборони, волинянина Кудра, Миколу Залуцького, поліщука Козака, галичанина Костишина, активіста Гриціва тощо¹. Безперечно, згадати всіх навряд чи можливо.

* * *

Після капітуляції Німеччини в лавах Армії Андерса панувало розчарування — через радянізацію Польщі й входження Західної України до УРСР. Намагання СРСР репатріювати всіх українців (і громадян, і не-громадян Польщі) на нову батьківщину наштовхувалося на тверду позицію польського уряду в екзилі (підтриману союзниками). Виключені з Армії Андерса негромадяни Польщі (на 1 вересня 1939 р.) і ті, хто не міг довести польське громадянство, передавались у британські табори для полонених. Саме тому вояки 14-ї гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина» уникли радянських репресій. Тонкощі інтерпретації громадянства дозволили їм вижити.

¹ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в болшевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса). — 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — 365 с.

Чимало колишніх військовослужбовців німецьких військових і поліцейських формувань задля вступу до польського війська свідомо подавали запити на польське громадянство, аби уникнути репатріації в Радянський Союз¹.

Більшість українців з Війська Польського у повоєнний час проявили себе патріотами, за виразом Є. Чикаленка, «не тільки до глибини душі, а й до глибини кишені». Вони збирали гроші для допомоги українцям — переміщеним особам, більшість з яких була з оstarбайтерів і яких кинули напризволяще в чужій країні. Також домоглися, щоб українцям — переміщеним особам надали деяку допомогу польські війська.

Вояки-українці Армії Андерса чимало зробили для української справи в 1946—1947 рр., тобто до ліквідації Армії. Так, перебуваючи у скрутному матеріальному становищі, українські військові все ж зібрали близько 80 тис. лір на публікацію енцикліки римського папи Пія XII «Орієнталес Омнес», присвяченої Україні, — фактично це була перша публічна згадка про Україну в повоєнному світі. Чимало українців, щоб не бути репатрійованими до СРСР, оголошували себе поляками і приєднувалися до Армії Андерса, причому польське командування сприяло цьому. Так, з червня 1945 р. до червня 1946 р. до армії зарахували

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 155—160.

572 греко-католиків. Отже, на 30.06.1946 р. за даними 2-го корпусу Польського в ньому перебувало 2417 православних і 1027 греко-католиків¹.

Вояки-українці 2-го корпусу Польського надавали допомогу (харчі, медикаменти, гроші, цигарки тощо) інтернованим у Ріміні бійцям 1-ї Української дивізії Української національної армії (УНА), колишньої дивізії Ваффен СС «Галичина». Прикметно, що вояки-українці Армії Андерса подарували колишнім воякам 1-ї Української дивізії УНА національний синьо-жовтий прапор як пам'ять про спільні жертви у боротьбі за Україну.

Не менш показовими були перемовини з Комітетом українців Канади щодо перспектив подальшої боротьби за українську справу й, природно, майбутнє українців з Війська Польського. Почалося створення «Союзу українців Британії» (адже польські частини воювали у складі армії Великої Британії), до якого вступили понад 400 осіб. «Союз українців Британії» у 1947 р. сприяв еміграції до Великої Британії вояків з Армії Андерса².

В умовах холодної війни демобілізація 2-го корпусу Польського об'єктивно затрималася через приєднання західних областей України до СРСР і радянізацію Польщі (при пасивності Заходу). Командування корпусу

¹ Пилипович Т. В. Українці у складі Армії генерала Андерса в роки Другої світової війни: Спец. 07.00.01 — Історія України. Дисертація... канд. іст. наук. — Рівне, 2014. — С. 159.

² Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 26.

було шоковане таким перебігом подій, а вояки-українці пригнічені — на них у радянській Україні чекав ГУЛАГ. Проте частина андерсівців під впливом радянської пропаганди, через тугу за Батьківщиною і безнадійні обставини повернулася до СРСР, але вже у 1951 р., під час кампанії проти андерсівців, їх репресували.

Так, сапер Юрій Брешко із Сарнинщини пройшов увесь бойовий шлях Армії Андерса, але після повернення додому у 1949 р. був засуджений до 10 років як «колишній андерсовець». Львів'янин Степан Гусак у 1951 р. був депортований разом із родиною до Красноярського краю. Уродженця Бучача Антона Юзефяка у 1940 р. депортували до Сибіру, а після служби в Армії Андерса й повернення у радянську Україну в 1951 р. знову заслали до Сибіру — уже із сім'єю. Туди ж потрапив Іван Крехович з родиною. Така сама доля спіткала родини Антона Левицького й Миколу Скіфського¹.

Радянська влада нерідко репресувала й родичів андерсівців. Скажімо, дружину й дітей вояка Армії Андерса Євгена Юрця, який з Італії емігрував до Великої Британії, у 1951 р. заслали до Іркутської області.

Усього в 1951 р. приблизно 4520 андерсівців і членів їхніх родин було відправлено на спецпоселення до Іркутської області. Це були українці, білоруси й литовці. Волю вони отримали лише в 1958 році.

¹ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 162—163.

Зрозуміло, за часів СРСР вони та їхні діти перебували під «пильним оком» КДБ, як і всі репресовані.

У вересні — листопаді 1946 р. частина колишніх вояків-українців емігрувала до Канади й Великої Британії. Майже 1,5 тис. українців потрапили до Канади в листопаді 1946 року. Решта, після офіційного розпуску польської армії на Заході 10 липня 1947 р., розпорошилася по західних країнах¹.

* * *

Очевидно, що доля була вкрай немилосердна до українців Війська Польського часів Другої світової війни. Відсутність власної національної держави й розігрування «української карти» на свою користь практично всіма країнами-учасницями війни призводило до трагедій.

Так, киянин **капітан Мусієнко**, за свідченнями ветеранів Армії Андерса, потрапив до німецького полону, звідти — до англійського. Англійська влада відправила його до СРСР, але йому вдалося втекти й дістатися до Армії Андерса. Спочатку його прийняли, оскільки польське командування прагнуло всіляко збільшити чисельність війська, сподіваючись на визвольний похід проти комуністичної влади повоєнної Польщі. Але згодом Мусієнка заарештувала вже польська військова

¹ Мизак Н. С. Українська кров під Монте-Кассіно: монографія. — Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. — С. 161.

поліція (чи то на вимогу радянських структур, чи побоюючись його проукраїнських поглядів, а може, підозрювала у співпраці з радянськими спецслужбами), і подальша його доля невідома¹.

Ніхто не опікувався вояками-українцями з Армії Андерса й після війни. Ветерани Другої світової — з численними фізичними й психологічними травмами, далеко від рідної домівки й у незнайомому соціальному середовищі, — мушили розпочати нову війну — за право на життя. Так, саперу Степанові Костишину пощастило: він залишився живим і в Америці практично з нуля розпочав нове життя². А не раз згадуваний нами автор мемуарів Михайло Козій емігрував до Канади: виїхав з Італії 2 листопада 1946 р., а вже 11-го прибув у порт Галіфакс. За участь у боях Михайло нагороджений британськими й польськими нагородами, зокрема Пам'ятним Хрестом Монте-Кассіно й Пам'ятною відзнакою 5-ї Кресової піхотної дивізії³. Ветеран зумів улаштуватися на новій батьківщині й написав докладні мемуари.

* * *

Доля тих українців у складі Війська Польського, які відступили у вересні 1939 р. на південь і не здалися

¹ Книш З. За чужу справу (Розповідь Михайла Козія з села Богданівка, повіт Скалат, його пригоди в болшевицькому полоні і в польській армії генерала Андерса).— 2-е вид. — Торонто: Срібна сурма, 1961. — С. 283—284.

² Там само, с. 292.

³ Там само, с. 363.

у радянський чи німецький полон, склалася трагічно. Так, умовний вояк-українець відступав під ударами переважаючих сил вермахту з важкими боями. Після перетину кордону з Румунією на нього чекав табір інтернованих. Звідти він потрапив у французькі військові табори. Так-сяк обмундирований, маючи застарілу французьку зброю, він воював у Норвегії проти елітарних німецьких гірськопіхотних частин. Потім його передислокували захищати від вермахту Францію. Далі українці потрапляли у нові запеклі бої з наступаючими військами Німеччини, за умов абсолютного панування гітлерівських Люфтваффе і страху прориву німецьких танків й оточення. Потім — страшна евакуація з Дюнкерка до Великої Британії. Чотири роки очікування нових боїв, висадка у Франції і нові битви...

Після перемоги, у 1945-му, він вирішив повернутися додому, побачити родину (можливо, він її й побачив та трохи пожив удома). Але це було доволі небезпечно — він міг опинитись у таборах ГУЛАГу, на лісоповалі чи на поселенні разом із родиною.

Альтернатива була — залишитись на заході. Але доля тих українців, які ухвалили таке рішення, була не менш трагічною. І річ не у важкій праці й не у пристосуванні до умов еміграції, а у втраті родинних зв'язків і Батьківщини. Абсолютна більшість вояків-українців, які заради уникнення ГУЛАГу стали емігрантами, так ніколи й не побачили Україну.

Знайомі риси незнайомців: якими солдатами були українці

У цьому розділі ми поговоримо про те, які риси роблять солдата героєм, а українцям в арміях світу забезпечують місце в історії. Мова піде про патріотизм, мужність, професіоналізм.

Однією з визначальних рис закордонних вояків-українців був ширий патріотизм, який допомагав пережити скрутні часи й несприятливі обставини. Так, у німецькому полоні після німецько-польської війни 1939 р. контрактні офіцери Війська Польського, колишні старшини Армії УНР не забували про боротьбу за незалежність України, з гордістю позиціонували себе українцями, вірили в успіх боротьби за відродження незалежності своєї Батьківщини.

Приклад вірності обов'язку перед новою Батьківщиною і перед Україною продемонструвала українська діаспора Канади.

Не випадково в роки Другої світової війни у Саскачевані серед українців питома вага добровольців у лавах війська Канади вдвічі переважала середньооста-

тистичну¹. При цьому, природно, більшість українців потрапила до армії Канади в результаті мобілізації.

Анна Храплива-Сміт (1920—2005) народилась в українській родині канадського містечка Ледівуд, закінчила університет Манітоби й здобула спеціальність економіста-фінансиста.

Після початку Другої світової війни, у вересні 1941 р., вона однією з перших українок вступила до Канадського жіночого армійського корпусу. У листопаді 1942 р. Анна прибула до Великої Британії, де ліквідувала наслідки гітлерівських авіаударів. За професійну й мужню службу у червні 1944 р. дівчину було нагороджено Медаллю Британської імперії (вона стала першою українкою, удостоєною цієї високої нагороди). Медаль їй вручили у Букінгемському палаці. На церемонію нагородження Анна прибула у супроводі православного капелана для українських воїнів канадської армії.

У липні 1945 р. Анну Храпливу, уже лейтенанта, відправили в Німеччину, де вона служила до серпня 1946 р., коли Канадський жіночий корпус було розформовано.

У Німеччині Анна, як й інші члени Союзу українських канадських вояків, на власні очі побачила всі жахи перебування у Німеччині приблизно двох мільйонів українців — в'язнів нацистських концтаборів,

¹ Вашук Л. Звеличити українське ім'я. Українці в канадській армії у Другій світовій війні // Історична правда.— 29.06.2017.

Анна Храплива-Сміт в 1944 році.
Медаль Британської імперії — у неї на грудях¹

остарбайтерів, біженців, колишніх вояків українських формувань у складі гітлерівських військ тощо. Навіть після масової і значною мірою примусової репатріації до СРСР у Німеччині залишилося 250 тис. українців, які не хотіли опинитися у ГУЛАГі. Вони перебували в таборах переміщених осіб (цивільні) й військовополонених (колишні військові). Ще під час служби Анна в складі спеціально створених структур у збройних силах США й Канади надавала українцям у Німеччині матеріальну допомогу від північноамериканської діаспори й у всякий спосіб намагалася не допустити насильницької репатріації українців до СРСР, забезпечити їм можливість вільно емігрувати до країн Заходу.

¹ www.memory.gov.ua

Згодом члени Союзу українських канадських вояків, зокрема Анна Храплива (уже як активістка Конгресу українців Канади) долучилася до допомоги українським біженцям. Так, у складі канадської благодійної місії Анна у жовтні 1946 р. прибула у Франкфурт-на-Майні, де координувала допомогу українцям у французькій та американській зонах окупації. Від грудня 1947 р. вона працювала в Українському канадському допомоговому фонді в Європі — допомагала українцям з переміщених осіб у Німеччині до грудня 1951 року. Після повернення у Канаду працювала в Королівському канадському легіоні (товаристві канадських військовослужбовців і ветеранів).

Отже, Анна Храплива, канадка українського походження, була учасницею Другої світової війни, активісткою Союзу українських канадських вояків, але в історію ввійшла патріотичною благодійною діяльністю з допомоги українцям, які опинилися у Німеччині внаслідок Другої світової війни¹.

Українські закордонні вояки намагалися здобути військову освіту й стати професіоналами. Це значно підвищувало соціальний статус, надавало можливість суттєво зміцнити матеріальне становище родин. Проте зробити це було нелегко, особливо першим поколінням емігрантів.

¹ Інтерв'ю з Анною Храпливою-Сміт можна переглянути тут: <http://www.ucrdc.org/Oral-History-Crapeleve.html>

Першим українцем, який закінчив військову академію Вест-Пойнт — найстаріший і найпрестижніший вищий військовий заклад Збройних сил США, став **Федір Калакула** (це досить поширене лемківське прізвище). Він був сином українського емігранта, який оселився в Америці у 1890 році.

Підполковник Федір Калакула відзначився вправним командуванням при обороні американцями філіппінського острова Лусон від атаки японців у грудні 1941 — квітні 1942 років. Він разом з іншими американськими вояками потрапив у 1942 р. у японський полон, де через жахливі умови помер 31 жовтня 1942 року. Знання японської дозволило йому комунікувати з японцями й стати захисником полонених. За особисту мужність і професіоналізм його нагородили Срібним Хрестом¹.

Прикладом високого професіоналізму є чотирьохзірковий генерал Корпусу морської піхоти США (вітчизняний відповідник — генерал армії) **Семюель Яскілка (1919—2012)**.

Американський генерал українського походження після закінчення університету у вересні 1942 р. почав службу в морській піхоті. Діставши спеціальну військову підготовку, молодий другий лейтенант (аналог

¹ Абліцов В. Не лише в Європі... Маловідомі нам українці-герої боїв на Тихому океані // <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/nelisse-v-ievropi>

українського «молодший лейтенант» — перше офіцерське звання) розпочав службу на легкому авіаносці «Прінстон» на Тихому океані, забезпечуючи координацію дій його авіагрупи з морською піхотою. У червні 1943 р. він здобув звання першого лейтенанта — за загальними нормами це проміжне звання між лейтенантом і старшим лейтенантом. У 1943—1944 рр. узяв участь у забезпеченні морських десантів на острови Гілберта, на Маршаллові й Маріанські Острови. Ці далекі й маленькі точки на карті перетворилися у 1943—1944 рр. на район запеклих бойових дій. Збройні сили США наближалися до Японії, долаючи запеклий, небачено жорстокий опір ворога — атаки японців на повний зріст, масові самогубства в разі загрози потрапити в полон, добивання поранених американців тощо.

Морські десантні операції — один із найскладніших видів бойових дій. Кожен етап десантної операції — зосередження військових кораблів і транспортів, перехід морем, висадка на берег, розширення плацдарму, просування уперед, не кажучи вже про забезпечення дій десанту боєприпасами, паливом, евакуацію поранених, доставку підкріплення — важливий і небезпечний, адже стикається з протидією ворожих авіації, флоту, контратаками сухопутних військ.

Авіаційне прикриття було необхідне й кораблям десанту (транспортам, шпиталям тощо) від ударів японців кораблями, літаками й підводними човнами. Особливо важливою була авіапідтримка при бойових діях

безпосередньо на островах. Японці майстерно маскували свої позиції, заздалегідь пристрілювали закопані в землю танки, гармати, кулемети й міномети, влаштували мінні поля тощо. Причому авіаційна підтримка мала бути чітко узгоджена за часом та особливо місцем з діями морської піхоти, оскільки позиції ворогів нерідко розташовувалися практично впритул. Японці часто йшли у відчайдушні контратаки.

На авіаносці «Прінстон» базувалися бомбардувальники-торпедоносці «Евенджер», які забезпечували оборону від японських кораблів (поступово цю небезпеку американський флот усунув), і головними завданнями стали бомбардування й штурмування позицій японців (на кожному літаку було два крупнокаліберні кулемети й вісім некерованих ракет, аналогічних радянським «катюшам», — подібну зброю мали й німці, й американці). Винищувачі-бомбардувальники авіаносця «Вайлдкет» також спрямовувалися на позиції японців, оскільки могли в піке точно вразити ворога великокаліберними кулеметами й бомбами. Винищувачі авіаносця «Хеллкет» прикривали десант і кораблі від атак японців та знищували японців на суші гарматами, ракетами, бомбами й кулеметами.

Отже, для виконання функцій координування дій морської піхоти й корабельної авіації молодий лейтенант мав чітко знати тактичні й технічні можливості літаків, особливості дій морської піхоти, специфіку ведення бойових дій японцями. Завдання

ускладнювалося особливостями конструкції авіаносця «Прінстон». Його закладали як легкий крейсер, а добудували як легкий авіаносець. Корабель мав невелику тоннажність та невелику авіаційну палубу, що ускладнювало його використання.

Справжнє бойове хрещення лейтенант дістав у битві за Тараву в листопаді 1943 року¹. Це була друга американська десантна операція після захоплення Гуадалканалу в Другій світовій війні на Тихому океані. Насправді досвіду організації наступальних морських десантних операцій американцям ще не вистачало. Тому під час захоплення Тарави траплялося чимало непорозумінь, які призводили до людських втрат.

По-перше, не було враховано гідрологічний режим моря у районі коралових рифів у місцях висадки, через що десантні амфібії першої хвилі буквально «застрягли» на рифі за 500 м від берега, ставши чудовою мішенню для японців. Уже за перший день половину амфібій було втрачено, у першій хвилі десанту берега дісталася невелика кількість морських піхотинців.

По-друге, важко, буквально ціною крові, налагоджувалася взаємодія різнорідних військових сил. Японці чекали на десант, і Тарава була добре укріпленим атолом — доти, дзоти, танки, авіація, обладнані позиції артилерії, кулеметів, мінометів тощо. Після Тарави американське командування відмовилося від тактики

послідовних ударів по захоплених японцями островах, обходячи й відрізаючи їх від постачання, спрямовуючи надалі удари в несподіваних місцях, зокрема по прилеглих островах. Захоплення Тарави стало першою висадкою американського десанту в стратегічно важливій для Японії (периметр оборони) і США (початок прориву до власне Японії) центральній частині Тихого океану.

Це зумовило небувалу жорстокість боїв. Лише морські піхотинці втратили загиблими понад 1 тис. осіб, а ще більше — 2 тис. — дістали поранення. Про фанатичний опір японців свідчить і те, що з 2,6 тис. японських солдатів і 1 тис. будівельників у полон здалися тільки 17 осіб. До речі, важкі втрати американців викликали хвилю обурення у США, що змушувало політичне керівництво й військове командування надалі вкрай прискіпливо готувати й проводити операції — щоб максимально мінімізувати втрати.

Під час найбільшої за масштабами в історії морської битви в затоці Лейте (Філіппіни) авіаносець «Прінстон» 24 жовтня 1944 р. дістав важкі ушкодження і, попри зусилля команди врятувати корабель, його довелося потопити. З екіпажу у 3 тис. осіб понад 100 було вбито й близько 420 поранено, але основну частину завдяки злагодженим, професійним і мужнім діям та допомозі інших кораблів було врятовано. Серед урятованих був і Семуель Яскіллка.

Решту війни він прослужив у США інструктором, здобув звання капітана. У 1945—1947 рр. набрав

¹ Існує документальний фільм режисера Джона Г'юстона 1945 р. «With the Marines at Tarawa».

новобранців. Після чергового підвищення кваліфікації (цього разу — у школі морського десанту) у 1948 р. його призначили командиром загону морської піхоти у Марокко.

З вересня 1949 р. служив у 1-й дивізії морської піхоти США заступником командира батальйону й командиром роти. У Корейській війні 1950—1953 рр. йому довелося взяти участь у знаменитій Інчхонській морській десантній операції у вересні 1950 року. Висадка американського десанту змінила перебіг війни й стала однією з найяскравіших сторінок в історії Збройних сил США, передусім морської піхоти.

Це був розпал холодної війни. За підтримки Йосифа Сталіна комуністична Корея 25 червня 1950 р. напала на Південну Корею і на початок серпня 1950 р. контролювала майже весь Корейський півострів. Рада Безпеки ООН засудила агресію й дозволила використати війська ООН (основу яких склали вояки США) для боротьби з агресією.

Ідея висадки десанту належала ветерану Тихоокеанської війни Дугласові Макартуру й полягала у висадці в тилу Кім Ір Сена, поруч із Сеулом. Але Корпус морської піхоти після закінчення Другої світової війни було скорочено вчетверо, вишкіл і спорядження застаріли. Так, 1-ша дивізія морської піхоти, що мала скласти кістяк десанту, була недоукомплектована, солдати не мали відповідного досвіду, і їх довелося терміново навчати, в екіпажі десантних суден виму-

шено найняли японських моряків. І все ж американцям вдалося зібрати необхідні сили флоту, десанту, авіації, причому це були не лише американці, а й контингенти, кораблі й авіація Великої Британії, Південної Кореї, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Франції.

Очолив операцію безпосередньо генерал Дуглас Макартур, який зумів зосередити 45 тис. військових, 257 бойових і допоміжних кораблів (у тому числі 6 авіаносців), близько 500 літаків і вертольотів. Кім Ір Сен знав про плани десантування, але не повірив у їхню реальність (як тут не провести аналогії з поведінкою Йосифа Сталіна в червні 1941 року?).

Десятого вересня американці почали підготовку, а 15 вересня — десантування 1-ї морської дивізії піхоти на трьох дільницях — Червоній, Зеленій і Блакитній. Після вечірнього припливу о 17:30 було висаджено десанти безпосередньо на берег — на червоний пляж висаджувалися два батальйони, одним з яких командував Семуель Яскілка. Десантники на цій ділянці протягом декількох годин долали доволі запеклу оборону військ КНДР. Невдовзі десант захопив летовище, і 20 вересня 1950 р. операцію було блискуче завершено — з мінімальними втратами атакувальників, хоча зазвичай саме при атаках втрати бувають більшими, ніж при обороні. Так, коаліція втратила загиблими 24 особи, пораненими — 196, а війська Північної Кореї — близько 1350 загиблими, 300 полоненими, а поранених ніхто не рахував.

Унаслідок успішного десанту північнокорейські війська зазнали справжньої катастрофи, відступили до китайського кордону, і тільки вступ у війну китайських «добровольців» дав змогу зберегти комуністичний режим. Інчхонську операцію вважають однією з найуспішніших у військовій історії. Семуеля Яскілку за професійні й мужні дії під час десанту й у наступних боях нагородили двома Срібними Зірками (це третя за рангом нагорода за хоробрість, коли відзначається виняткова відвага в бою) і Бронзовою Зіркою з літерою V (четверта в ієрархії нагород США, літера V означає нагородження за хоробрість), а у січні 1951 р. він здобув звання майора¹.

Між Корейською і В'єтнамською війнами Семуель Яскіллка рухався вгору по службовій драбині й здобув звання підполковника (1955), полковника (1964) і бригадного генерала (1968) — перше генеральське звання у США, еквівалентне українському генерал-майору. Це визнання і неухильне просування у службовій ієрархії стало можливим завдяки зростанню професійного досвіду. Цей досвід Яскіллка здобував завдяки як постійному навчанню, так і службі на різноманітних посадах у навчальних підрозділах, штабах, а також командуванню бойовими підрозділами.

Так, він служив у штабі морської піхоти оперативним офіцером, помічником начальника операцій

¹ Про Інчхонську десантну операцію знято фільми «Інчхон» (режисер Лоуренс Олів'є) і «Операція «Хроміт» (Південна Корея).

Американський танк під час висадки в Інчхоні

Американський табір на узбережжі

і планування морської піхоти Тихоокеанського флоту, помічником начальника штабу експедиційної бригади (частина постійної готовності, що складається з піхотного, тилового й авіаційного полків і може вести самостійні бойові дії — щось на зразок сучасних сил швидкого реагування). Вершиною штабної служби у цей час для Семуеля Яскілка була служба в Об'єднаному комітеті начальників штабів Збройних сил США (американський аналог Генерального штабу). Служба в цій найвищій військовій структурі США дозволяє офіцеру опанувати знання для самостійного керування. У 1966—1969 рр. Семуель Яскілка служив у штабі Корпусу морської піхоти.

У 1960—1963 рр., тоді ще підполковник, Семуель служив інструктором випускного курсу школи офіцерів морського десанту, що надало можливість ознайомитися із новітніми досягненнями теорії і практики дій морської піхоти. Зокрема, йдеться про взаємодію різних військ у складі Корпусу морської піхоти (піхотні, танкові, артилерійські підрозділи, тилові, корабельні частини, морська й сухопутна авіація тощо), взаємодію сухопутних та авіаційних підрозділів морської піхоти з силами військово-морського флоту, передусім з авіаносцями, планування і проведення десантування та ведення бойових дій у прибережній зоні в різних регіонах світу. Семуель Яскілка дістав досвід служби й на командирських посадах у 3-й дивізії морської піхоти (був заступником командира полку).

Довелося американському генералові українського походження взяти участь і у В'єтнамській війні. Семуель Яскілка прибув до Південного В'єтнаму всебічно підготовленим професіоналом, де повною мірою проявив набуті знання і навички й відшліфував їх за реальних бойових обставин. Він брав участь у В'єтнамській війні з лютого 1969 р. до серпня 1970 р. — знову-таки на командирських і штабних посадах. Спочатку він був помічником командира славетної 1-ї дивізії морської піхоти, командував автономною оперативною групою¹. За професійні дії у В'єтнамі Семуеля Яскілка було нагороджено медаллю «За видатні заслуги» ВМС.

Після повернення з В'єтнаму бойовий генерал очолив військовий Коледж морської піхоти, а згодом — одну зі структур науково-дослідного управління Корпусу морської піхоти. Генерал аналізував досвід бойового використання морської піхоти та адекватних змін у її організації й озброєнні з урахуванням тенденцій поступу військової справи.

¹ Особливо цікавим є досвід командування оперативною групою як спеціальним тактичним мобільним формуванням з підрозділів різних родів військ, пристосованим для ведення сучасної війни. Ще під час Другої світової війни зі складу дивізій виокремлювали бойові групи для виконання конкретних бойових завдань — оборони, наступу, контрнаступу, рейду тощо. Морська піхотна дивізія — завелике з'єднання для виконання значної кількості конкретних бойових завдань. Досвід воєн 1960—1990-х років, зокрема у В'єтнамі, довів доцільність створення бригад як основного тактичного військового формування. До речі, сучасна українська армія базується на бригадному принципі, що дає змогу оперативного керувати підрозділами та адекватно виконувати бойові задачі.

У серпні 1972 р. він здобув військове звання дво-зіркового генерала (аналог українського генерал-майора) і був призначений на посаду помічника начальника штабу морської піхоти. У 1973—1974 рр. Семуель Яскілка служив командиром 2-ї дивізії морської піхоти — усього у Збройних силах США три такі дивізії.

У званні генерал-лейтенанта (тризірковий генерал) у 1974—1975 рр. він служив заступником начальника штабу Корпусу морської піхоти. Першого липня 1975 р. його призначили заступником коменданта (начальника) Корпусу морської піхоти (це друга посадова особа в морській піхоті США). Семуеля Яскіл-ку було призначено на цю посаду президентом США Річардом Ніксоном і затверджено Сенатом США. У березні 1976 р. Семуель Яскілка здобув звання генерала (чотиризірковий, «повний» генерал, найвище офіцерське звання у збройних силах США у мирний час). У 1978 р. заслужений бойовий генерал вийшов на пенсію.

Отже, завдяки високому професіоналізму Семуель Яскілка, американець українського походження, прослужив у морській піхоті 36 років, узяв участь у трьох війнах і дослужився до найвищого військового звання у збройних силах США. Він увійшов в історію Корпусу морської піхоти США й має увійти в історію України як носій найвищого офіцерського звання серед закордонних українців.

Похорон генерала Семуеля Яскілкі¹

На пенсії Семуель Яскілка працював в організації «Українські американські ветерани» — протягом 33 років до самої смерті у 2012-му. Поховано генерала на Американському національному кладовищі.

Степан Мельник — генерал армії США, учасник Другої світової війни, який відзначився професіоналізмом не лише у військовій сфері². Його історія варта екранізації.

Народився майбутній генерал 22 грудня 1907 р. в підросійській Україні, але ще в дитинстві опинився

¹ gdebralo.blogspot.com

² Степан Мельник // www.ukrainians-wold.jrg.ua/ukr/peoples/8c7ab6cd8c3ea159f/; Абліцов В. Не лише в Європі... Маловідомі нам українці-герої боїв на Тихому океані // <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/ne-lishe-v-ievropi>

у США — родина емігрувала. Військову службу молодий українець розпочав добровольцем у 1918 р., а у 1928 р. йому вдалося вступити до Вест-Пойнту.

Молодий офіцер продовжив службу й на початку Другої світової війни, у жовтні 1939 р. його перевели на Філіппіни. Там Степан Мельник командував підрозділом розвідників, у 1941 р. вже підполковником служив у штабі генерала Дугласа Макартура, командував батальйоном, мужньо й професійно боронив Філіппіни від переважаючих японських сил у ході Філіппінської операції 1941—1942 років.

У травні 1942 р. Степана Мельника було поранено і він опинився у японському полоні, у концентраційному таборі смерті Давао. Майже через рік він зумів організувати втечу групи полонених у гори. Там вони зустріли філіппінських партизан і півроку воювали у лавах руху Опору. У перервах між боями Степан Мельник проводив тактичні заняття з партизанами, брав участь у розробці й здійсненні операцій. Йому вдалося встановити радіозв'язок з Австралією, про втікачів з полону дізналося американське командування. За американцями було послано підводний човен (у горах, де діяли партизани, аеродромів не було). Складна ризикована операція закінчилася успішно. У лютому 1944 р. знаменитий на весь світ журнал «Лайф» присвятив подвигу Степана Мельника статтю.

Після тривалого лікування і реабілітації Степан Мельник повернувся на фронт, під командування

Хрест «За видатні заслуги»

Дугласа Макартура. За мужність, професіоналізм і стійкість у боях його відзначили «Хрестом видатної служби» (Хрест «За видатні заслуги» — «Army Distinguished Service Cross»¹), який дають за військові подвиги, пов'язані з ризиком для життя; медаллю «Срібна зірка» та іншими нагородами.

Після Другої світової війни Степан Мельник служив на генеральських посадах у Комітеті начальників штабів Збройних сил США на Далекому сході, у командуванні американських військ у Європі. У липні 1956 р. він став бригадним генералом і його призначили командиром бригади протиповітряної оборони у Західній Німеччині. З 1958 р. генерал Степан Мельник служив у США і в травні 1963 р. пішов у відставку з посади начальника училища протиповітряної оборони. По тому мешкав у техаському місті Ель-Пасо, на березі прикордонної з Мексикою річки Ріо-Гранде. Пішов з життя американський генерал українського походження 1 січня 1994 року.

Степан Мельник відзначився професіоналізмом іще на одній ниві — засудження звірств японських

¹ «Хрест видатної служби» — друга, після Медалі пошани, військова нагорода в США.

вояків щодо полонених часів Другої світової війни. У мемуарній праці «Філіппінський щоденник» Степан Мельник практично вперше докладно описав і проаналізував знущання японців з полонених¹.

Канадський генерал-українець **Йосип Романів** проявив, разом з іншими непересічними рисами, неабиякий професіоналізм. Цей військовий льотчик, учасник Другої світової війни, став першим генералом збройних сил Канади серед української діаспори.

З'явився на світ майбутній генерал 3 травня 1921 р. у м. Саскатун (провінція Саскачеван). Місто розташоване на широкій чорноземній рівнині, краєвид і заняття жителів якої нагадують Україну, що було одним із каталізаторів української еміграції у Саскачеван від кінця ХІХ століття. На момент народження Йосипа українців уже нараховувалося 28,1 тис. (3,7% населення провінції).

Родина Йосипа емігрувала до Канади в 1911 році — через політичну активність батька, Дмитра Романіва, який боровся за права українців на Буковині. У Канаді батько працював на залізниці, що дозволило Йосипові дістати ґрунтовну середню освіту. У 1939 р. він вступив до Канадських збройних сил,

у 1940-му перейшов до Канадських королівських військово-повітряних сил і після закінчення авіаційної школи взяв участь в одній з вирішальних битв Другої світової війни — за Атлантику.

Військова доля кидала Йосипа Романіва до Великої Британії, Індії, Бірми, Китаю. Так, свідченням високого рівня його професійної підготовки стала участь у підготовці десантників з еліти британських військ в Індії, гурків (підрозділи з непальських найманців, видатні бойові заслуги яких увічнено пам'ятником біля міністерства оборони Великої Британії).

Так, восени 1943 р. на Бірманському фронті британське командування сформувало 44-ту повітряно-десантну дивізію для наступальних дій проти японців. До її складу входили батальйони гурків, які взяли активну участь у важких боях у Бірмі протягом 1944—1945 років.

Йосип Романів узяв участь у створенні Української асоціації канадських військових. Після Другої світової війни він усвідомив реальну небезпеку для українців з таборів для переміщених осіб у Західній Європі потрапити до сталінського ГУЛАґу внаслідок примусової репатріації й викрадання радянськими спецслужбами лідерів українського руху. Тому він разом з іншими українцями Збройних сил Канади організував спеціальне бюро й у взаємодії з Конгресом українців Канади створив дієвий механізм еміграції потенційних жертв сталінізму до Канади. Йосипові Романіву довелося працювати безпосередньо у таборах

¹ Про жахи японського полону є кілька кінострічок, які варто подивитися. Це, зокрема, психологічна драма на основі автобіографічного бестселера Є. Ломака «Railway Man» (у російському прокаті «Возмездие»); драма «Міст через річку Квай»; фільм «Незламний»; бойовик та оscarоносна драма «Остання війна» тощо.

для переміщених осіб, нерідко долаючи опір радянських офіційних представників і спецслужб, байдужість табірної адміністрації, упередженість частини західних політиків і військових, розпач і розгубленість серед значної частини українців у таборах. На жаль, це було об'єктивно зумовлено бездержавністю українців і тим, що українське питання вдруге, після національної революції 1917—1921 рр., випало з міжнародного порядку денного. Тож, допомагаючи десяткам тисяч українців, він діяв водночас професійно (по-військовому чітко й продумано) і сміливо (адже чимало політиків і військових на Заході воліли не бачити істинне обличчя сталінізму). Свою роботу він сприймав як обов'язок перед Україною.

Після демобілізації Йосип Романів закінчив Саскачеванський університет і в 1950 р. повернувся на службу до Канадських королівських військово-повітряних сил. У Великій Британії він здобув диплом магістра, розробляв нове покоління винищувачів, брав участь у реалізації ракетно-ядерної програми США, відповідав за розгортання першої системи протиповітряної оборони США й Канади з використанням ракет із ядерними боєголовками. У 1951—1956 рр. керував секцією інженерної астронавтики при штабі військово-повітряних сил Канади, від 1957 р. очолював одну з військових лабораторій з контролю якості озброєнь, від 1965 р. служив у Головному штабі Королівських військово-повітряних сил Канади.

У 1971 р. Йосип Романів закінчив Коледж національної оборони Канади й здобув (першим серед канадців українського походження) звання бригадного генерала. Зрозуміло, що генеральське звання засвідчило його винятковий професіоналізм і відданість військовому обов'язку. Далі були три роки служби в Західній Німеччині на посаді представника НАТО в цій країні, нагородження орденом «За військові заслуги». Після повернення до Канади генерал обіймав відповідальну посаду генерального директора з організації і персоналу в міністерстві національної оборони. У 1976 р. Йосип Романів звільнився зі складу Збройних сил Канади, прослуживши практично 32 роки, у тому числі шість — під час Другої світової війни.

Показово, що з чотирьох дітей генерала двоє — дочка Марія і син Григорій — теж стали професійними військовими. На пенсії відставний генерал продовжував працювати — наприклад, президентом Канадської асоціації виробників продукції машинобудування, брав участь у роботі Конгресу українців Канади, написав декілька праць, зокрема мемуари.

Помер генерал Йосип Романів 21 березня 2011 року. Його життєвий шлях є взірцем професійного ставлення до військової справи, дієвої участі в українському русі¹.

¹ Абліцов В. Галактика «Україна». Українська діаспора: видатні постаті. — К.: «КИТ», 2007. — С. 208.

Пол (Павло) Френсіс Вінник

Значних, якщо не сказати видатних, успіхів у військовій службі досяг канадський українець **Пол (Павло) Френсіс Вінник** — генерал-лейтенант (тризірковий генерал — Lieutenant General) Армії Канади. Дев'ятнадцятого січня 2016 р. його призначено командувачем Армії Канади (це сухопутні війська, один з трьох видів Збройних сил Канади), а 16 липня 2018 р. — заступником начальника Штабу оборони Канади (начальник штабу є фактично начальником Збройних сил — з огляду на те, що головнокомандувачем канадських збройних сил є королева Єлизавета II).

Народився майбутній генерал 26 червня 1964 р. в українській родині. Його дід походив із села Поздимир (сучасний Радохівський район Львівської області), великих статків не нажив (мав убогу дерев'яну

хату й семеро дітей), у 1890 р. емігрував до Канади, де зупинився у поселенні Стрий (провінція Альберта).

Батько Пола Френсіса, Волтер Вінник (1920—2000), був учасником Другої світової війни (воював у Північній Африці та Італії), командував армійським кадетським корпусом, а після війни працював директором школи. Очевидно, що саме він прищепив синові любов до військової служби, яка, до того ж, могла стати «соціальним ліфтом» і давала можливість здобути пристойну освіту. Тож не дивно, що у 1977 р. Пол вступив до кадетського корпусу, а у 1981 р. — на службу до Королівського полку Канадської артилерії для проходження курсу офіцерського навчання.

У 1984 р. Пол Вінник закінчив королівський військовий коледж Роудс, а у 1986 р. — Королівський військовий коледж Канади (провідний, а наразі єдиний вищий військовий заклад країни зі статусом університету, що надає випускникам наукові ступені). У 1986 р. Пола зарахували до Корпусу канадських військових інженерів. Пол Вінник служив у Німеччині, брав участь у миротворчих місіях ООН у Камбоджі (Кампучії), Демократичній Республіці Конго та Югославії, де набув значного військово-політичного досвіду. Добре виконував важливі й складні завдання у миротворчих місіях. Так, у колишній Югославії він відповідав за військові зобов'язання Канади на Балканах.

Сприяли підвищенню професійного рівня Вінника (передусім у сфері оперативного командування,

планування і реалізації військово-політичних проблем) служба в оперативному штабі національної оборони Канади і в офісі зовнішньої й оборонної політики прем'єр-міністра Канади. Згодом він знов опинився у бойових військах — у 1997—1999 рр. командував 1-м полком бойових інженерів і 1-ю групою тилового забезпечення. Протягом 2009—2010 рр. в Афганістані він обіймав посади помічника командувача Об'єднаного тимчасового управління безпеки в Афганістані, де відповідав за розвиток афганської армії й діяльність міністерства оборони Афганістану. У 2010—2012 рр. Пол Вінник був командиром Західного округу сухопутних військ Канади (фактично це 3-тя канадська дивізія у складі чотирьох бригад), а у 2014—2016 рр. очолював Розвідувальне командування Збройних сил Канади, тобто військову розвідку.

Показово, що у 1986—2016 рр. Пол Вінник наполегливо навчався і зумів суттєво підвищити свою загальну й військову підготовку різних рівнів — від рядового спецпризначення до вищого офіцерського — з різних галузей знань як військових (штабної, командирської і військово-дослідницької діяльності), так і суспільно-політичних. Так, він пройшов командний і штабний курси Збройних сил Канади, підвищений курс військових досліджень, програму досліджень національної безпеки, закінчив курс французьких командос на додачу до здобутих у військових коледжах ступенів бакалавра з цивільного

керування і магістра в галузі військових наук та міжнародного бізнесу.

У січні 2016 р. Вінник здобув звання генерал-лейтенанта, а 14 липня 2016 р. урочисто обійняв посаду на відповідній церемонії на Парламентському пагорбі в Оттаві.

Генерал Пол Вінник має численні військові нагороди Канади, США, ООН, Великої Британії, Афганістану.

У листопаді 2016 р. генерал Вінник відвідав з офіційним візитом Україну, зокрема Яворівський полігон, де високо оцінив якість роботи канадських військових з підготовки бійців Збройних сил України й мотивацію військовослужбовців. Показово, що його супроводжував Надзвичайний і Повноважний посол Канади в Україні Роман Ващук — також етнічний українець¹.

Прислужився українській справі **Василь Донатович Недайкаша**, український професійний військовий (1895—1972). Він жив у Сансі (Франція, регіон Бургундія-Франш-Конте) і був організатором вступу українських добровольців до Французького іноземного легіону для боротьби з гітлерівцями².

¹ Львовщину посетил командующий Сухопутных войск Канады // <https://day.kyiv.ua/ru/news/141116-lvovshchinu-posetil-komandyuyushchiy-suhoputnyh-voysk-kanady>

² Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії УНР (1917—1921). — Кн. 1. — К., 2007.

Василь пройшов звичний шлях українських вояків першої половини ХХ століття. Народився у селянській родині в с. Глodosи Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (тепер село Новоукраїнського району Кіровоградської області), служив у Російській імператорській армії і дослужився до звання поручика. У роки Української революції 1917—1921 рр. очолював Вільне козацтво на Херсонщині, улітку 1919 р. приєднався до Нестора Махна, а у вересні того самого року став до лав Армії УНР, де командував кулеметною сотнею 14-го полку низових запорожців, сформованої із мешканців Глodosів. Протягом осені 1919 — весни 1920 р. був отаманом селянського українського повстанського антибільшовицького руху, а в квітні 1920 р. на чолі своїх односельців узяв участь у Першому Зимовому поході. Згодом командував куренем низових запорожців. Після поразки національно-визвольних змагань Василеві Недайкаші довелося емігрувати. Він служив у розвідці Генерального штабу Військового міністерства Уряду УНР в екзилі, а після закінчення Другої світової війни був одним із керівників Товариства бувших вояків-українців у Франції. Українського вояка Василя Недайкашу пам'ятають у рідному селі, а в місті Первомайськ Миколаївської області його іменем названо вулицю.

У складі Іноземного легіону

Однією з ознак високого професіоналізму українських вояків є їхня служба в легендарному Іноземному легіоні Франції. Перші дані про українців у його складі сягають часів Першої світової війни — чимало вихідців із Галичини, Буковини й Закарпаття, не бажаючи служити в армії Австро-Угорщини, знайшли прихисток у Легіоні. Адже легіонери мали можливість не повідомляти особисті дані (ім'я, громадянство, сімейний стан тощо), діставали нові прізвища й згодом — громадянство Франції¹.

Під час Другої світової війни у лавах Іноземного легіону воювало близько 6 тис. українців, причому один з легіонерів, Іван Петревський, просив митрополита Іларіона (Івана Огієнка) надати 100 примірників Євангелія українською мовою для побратимів. Є інформація, що під час німецько-французької війни (французької кампанії) 1940 р. у складі Іноземного легіону з гітлерівцями відважно билися О. Бобій, Д. Серкіс, К. Баніт, Ю. Ізьо, О. Солтис, І. Курак, Д. Мазурик тощо. Українці-легіонери в 1940 р. вою-

¹ Етнічні українці у французькому Іноземному легіоні // joanerdess.livejournal.com/1273848.html; Балмасов С. С. Иностранный легион. — М., Эксмо, 2004.

Прапор та емблема
Іноземного легіону

вали на Соммі, обороняли Ліон і потім відступали до Марселя. Чимало їх було вбито й поранено. Після капітуляції Франції частина легіонерів повернулася до цивільного життя, дехто приєднався до Руху Опору, багато потрапило до таборів військовополонених.

Українці зарекомендували себе дисциплінованими, відважними — навіть героїчними. У складі Іноземного легіону вони є практично єдиними іноземцями, участь яких офіційно визнала Франція. Щороку 2 грудня у Франції вшановують пам'ять волонтерів Іноземного легіону, до чого долучається українська діаспора.

Більшість українців у складі Іноземного легіону часів Другої світової війни становили галичани, які у 1930-х роках опинилися у Франції на заробітках. Після початку Другої світової війни багато з них записалися до Іноземного легіону — або не бажаючи повертатися до Польщі, або вважаючи за правильне захищати ту країну, яка дала їм притулок.

Ситуація з галичанами у Франції була складною. Адже вони мали польські паспорти і, згідно із союзницькими домовленостями, мусили бути захищені

до польських військових частин у Франції. Але багато західних українців вважали Польщу окупантом і не хотіли воювати з гітлерівцями під польськими прапорами, натомість воліли воювати під французькими. Уряд Франції не міг цього допустити — якби французи погодилися зарахувати українців у військо, то порушили б союзницький військовий обов'язок стосовно Польщі. Дехто з таких українців опинився у в'язниці. Отже, для українців-патріотів у Франції був один шлях — в Іноземний легіон.

Доля багатьох з них склалася, наче сюжет пригодницького роману, а краще сказати — трагічно, бо це було не кіно, а реальне життя. Так, у складі французького Руху Опору воював партизанський загін **Осипа Круковського**. Осип у 1930-х роках був на заробітках у Франції, у 1940 р. воював у складі Іноземного легіону з гітлерівцями. Згодом деякий час був у складі дивізії СС «Галичина», з якої зумів утекти разом з кількома десятками вояків й приєднатися до французького збройного руху Опору. Український загін Осипа Круковського воював за звільнення Франції у районі Тура й Вогезів, де Осипа було тяжко поранено.

Наступна хвиля українців з'явилася в Іноземному легіоні після Другої світової війни. Це були колишні радянські солдати і цивільні, вояки дивізії СС «Галичина» та інших антирадянських формувань. Їм пощастило здатися у полон західним союзникам та уникнути депортації в СРСР. Але їх розшукували радянські

спецслужби, до того ж частина з вояків не мала цивільних професій і звикла до військового життя. Тож чимало їх опинилося у складі Іноземного легіону — за деякими оцінками близько 2,3 тисячі.

Зокрема, українці брали участь у війні Франції за збереження своїх колоній в Індокитаї 1946—1954 рр. (Перша Індокитайська війна). Так, Іноземний легіон під час битви за Діен Б'єн Фу в березні-травні 1954 р. було практично знищено. Уцілілі легіонери-українці — уже у статусі ветеранів — воювали у 1960 р. в Конго (Республіка Конго, тепер — Демократична республіка Конго)¹.

Історії мужності

Мужність є (точніше має бути) невід'ємною складовою поведінки бійця у бою, хоча ця риса часто-густо потрібна й у повсякденні.

Прикладом мужності українських вояків є участь у рейді на Дьєп (у літературі вживається також термін «Битва за Дьєп»). Отже, 19 серпня 1942 р. 6,8 тис. вояків Британської співдружності (переважно канадців у кількості 5 тис.) із розвідувальною і диверсійною метою було висаджено у французькому порту Дьєп на узбережжі Ла-Маншу. Рейд виявився невдалим через нескоординованість дій десанту з силами ВМС та авіації,

¹ Федик І. Не забудьмо українських легіонерів// https://vgolos.com.ua/articles/ne-zabudmo-ukrayinskyh-legioneriv_106561.html

погану розвідку, невдале місце висадки, недостатню підготовку, відсутність належного озброєння і, головним чином, порівняно міцну оборону гітлерівців.

Українець **Петро Хомич** не залишив бойового посту під час несподіваного нападу 7 грудня 1941 р. японської авіації на Перл-Гарбор, центральну базу Тихоокеанського флоту військово-морських сил США. Саме Перл-Гарбор, хоч як це парадоксально звучить, багато в чому визначив поразку Японії. Завдяки мужності тисяч таких вояків, як Петро, напад японського імператорського флоту не мав катастрофічних наслідків. (Петро Хомич вижив.)

У рейді взяли участь полки 2-ї канадської дивізії (у тому числі Південно-Саскачеванський полк за підтримки танків (близько 30) 14-го канадського танкового полку «Калгарі» та англійських і американських командос, авіації й кораблів ВМС. Союзники у складі восьми десантних груп мали завдати по Д'єпу удару з флангів і з фронту. Канадські сили очолював досвідчений генерал Д.-Г. Робертс, який вчасно віддав наказ про відступ унаслідок невдалого перебігу операції. Генерал зумів урятувати життя тисячам солдатів, які, не маючи бойового досвіду, зустрілися з добре навченим, озброєним і досвідченим противником.

Канадські частини, попри мужність і героїзм, зазнали суттєвих втрат (убитими, пораненими і полоненими). Так, з 5 тис. канадців втрати склали 3,4 тис. або 68 %, серед них були сотні українців.

Проте ці жертви не стали марними. Вони дозволили суттєво відкорегувати наступні десанти, уникнути при цьому зайвих втрат. Наслідки рейду на Дьєп було враховано при обранні місця висадки у червні 1944 р. — Нормандія значно далі від життєвих центрів Німеччини порівняно з узбережжям Ла-Маншу, але була набагато гірше укріплена. Гітлерівське командування й у червні 1944 р. вважало, що союзники висадяться на узбережжі Ла-Маншу, як це було під час рейду на Дьєп.

Богдан Панчук народився 8 лютого 1915 р. у родині галицьких емігрантів у канадській провінції Саскачеван. У 1934—1935 рр. вчився у педагогічній школі Саскачевана, дістав учительський фах. У роки навчання Богдан став вірянином Української православної церкви, активним членом Союзу української молоді Канади, який сформувався і діяв за зразком молодіжних українських організацій «Січ» і «Пласт». Протягом 1935—1939 рр. Богдан працював учителем, а в 1939 р. став студентом Університету Саскачевана.

Друга світова війна змінила життя українського хлопця — він пішов на службу до Королівських військово-повітряних сил, здобув спеціальність із військового радіозв'язку. Від кінця 1941 р. служив

у Європі, а в серпні 1942 р. дістав відповідальне призначення у радіорозвідку. Ця служба вимагала не лише досконалого володіння технічно складними на той час засобами радіоперехоплення, а й неабиякої мужності, вміння долати сон, терпіти довгі години невдач і перехоплень малозначущих даних заради отримання буквально зернинок важливої інформації, з якої аналітичні служби, немовби з кубиків, зуміли б відтворити плани ворога, усвідомити його сили й визначити засоби боротьби.

Богданові Панчуку судилося вже 6 червня 1944 р. висадитися у Нормандії під час стратегічної операції «Оверлорд». Подальший його бойовий шлях проліг Францією, Бельгією, Нідерландами, Німеччиною... Його мужність було відзначено декількома державними нагородами, зокрема Орденом Британської імперії.

До Канади Богдан повернувся тільки в червні 1952 року. У Західній Європі його затримала справа допомоги українським біженцям, переміщеним особам і колишнім воякам, яка вимагала не меншої мужності, ніж участь у бойових діях. Так, іще у Великій Британії Богдан Панчук став одним із організаторів «Союзу Українських канадійських вояків» і був його постійним головою від січня 1943 до січня 1946 р., тобто весь час існування організації. У 1943 р. його обрали також головою «Українського товариського клубу».

Богдан усією душею перейнявся справою українських біженців, переміщених осіб, військовополо-

нених у Європі, які потрапили у тяжкі обставини — альтернативою сталінських таборів для них був важкий (морально, фізично, психологічно, ментально) шлях на Захід. У Західній Європі Богдан на власні очі побачив нелегке, а точніше катастрофічне, становище тисяч українців. Причому якщо зазначеним категоріям осіб інших націй надавалася яка-така допомога з боку держав, то українцям допомагати було нікому — фактично вони не мали своєї країни. Допомога передусім полягала в боротьбі за збереження їхнього життя і недопущення примусової депортації до СРСР.

У 1945—1949 рр. Богдан Панчук став одним із співзасновників та очільників Центрального Українського Допомогового Бюро, провідним діячем «Союзу українців у Великобританії», очолював Українську допомогову місію Канади, тобто був одним з ініціаторів благодійної підтримки українців у Західній Європі.

При створенні в Лондоні Центрального Українського Допомогового Бюро провідні діячі «Союзу Українських Канадійських вояків» зуміли скористатися різноманітними ресурсами (політичними, матеріальними, логістичними тощо) відповідних інституцій української діаспори Канади й США. Прикметно, що коли у вересні 1948 р. допомогове бюро через фінансові труднощі припинило існування, саме відповідні інститути канадської й американської діаспори ще певний час допомагали українцям у Європі. До речі, спадщину бюро після його ліквідації (кадри, досвід,

схеми, підприємство «Українська книгарня і видавництво») успадкував Союз українців у Великій Британії.

Отже, Богдан Панчук спрямовував зусилля допомогового бюро на координацію дій українських громад Аргентини, Бельгії, Бразилії, Італії, Великої Британії щодо допомоги біженцям і переміщеним особам, причому найбільше допомагали відповідним структурам, які створили самі українці в Австрії, американській і британській окупаційних зонах Німеччини. Він, як і його колеги, був військовослужбовцем Канади й США, а тому мав можливість відносно вільно відвідувати табори переміщених осіб. Чимало зусиль було скеровано на надання матеріальної допомоги — продуктами харчування, одягом, медикаментами тощо.

У 1947 р. Центральне Українське Допомогове Бюро долучилося до допомоги колишнім воякам дивізії «Галичина» (вони саме тоді прибули до Великої Британії) і українцям-робітникам, які мали статус європейських добровільних робітників. Ідеться про українців, направлених на роботи до Великої Британії з таборів у 1946—1947 рр., — такий статус у 1948 р. набули 8,1 тис. колишніх вояків дивізії «Галичина». У 1947—1948 рр. з Європи прибули ще близько 23 тис. українців¹.

¹ Кравець Р. Центральне Українське Допомогове Бюро [Central Ukrainian Relief Bureau] // www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/panchuk.-u.htm; Кравець Р. Європейські добровільні робітники // <http://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/01/yedr-u.htm>

Восени-взимку 1945 р. Богдан Панчук допоміг створити Союз Українських вояків у польських збройних силах. У формуванні цієї організації взяли участь чимало героїв нашої книжки — Михайло Опаренко, Юрій Сальський, Степан Яворський, Микита Бура. Ця українська інституція стала основою для створення у 1946 р. Союзу українців у Великій Британії¹.

У Великій Британії Богдан одружився з Ганною Чернявською, теж україркою-військовослужбовицею Королівських Збройних сил Канади. Весілля відбулося 2 лютого 1946 р., на ньому були присутні канадські українці-військові.

У травні 1946 р. Богдан повернувся додому, демобілізувався. Але справа допомоги українцям у Західній Європі знову покликала його в дорогу. У жовтні 1946 р. він прибув до Лондона як очільник Канадської місії допомоги жертвам війни. Місія діяла до липня 1947 року. Богдан поринув у звичну роботу — акумулював різні види допомоги, допомагав колишнім громадянам СРСР уникнути насильницької депортації до СРСР, наполегливо шукав можливості для еміграції українців на Захід. Він невтомно працював в офісі, звертався до численних державних і громадських інституцій, закидав адміністрацію таборів і військово командування зверненнями,

¹ Кравець Р. Союз Українських Вояків у Польських Збройних Силах // ukrainiansintheuk.info/ukr/03/suvpzs-u.htm.

налагоджував взаємодію з українськими організаціями й активістами, намагався якнайчастіше відвідувати табори для переміщених осіб.

Так, протягом року (березень 1948 — березень 1949) Богдан Панчук очолював Союз Українців у Великій Британії. У 1948 р. він також був членом Церковної Ради Української автокефальної православної церкви у Великій Британії, у 1948—1949 рр. перебував у складі Комісії допомоги українському студентству у Великій Британії й Союзу українців — бувших вояків у Великій Британії.

У березні 1949 р. на базі Союзу українців у Великій Британії утворилося Українське бюро — завдяки зусиллям саме Богдана Панчука. До складу управи бюро було обрано Б. Панчука (голова), Є. Пиндуса (заступник голови), Ю. Сальського (виконавчий директор), Ю. Вовка, Т. Атаманюка, М. Крота. Бюро створило на місцях 84 гуртки «Самодопомоги», які об'єднували близько 1000 членів. Згодом на цій основі постала одна з провідних українських громадських організацій у Великій Британії — Об'єднання українців у Великій Британії¹.

З нагоди 90-ліття від дня народження Богдана Панчука «Вісті комбатанта» (квартильний об'єднання

¹ Б.Панчук, М. Опаренко, Н. Міньо, П. Дмитрук, А. Храплива, С. Вайда — Українці на боці об'єднаних націй в часи Другої світової війни // dsv.gov.ua/pro-derzavnu-sluzhbu/panteon-slavy/ukrajintsi-na-botsi-obednanych-natsji-u-chasy-druhoji-svitovoji-vijny.html.

бувших вояків дивізії «Галичина») опублікували редакційну статтю «Великий приятель дивізійників». У ній уміщено уривок з його спогадів «Герої свого дня» про допомогу колишнім воякам у 1946—1947 роках¹.

Богдан Панчук став радником посольства Канади у Великій Британії у справах українських біженців, репатріантів, колишніх вояків дивізії «Галичина».

Так, Богдан Панчук згадував, що в Лондоні канадійці з допомогових структур дізналися про перебування дивізійників (вояків «Галичини») у таборі Рімені (Італія) — випадково, від утікачів з Німеччини. Відповідні дані він передав діаспорі в Канаді й США, інформував командування союзників про становище комбатантів. «Ми хотіли домогтися, — наголошує у споминах Богдан Панчук, — щоб їх невірною не по трактовали як воєнних злочинців чи нацистів»². Далі він згадує, що канадські волонтери зуміли нала-

¹ Великий приятель дивізійників. У 90-ліття з дня народження сотника Богдана Панчука // Вісті комбатанта. — 2005. — № 2. — Internet-версія квартальника об'єднання бувших вояків-українців в Америці, братства колишніх вояків 1-ї У[країнської] Д[ивізії]. — Komb-a-ingwar.blospot.com/2016/09/blog-post_26.html.

² Panchuk G.R.V. Heroes of Their Day: The Reminiscences of Bohdan Panchuk/Edited and with an Introduction by Luciuk. — Toronto, 1983.

годити безпосередній контакт із табором у Ріміні й надати реальну допомогу дивізійникам під час перевезення з Італії до Великої Британії у 1947 році. Панчук зазначає, що велика частина британських військових прихильно ставилася до дивізійників тому, що дізналася, чому й за що вони воювали.

«Коли вигулькнула справа переміщення Дивізії з Ріміні до З'єданого Королівства від травня до жовтня 1947 року, мене про це повідомили. Я поїхав до Італії і допомагав ліквідувати табір. Зняв це навіть на фільм. Я був при вантаженні полонених на поїзди до кораблів під наглядом британських офіцерів. Вони передали під мій нагляд тисячі доларів, які вилучили при контролі полонених, які українці отримали з Канади й США. Я на власному автомобілі перевіз їх через Альпи до Англії. Я вітав дивізійників, коли вони з'явилися у Шеффільді. Я організував різні комітети для окремих таборів і готелів, де їх розмістили. Британський воєнний офіс дозволив мені взяти декого до Лондона в Центральне Українське Допомогове Бюро, яке вже працювало. Вони не могли спати в місті, бо технічно тепер були військовополоненими, тому ми примістили їх у колишньому таборі для німецьких полонених, який знаходився поблизу Лондона, й дали їм дарові квитки на автобус до Лондона. Ці дивізійники зразково виконували свою роботу: віддали гроші справжнім власникам, вели записи, відвідували табори, щоб встановити, яка допомога

де потрібна, й, узагалі, давали нам повну інформацію про перебування і життя полонених у Британії»¹.

Після цієї розповіді можна повірити у щирість його слів на одному з публічних виступів: «Якби я жив у 1943 році в Галичині, я теж став би вояком дивізії «Галичина»»².

У серпні 1950 р. Богдана Панчука було призначено європейським представником Комітету українців Канади, а з березня 1951 р. він став також представником Злученого українського американського допомогового комітету. Лише у червні 1952 р. Богдан Панчук закінчив свою місію в Європі.

У Канаді він продовжив активну діяльність, здобув ступені бакалавра (1955) і магістра (1961). Так, у 1952—1955 рр. Богдан працював керівником української редакції міжнародної служби Канадської телерадіомовної корпорації, до 1980 р. вчителював у Монреалі. На пенсії став ректором Інституту Святого Петра Могили в Саскачевані. Після повернення на Батьківщину брав участь у житті української громади, зокрема в діяльності Союзу українських канадських ветеранів, Українського музею в Оттаві, Канадської фундації українських студій. Не менше значення мала й публікація

у 1983 р. його спогадів «Герої свого дня», які є важливим джерелом для вивчення долі українців у роки Другої світової війни¹.

Відійшов у вічність Богдан Панчук 20 червня 1987 р. у Монреалі, його поховали на кладовищі ім. Святого Володимира (м. Оквілл, Онтаріо), за його бажанням, висловленим на секції дивізії «Галичина».

Отже, служба Богдана Панчука, ветерана Другої світової війни в Канадській армії, участь у боях з гітлерівцями, активна допомога жертвам війни — наочний приклад мужнього служіння українській справі.

Микола Кравців, майбутній радник з питань України міністерства оборони США й радник з питань оборони Верховної Ради України в 1990-ті роки, генерал-майор армії США, народився 28 листопада 1935 р. у Львові. У 1949 р. його батьки переїхали до США. Перший досвід патріотизму, фізичного гарту й військових навичок Микола дістав у Філадельфії, де був членом Пласту. У 1955—1959 рр. він вчився у Вест-Пойнті, де командував кадетським полком. Набув досвіду у В'єтнамській війні у складі 1-ї кавалерійської (точніше, танкової) дивізії, а в 1987—1989 рр. командував 3-ю піхотною дивізією. Після програшу війни у В'єтнамі Збройні сили США охопили розпач і деморалізація, різко впала дисципліна, було втрачено довіру між військовими,

¹ Panchuk G.R.V. Heroes of Their Day: The Reminiscences of Bohdan Panchuk/Edited and with an Introduction by Luciuk. — Toronto, 1983. Цитата за: Великий приятель дивізійників// http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2016/09/blog-post_26.html.

² Цитата за: Великий приятель дивізійників// http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2016/09/blog-post_26.html.

¹ Цитата за: Великий приятель дивізійників// http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2016/09/blog-post_26.html.

побільшало п'яків. Саме в цей час генерал Микола Кравців служив у Пентагоні. Він розробляв з урахуванням в'єтнамського досвіду програму реорганізації, переозброєння, комплектування, бойової підготовки й ведення бойових дій американської дивізії сухопутних сил, а потім реалізовував ці теоретичні напрацювання на посаді командира 3-ї піхотної дивізії США у Німеччині.

Ідеться про концепцію повітряно-наземної операції, якою передбачено активні наступальні дії з використанням різнорідних засобів — вертольотів, танків, артилерії, броньованих машин — і створення мобільних угруповань тощо. Використання цієї концепції, остаточно сформованої на початку 1980-х років і закріпленої у польовому статуті армії США 1982 р., дозволило Збройним силам США блискуче перемогти величезну армію Саддама Хусейна. Операція «Іракська свобода» 2003 р. стала хрестоматійною в історії військового мистецтва, причому підготовлена генералом 3-я піхотна дивізія проявила себе блискуче й відіграла вирішальну роль у розгромі війська іракського диктатора. Саме ця дивізія прорвалася через пустелю до Багдада й разом з 1-ю дивізією морської піхоти захопила місто.

Віра в Україну

У роки Другої світової війни українська діаспора чітко розуміла взаємозв'язок між перемогою об'єднаних націй, утвердженням демократії у Європі й здобуттям

Україною незалежності. В армії Канади за призовом і добровільно служили десятки тисяч українців, але в армії Канади й у збройних силах Британської імперії не було створено окремого українського підрозділу.

Канадські українці наполегливо шукали форми й методи національного самоствердження.

Скажімо, канадські військові українського походження носили на формі нашивки з написом «Ukraine», а в січні 1943 р. у Лондоні створили «Союз українських канадійських вояків».

Листування вояків-українців армії Канади часів Другої світової війни засвідчує кілька показових явищ. По-перше, перебування на війні, у тому числі завдяки діяльності «Союзу українських канадійських вояків» (його сприймали як своєрідний Український канадський легіон), сприяло зростанню української національної свідомості. По-друге, серед вояків були поширені надії на відродження незалежної України. У листі з Бельгії від 23.09.1944 р. А. Семчій зазначав: «Канадійців дуже радо вітали і приймали. Коли я бачу, як народ тішиться osvobodженням, то зараз приходиться на думку бідна Україна. Вона також хоче волі... Слава Україні!»¹

Не можуть не вражати роздуми **І. Якиміва**, викладені у листі зі шпиталю з Великої Британії 15 грудня 1944 р.: «...багато з нас, які тут боремося, вірять, що ще повстане Вільна Незалежна Україна... Нашим

¹ Вашук Л. Звеличити українське ім'я. Українці в канадській армії у Другій світовій війні // <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/06/29/149992/>.

обов'язком є докласти всіх сил, щоби цим разом не торгувались українськими землями і народом, як по минулій війні. Якщо світ бореться за правду, то ця правда мусить рішити, щоби українські землі злилися в одну Українську Незалежну Державу... Слава Україні!»¹

Западає в душу останній лист родині морського артилериста **Антоня Леськіва**, який загинув у жовтні 1940 р. в Атлантиці під час захисту конвою від атак німецьких підводних човнів. «Не думайте, що я боюся загинути. Я знаю, що я був, є і буду українцем і вму як українець... Лише одну думку думаю: Україна повстане! Слава Україні!»²

Один із найуспішніших американських політиків українського походження **Девід Боніор** (у семи скликаннях Конгресу США був керівником фракції демократів за умов перебування Демократичної партії як у більшості, так і в меншості) у 1968—1972 рр. служив у Військово-повітряних силах США.

Військова служба відіграла не останню роль у житті й кар'єрі багатьох українців з діаспори. По-перше, служба у збройних силах допомагала утвердитися

¹ Вашук Л. Звеличити українське ім'я. Українці в канадській армії у Другій світовій війні // <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/06/29/149992/>.

² Там само.

у суспільстві й підвищити соціальний статус, а по-друге, зміцнити або сформувати риси успішної людини — мужність, дисциплінованість, організованість, стійкість.

Найвищого щабля політичного істеблїшменту українець дістався у Франції. **П'єр Береговуа (Петро Андрійович Береговий) (1923—1993)** під час окупації гітлерівцями Франції став учасником Руху Опору й воював до весни 1945 року. В останні роки життя очолював уряд Франції.

П'єр Береговуа народився у м. Ізюм (Харківська область), колишньому полковому місті Ізюмського слобідського козацького полку.

Чимало мешканців м. Ізюм зберегли козацький дух.

Після приходу радянської влади батько з чотирма дітьми емігрував до Франції, відкрив власну кав'ярню. Проте родина ніколи не розкошувала, тому в 16 років П'єр почав працювати робітником-металістом.

Петро був старшою дитиною, тож, коли помер батько, на плечі юнака ліг обов'язок годувати родину. Він працював на текстильній фабриці й залізниці, став кваліфікованим робітником, поринув у профспілковий і робітничий рухи. Після війни колишній

партизан став співзасновником Автономної соціалістичної партії Франції. Після об'єднання із Соціалістичною партією Франсуа Міттерана у 1963 р. П'єр очолив Соціалістичну партію Франції — одну з провідних політичних сил країни. Після обрання Франсуа Міттерана президентом Франції П'єр Береговуа очолив канцелярію президента (1981—1982), обіймав посади міністрів соціальної політики, економіки й фінансів. Йому вдалося зміцнити франк, приборкати інфляцію, зменшити негативне сальдо зовнішньої торгівлі.

Успішний політик, прем'єр-міністр Франції, про безкомпромісність якого ходили легенди, практично ніде й ніколи формально не вчився. Він ніколи не цурався свого походження, брав участь у житті української громади, мав українських друзів.

У 1992 р. П'єр Береговуа очолив уряд Франції у період кризи й не зумів за короткий час стримати спад економіки й зростання безробіття, що викликало невдоволення політикою Соціалістичної партії та приголомшливу поразку на парламентських виборах. П'єр Береговуа пішов з посади прем'єра до виборів, він узяв відповідальність на себе — і не лише політичну, а й особисту. Першого травня 1993 р. він вко-

ротив собі віку (хоча є й небезпідставні версії про вбивство¹).

Іменем політика названо алею в Парижі, міст через Луару поблизу м. Невер і вулицю в самому місті — тут його колись обрали мером, добре знали, цінували й шанували.

Максим Симонович Бойко (1912—1998) — вояк Війська Польського у вересні 1939 р., учений-історик й організатор історичної науки в діаспорі, засновник і голова Волинського бібліографічного товариства, ініціатор і засновник Інституту дослідів Волині — увійшов в історію також як учений-бібліограф, бібліотекар і публіцист².

Перші уроки військової мужності Максим, який народився у с. Лопушне на історичній Волині (тепер це Кременецький район Тернопільської області), дістав разом із початковою освітою від дядька, колишнього старшини Армії УНР. У 1939 р. Максима Бойка мобілізували до Війська Польського, він брав участь у німецько-польській війні. Потрапив до німецького полону, звідки пощастило втекти.

У 1943—1945 рр. він навчався в Українському технічно-господарському інституті в Подєбродах (Чехія), у 1948 р. закінчив Українську економічну вищу

¹ Зінченко О. Хто застрелив прем'єр-міністра Франції українця Берегового? // <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/04/30/149752/>.

² Ясь О. Бойко М. С. // Енциклопедія історії України. — Т. 1. — С. 325.

школу в Мюнхені, у 1949 р. емігрував до Канади, де спочатку працював на меблевій фабриці у Вінніпезі й одразу почав згуртовувати волинян. Згодом працював у консисторії УГКЦ, у 1962 р. закінчив Оттавський університет, здобувши ступінь бакалавра з книгознавства.

Після переїзду у 1966 р. до США працював протягом 1966—1982 рр. у бібліотеці Університету Індіани, здобувши у 1969 р. ступінь доктора права й суспільних наук Українського вільного університету.

Протягом майже 40 років (від 1951 р.) він редагував видання Інституту дослідів Волині й Волинського бібліографічного центру в Блумінгтоні (штат Індіана, США).

Паралельно Максим Бойко проводив власні дослідження, опублікував чимало праць з бібліографії, книгознавства, історії Волині й України¹.

Джон (Іван) Дутко народився 24 жовтня 1916 р. у родині українських емігрантів у м. Ділтаун у штаті Пенсильванія, у якому в першій третині ХХ ст. мешкало 43 % українців США й де розташоване поселення Мазепа (англ. *Mazepa*)². Наприкінці 1930-х років Іван-Джон записався до Армії США й служив у 3-й піхотній дивізії.

¹ Ясь О. Бойко М. С. // Енциклопедія історії України. — Т. 1. — С. 325.

² До речі, в США існують ще два «Мазепи» — місто в Міннесоті й селище в Південній Дакоті.

Іван Дутко 23 травня 1944 р., неподалік найстарішого мосту в Римі Ротто, був змушений воювати самотужки. Вороги були озброєні трьома найкращими у роки Другої світової війни кулеметами Мг-42 (фронтовики дали їм красномовні прізвиська «косторіз» і «пилка Гітлера», після модернізації цей кулемет досі на озброєнні більш ніж у 20 країнах) і 88-міліметровою зенітною гарматою — найефективнішою універсальною гарматою війни. Гітлерівці відкрили вогонь, але Дутко зумів знищити перший кулемет, атакував гармату і ліквідував її розрахунок з п'яти осіб. Двічі поранений, він знищив іще дві кулеметні точки.

Іван Дутко помер на полі бою від смертельних поранень. Посмертно його підвищили до звання сержанта 1-го класу й 5 жовтня 1944 р. нагородили Медаллю Пошани. Іван Дутко похований на Національному кладовищі Беверлі штату Нью-Джерсі.

Збереглося доволі багато фотографій героя США **Ніколаса (Миколи) Орешка (1917—2013)**. На фотографії, де Медаль Пошани йому вручає президент США Гаррі Трумен, Ніколас Орешко здається задоволеним, щасливим і самодостатнім. Цю впевненість і самодостатність, елегантність і вишуканість американський ветеран зберігав до останніх днів життя¹.

¹ Ніколас Орешко — укр. Вікі; Орешко Николай — рос. Вікі; New jerseyans observe Memorial Day through different perspective-https://www.nj.com/news/2010/05/nj_observe-memorial.html.

Кавалер Медалі Пошани Ніколас Орешко

Ніколас Орешко мав військове звання майстер-сержант, або головний сержант (англ. Master Sergeant), — це військове звання сержантського складу в збройних силах США, восьмий ступінь військової ієрархії, третя позиція серед сержантських посад. Сержанти в армії США забезпечують боєдатність підрозділів, тож відзначаються високим професіоналізмом, до них висувають високі вимоги. Сержантам належить провідна роль у бойовій підготовці, причому вони можуть навчати й молодих офіцерів.

Ніколас Орешко народився у сім'ї українських емігрантів у Нью-Джерсі (містечко Байон) 18 січня 1917 р.,

а помер 4 жовтня 2013 р. у віці 96 років в м. Енглвуд того самого штату. У роки Другої світової війни його призвали до Армії США.

Ніколас Орешко належав до «великого покоління» (утім, як і всі учасники Другої світової війни в лавах збройних сил США й Канади). Первісно термін «Greatest Generation» означав те покоління американців, яке зростало в часи Великої депресії 1929—1939 рр. і яке під час Другої світової війни боролось з Німеччиною, Японією та їхніми союзниками на фронті й у тилу. Це покоління, на думку американських дослідників, воювало не за славу чи визнання, а за справедливу справу (the right thing, або, краще, just cause).

Ніколас Орешко здобув належну фахову військову підготовку, проявив необхідні для сержанта професійні якості, набув досвід служби на сержантських посадах, що дозволило йому здобути звання майстер-сержанта армії США. Служив він у 302-му піхотному полку 94-ї піхотної дивізії, яка була сформована у вересні 1942 р. і пройшла повний курс бойового навчання. Ніколас Орешко на посаді командира взводу обіймав офіцерську посаду в повністю укомплектованій американській дивізії. У взводі було близько 40 осіб, він

складався з трьох відділень (по 12 осіб — з ручним кулеметом і ручними гранатами кожне).

У грудні 1944 — січні 1945 р. Ніколас Орешко разом з підлеглими взяв участь у знаменитій Арденській битві (16 грудня 1944 — 29 січня 1945), у якій спочатку локалізували прорив німців.

Восьмого січня 1945 р. 94-ту піхотну дивізію було перекинуто у смугу дій XX корпусу 3-ї армії 12-ї групи армій, на північний схід від Вердена. На цей час союзники відбили контрудари гітлерівських військ в Арденах (16—25 грудня 1944 р.) і від 25 грудня 1944 р. до 29 січня 1945 р. перейшли у контрнаступ і ліквідували Арденський виступ, розпочавши вторгнення в Німеччину.

Отже, на 23 січня 1945 р. війська 12-ї групи армій на північному фланзі зайняли місто Сент-Віт і почали штурм лінії Зігфріда (Західний вал, лінія захисних споруд гітлерівців на кордоні Німеччини). Цього дня Ніколас Орешко здійснив подвиг біля німецького містечка Теттінген. Його підрозділ штурмував добре укріплені позиції, які мали кілька ліній окопів, мінні поля, колючий дріт, доти, протитанкові надовби (вкопані в землю залізобетонні конструкції), ескарпи (земляне загородження у вигляді високого крутого насипу, який не можуть подолати танки і яке важко долає піхота під ворожим вогнем). До того ж німці бились мужньо. Не дивно, що американським частинам тривалий час не вдавалося прорвати німецьку

оборону в районі Теттінгена, де сходилося кілька важливих шляхів.

У бою 23 січня 1945 р. підрозділи 94-ї піхотної дивізії зіткнулися з відчайдушним опором німців. Традиційні артилерійські обстріли й авіаційні удари виявилися безсилями — німці зустрічали американців кинджальним вогнем. Особливо дошкуляли надзвичайно ефективні німецькі кулемети MG 42. Необхідно було діяти нестандартно, і майстер-сержант Микола Орешко взяв ініціативу на себе, усвідомлюючи всю відповідальність за успіх і життя товаришів. Він зумів наблизитися до німецького доту, знищив дот і його залогу вогнем і гранатами. Микола дістав серйозне поранення, але не тільки залишився у строю, а й зумів знищити наступний дот. У цьому бою українець ліквідував 12 німців і забезпечив прорив оборони ворога своїм підрозділам з мінімальними втратами.

Тридцятого жовтня 1945 р. його удостоїли Медалі Пошани. Про суть подвигу Миколи Орешка точно, хоча по-канцелярськи сухо, повідомляє офіційний нагородний лист: «Майстер-сержант Орешко на чолі взводу роти «С» брав участь в атаці добре укріпленого опорного пункту противника, що прикривав вузол кількох шосе. Ворог щільним кулеметним фланговим вогнем змусив підрозділ залягти. Майстер-сержант Орешко з'ясував, що кулеметне вороже гніздо у найближчому бункері й, не зважаючи на зливу ворожих куль, стрімко атакував вогневу точку противника,

кинув гранату, увірвався на позиції ворога й вогнем знищив особовий склад доту. Ворожий кулемет з іншого доту відкрив вогонь і важко поранив сержанта в стегно, поранення притиснуло його до землі. Проте Орешко відмовився залишити бій і продовжив керувати наступом взводу.

Наступу перешкоджав вогонь кулемета з наступної ворожої довгочасної оборонної споруди, що змусило взвод залягти. У цій ситуації майстер-сержант Орешко знову вирішив діяти самостійно — він підповз до позиції ворога, атакував кулеметне гніздо й зумів знищити ворога гранатою і вогнем з власної стрілецької зброї.

Попри значну втрату крові майстер-сержант Орешко не полишив позицію доти, доки не впевнився у тому, що бойове завдання взвод повністю виконав».

У нагородному листі відзначено, що Микола Орешко в бою виявив «гостроту реакції, рішучість, нестримну сміливість і непохитну відданість своєму обов'язку».

Офіційне вручення найвищої американської військової нагороди Миколі Орешку, українцеві — герою США, відбулося у Білому домі. Цей урочистий акт здійснив президент США Гаррі Трумен, що й залишилося для історії на знімку.

Миколу Орешка було нагороджено ще кількома високими військовими нагородами — «Бронзовою Зіркою», «Пурпуровим Серцем», «Похвальною медаллю армії», медалями «За Американську кампанію» і «За

Європейсько-Африкансько-Близькосхідну кампанію» та медаллю «Перемоги у Другій світовій війні»¹.

Коли нагорода знаходить героя

Медаль Пошани (Medal of Honour) — найвища військова нагорода США, якою федеральний уряд відзначає військовослужбовців за видатну особисту хоробрість і відвагу під час бойових дій. У списках нагороджених не бракує українців. Ми вже згадували медаль у попередньому сюжеті, тож є сенс розказати детальніше про інших українців, які її удостоїлися, і про саму медаль.

Вимоги до нагороджених Медаллю Пошани вкрай жорсткі — за Другу світову війну було нагороджено лише 464 військових. Не дивно, що нагороджених нею вважають національними героями. Скажімо, президент США, не нагороджений Медаллю Пошани, має першим привітатися з кавалером Медалі Пошани.

У США систематично згадують про кавалерів Медалі Пошани. Так, у 2013 р. пошта США видала буклет, присвячений героям Другої світової війни.

¹ 18 січня 1917 року народився герой армії США, американський українець Ніколас Орешко // <https://volnodum.livejournal.com/2948838.html>; Hack. Ch. New School name honors WWII recipient of medal for heroism // <https://www.webcitation.org/5i7jte-LUV>.

Звичайно, серед них є й американці українського походження¹.

Це, наприклад, вищезгаданий Джон (Іван) Дутко (1916—1944) за героїзм у боях в Італії, Ентоні Кротяк (1915—1945), який на Філіппінах наклав своїм тілом японську гранату, Едвард Москала (1921—1945) за бої на Окінаві, Ніколас Джон Садовський (1914—1944) за самопожертву заради врятування Франції.

Кавалер Медалі Пошани **Антон Кротяк** народився 15 серпня 1915 р. у сім'ї українських емігрантів. Проходив службу рядовим 1-го класу в 1-й роті 148-го піхотного полку 37-ї піхотної дивізії, яка у 1945 р. долала опір японських військ на Філіппінах. Героїчний вчинок здійснив 8 травня 1945 р. у місцевості Балете Пасс, на острові Лусон. Підрозділ Антона зайняв на пагорбі траншеї японців, які відступили. Граната противника потрапила в центр великої групи американських військових. Не роздумуючи, майже інстинктивно, Антон відштовхнув товаришів, кинувся на гранату і наклав її своїм тілом. Японська граната вибухнула під Антоном. Його поховали на кладовищі Храму Гроба Господня в Алзіпі (штат Іллінойс). Мужнього українця

¹ Хмельковський Л. Пошта США вшанувала героїв-українців // <https://novadoba.com.ua/30949-poshta-ssha-vshanuvala-gerojiv-ukrayinciv.html>

посмертно нагородили Медаллю Пошани, яку вручили рідним.

Едвард Москала (Москаль) (1921—1945) народився у сім'ї українських переселенців. До армії США вступив у м. Чикаго, воював у складі 96-ї піхотної дивізії у битві за Окінаву (01.04—23.06.1945 р.). Дивізія 1 квітня 1945 р. наступала вздовж західного узбережжя. Девятого квітня 1945 р. Е. Москала зумів ліквідувати два кулеметні розрахунки японців, які перешкоджали просуванню американських піхотинців. У відповідь японці здійснили останню відчайдушну контратаку, що змусило американців відступити. Під час відступу Едвард разом із вісьмома товаришами по зброї зуміли зайняти першу-ліпшу позицію, на якій протрималися близько трьох годин.

Під час бою Едвард знешкодив чимало ворогів — згідно з американськими документами, близько тридцяти. Пізніше він рятував і захищав поранених під ворожим вогнем і, виносячи з поля бою пораненого бійця, дістав смертельне поранення. За цей подвиг 24-річного американського українця Едварда Москалу (Москаля) було нагороджено Медаллю Пошани.

Ще одним кавалером Медалі Пошани став солдат Армії США українського походження **Ніколас Міньо**. Ніколас (Микола) Міньо народився 13 березня 1905 р. на Галичині в українській сім'ї, яка згодом

емігрувала до США. Він обрав одну зі звичних для першого покоління емігрантів професію — службу в армії. Це давало стабільний прибуток, соціальний пакет і можливість дістати після демобілізації роботу, якщо не пенсію.

На момент вступу США у Другу світову війну Ніколас мав звання сержанта, але заради членства у 1-й бронетанковій дивізії та участі в бойових діях погодився на звання рядового. Микола став бійцем піхотного взводу 6-го полку цієї дивізії.

Восьмого листопада 1942 р. 1-ша бронетанкова дивізія висадилася у районі Алжиру й узяла участь у Туніській кампанії (17.11.1942—13.05.1943), яка закінчилася розгромом північноафриканського угруповання гітлерівських військ, зокрема знаменитого Африканського корпусу Ервіна Роммеля.

Західні союзники першими стикнулися з «тиграми», причому Микола Міньо воював з ними значно раніше за українців у лавах Радянської армії. Лише поступово і американські, і радянські військові виявили слабкі місця і навчилися боротися з «тиграми» за допомогою авіації, мін, концентрації вогню, застосування фугасних артилерійських снарядів, оперативної майстерності штабів тощо (проте вирішальне значення мали мужність, героїзм і професіоналізм воїнів). У боях протягом листопада 1942 — березня 1943 р. Микола Міньо проявив себе як умілий, безстрашний і відчайдушний вояк.

Двадцять третього квітня 1943 р. американські частини почали наступ на Бізерту, важливу військово-морську базу на півночі Тунісу. Зав'язалися важкі бої за прорив ворожої оборони. Саме тут відзначився Микола Міньо. Сьомого травня американці захопити Бізерту, а 13 травня 250 тисяч гітлерівців здалися у полон.

Під час прориву оборони ворога в ході вирішального наступу союзників у Туніській кампанії 28 квітня 1943 р. підрозділ українця був змушений залягти під щільним вогнем ворожого кулемету. Підрозділ Міньо потрапив у скрутну ситуацію, американські солдати зазнавали втрат. Микола вирішив узяти ініціативу на себе й сам пішов у штикову атаку на кулеметне гніздо. Мужній, досвідчений, хоробрий і добре підготовлений українець зумів влучним вогнем і гранатами знищити близько 10 гітлерівців. Ворожий кулемет замовк, Микола Міньо підняв свій взвод в атаку, але дістав смертельне поранення. За цей подвиг його було нагороджено Медаллю Пошани.

Ніколас мав ще кілька нагород — «Бронзову Зірку», «Пурпурове Серце», «Медаль за відмінну службу», «Медаль за американську кампанію», «Медаль за Європейсько-Африкансько-Близькосхідну кампанію», «Медаль Перемоги в Другій світовій війні».

У США й у незалежній Україні не забувають подвиг Миколи (Ніколаса) Міньо. Так, у 1956 р. його іменем названо пором у Нью-Йорку, школу в Нью-Джерсі, вулиці на кількох базах Армії США. У 2005 р. Миколу

Мінью ввели до пантеону українців — героїв Другої світової війни.

Хоробрістю, мужністю і розумінням обов'язку відзначився у В'єтнамській війні **Мирон Дідурик**. Народився він у 1938 р. в с. Мужилів (тепер Підгаєцький район Тернопільської області). У 1950 р. родина переїхала до США. У шкільні роки Мирон був пластуном, під час навчання у коледжі пройшов офіцерську підготовку й у січні 1960 р. вступив на військову службу до 1-ї Кавалерійської дивізії. (Це одна із найславетніших дивізій Армії США, відома участю у Другій світовій війні, війнах у Кореї, В'єтнамі, Іраку, Афганістані.) У роки служби Мирона Дідурика дивізія стала з 1962 р. експериментальною аеромобільною, а з 1965 р. на її базі відпрацьовували передову на той час концепцію мобільної війни з широким використанням вертольотів.

Від жовтня 1965 р. Мирон брав участь у боях у В'єтнамі. Дивізії було наказано переслідувати ворога, що відступав. Відбулася одна з найзапекліших і найбільш кровопролитних операцій В'єтнамської війни у долині Іа Дранг. Саме в цій кривавій м'ясорубці Мирон вперше відзначився як командир роти «В» (Браво) 2-го батальйону 7-го кавалерійського полку.

Планом операції передбачалося десантування 1-го батальйону 7-го кавалерійського полку в тил ворога. Але в'єтнамці підтягнули в район висадки три

свіжі батальйони, маючи неподалік батальйон партизанів Південного В'єтнаму (В'єтконгу). Чотирнадцятого листопада американський десант було оточено, йому на допомогу близько 17:00 десантували роту «В» 2-го батальйону капітана Мирона Дідурика. Бійці до ночі встигли зміцнити оборону окопами, було налагоджено зв'язок з основними силами й доставлено воду та набої. Усю ніч в'єтнамці вели розвідку боєм, проти них застосовували артилерію і ручні гранати — кулемети мовчали, щоб не виказати позицій.

П'ятнадцятого листопада зранку в'єтнамці почали атаку, натомість американці отримали допомогу десантом та авіацією. Рота Мирона Дідурика перебувала на найнебезпечніших ділянках, її методично обстрілювали в'єтнамці.

Зранку 16 листопада на 100 осіб роти Мирона Дідурика пішли в атаку близько 600 в'єтнамців. З 4:22 до 6:27 рота відбила чотири атаки за підтримки артилерії, вогонь якої було спрямовано безпосередньо на командний пункт роти. Трохи згодом прибуло й підкріплення. Капітан безперервно керував обороною, надихав підлеглих, підтримував зв'язок із підрозділами роти й керував їхніми діями, забезпечував розвідку й адекватно реагував на її повідомлення, організував евакуацію поранених, взаємодію із сусідніми ротами й засобами вогневої підтримки. Життєво важливо було точно скеровувати дії літаків авіаційної підтримки, адже відстань між ворогами в умовах джунглів була мінімальною.

Сімнадцятого листопада роту вивели з оточення. Але того самого дня ввечері Мирон Дідурик і його заступник Р. Рескорл зібрали боєздатних солдат і під вогнем противника десантувалися на допомогу підрозділам, що ще залишалися оточеними. Учасник цих подій, генерал-лейтенант Г. Мур у книжці «Якось ми були солдатами ... і молодими» зазначає, що «українському Дідурику й англійцеві Рескорлу ... судилося стати легендами 7-го кавалерійського полку — як завдяки стилю, так і завдяки безстрашному лідерству під ворожими кулями». Про Мирона Дідурика він додає: «Він був енергійним й агресивним, однак дуже професійним... він показав себе найкращим бойовим командиром з усіх, яких мені довелося побачити, без винятку»¹.

Мирон Дідурик дістав серед бійців прізвисько *mad cossack* — сказаний козак.

Солдати Мирона Дідурика хоробро боронили свої позиції, а ввечері, під вогнем, за променем ліхтаря евакуювали на вертольотах чергову партію поранених. Уночі в'єтнамці прочісували місце боїв і добили поранених американців, частина бійців поли-

¹ Harold G. Moor, Joseph L. Galloway. We Were Soldiers Once ... and Yong: Ia Grand. — The Battle That Changed the War in Vietnam. — Presidio Press, 2004. — 480 p.

шили позиції, єдиного командування не було. Рота Мирона Дідурика вранці 18 листопада розшукувала поранених і тіла вбитих і переправляла всередину оборонних позицій. Пізніше тіла убитих було евакуйовано, оточені отримали набої. І лише 19 листопада американці змогли остаточно вирватися з оточення і роту Мирона Дідурика відвели в тил.

Чимало українців було удостоєно інших високих нагород США. Так, нагороджений «Срібною Зіркою» США старшина Військово-морських сил США **Алекс (Олексій) Дяченко**, який ціною власного життя намагався вберегти захоплене німецьке судно від знищення. «Срібна Зірка» — персональна військова нагорода за виявлені особливо надзвичайні мужність і відвагу, проявлені під час бою. Іменем Алекса Дяченка було названо військово-транспортний корабель Військового флоту США.

Здобув «Срібну Зірку» США й **Самуїл Яків Загара**, сержант Канадської армії. Під час запеклих боїв у ході висадки десанту союзників в Анціо (Італія, 1944 р.) українець урятував життя американському солдату під пекельним вогнем ворога.

Втрати були важкими для обох сторін — 308 убитими, 540 пораненими й 4 зниклими безвісти. Американці

ретельно розшукували на місцях боїв своїх поранених, загиблих і зниклих (останнього живого було евакуйовано 24 листопада), причому за рік знайшли тіла всіх зниклих безвісти.

Мирон Дідурик відіграв видатну роль у першому бойовому зіткненні військ США й Північного В'єтнаму. За цю битву він здобув звання майора. А невдовзі повернувся у В'єтнам і 24 квітня 1970 р. загинув. Похований він на цвинтарі Форнт Беннінг, однієї з найбільших баз армії США.

Майора Мирона Дідурика нагороджено Срібною і Бронзовою Зірками, «Пурпуровим Серцем», «Повітряною медаллю», «Медаллю за службу національній обороні», «Медаллю за службу у В'єтнамі», «Медаллю в'єтнамської кампанії», Хрестом «За хоробрість» та іншими нагородами.

Українські легіонери проявили найкращі якості українського народу в багатьох арміях світу й у численних військових конфліктах. Насамперед вони вирізняються патріотизмом, почуттям обов'язку, професіоналізмом, мужністю, стійкістю, хоробрістю. Подвигами легіонери українського походження увічніли свої імена, вписали золоті сторінки у військову історію України і прославили її та українців.

Неоднозначні явища в історії українських легіонерів

В історії легіонерів-українців закономірно були неоднозначні сторінки. Передусім це стосується співпраці (колаборації) із нацистською Німеччиною. Не виправдовуючи жодним чином цю ідеологію чи вибір українців, які служили нацизму, зауважимо, що ця тема є джерелом постійних спекуляцій, у тому числі — з антиукраїнським змістом. Підосновою таких спекуляцій є ціла низка міфів про Другу світову війну та роль СРСР в ній, а також ностальгія за Радянською імперією¹.

Утім, існували й незалежні від волі українців причини, через які вони потрапили в лави пронимецьких військ. Наприклад, українців Румунії, Угорщини й Словаччини призвали до армії і вони опинилися на Східному фронті чи в складі окупаційних гітлерівських військ.

¹ Про сутність і наслідки комуно-більшовизму в Україні докладно тут: Кульчицький С. В. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі: В 3-х книгах. — Кн. 1—3. — К.: Темпора, 2015.

Нещодавно оприлюднено мандрівні нотатки Альберта Ейнштейна 1920-х років. У сучасних координатах його погляди здаються расистськими.

Напередодні й під час Другої світової війни багато хто з українців гарячково шукав відповідь на запитання — хто більший ворог України: комунізм чи нацизм? Проте не варто примірятися до думок 100-річної давнини з позицій сучасності. Утім, читач має право сам судити про не завжди світлі сторінки історії військових-українців. Єдине, проти чого автори застерігають читача, це проти позірної легкості простих й однозначних рішень.

Варто говорити про героїзм, професіоналізм, мужність, стійкість українських вояків незалежно від політичних переконань. Історія усе розставляє на свої місця, люди можуть корегувати свої політичні переконання, мати їх украй заплутаними, ситуативними чи не мати взагалі.

Іспанський полігон

У складі бійців інтернаціональних бригад, захисників лівого уряду в Іспанії, під час громадянської війни 1936—1939 рр., воювало чимало добровольців-галичан. Узагалі про галичан і про «нерадянських українців» у складі інтербригад в Іспанії у радянський час не писали, практично не згадують і в незалежній Україні. Як, до речі, й про українців-антикомуністів,

які воювали на боці генерала Франко. Так, відомо про лейтенанта Шинкаренка (дістав у боях із республіканцями важке поранення) і сержанта Двойченка, якого було поранено двічі. Республіканці закатували полоненого Куценка. Очевидно, що в громадянських війнах узагалі, а за участю радикалів будь-якого політичного спектру тим паче, міжнародні норми воєн не застосовуються. Проте очевидно й інше. Українці на фронтах громадянської війни в Іспанії 1936—1939 рр. проявили мужність, військову доблесть, жертвовність в ім'я далеких від гуманізму ідей.

У серпні 1936 р. у лавах республіканців воювало 37 західних українців-заробітчан із Бельгії і Франції. До них згодом приєдналося ще близько 180 добровольців уже безпосередньо з Волині й Галичини, які нелегально перетнули польський кордон. Зрозуміло, що юридичний статус таких осіб був не зовсім визначений. Скажімо, у 1937 р. в Іспанію з в'язниці у м. Дубно потрапили галичани Дмитро Захарчук і Симон Краєвський.

За деякими даними, загалом у складі інтербригад воювало близько 1 тисячі західних українців. Українці діаспори, зокрема з Канади, також брали участь у війні.

Роту інтербригадівців імені Т. Шевченка було сформовано 8 липня 1937 р. з послідовників Комуністичної партії Західної України. Чимало українців воювали і в інших підрозділах — батальйонах імені Чапаєва, 4-му батальйоні 13-ї інтербригади (це були ветерани-анархісти армії Нестора Махна).

Рота імені Т. Шевченка у першому бою під Брунете відбила атаку марокканців і контратакувала позиції франкістів. Бойове завдання було виконане, але втрачено майже половини складу. На Арагонському фронті в серпні 1937 р. було проведено успішний рейд по близьких тилах ворога, мужністю і героїзмом відзначилися Павло Іванович (заступник командира роти), комісар Назар Дем'янчук з Волині (до війни працював у Канаді), бійці Василь Лозовий, Валентин Павлучевич і Йосип Петрош. У грудні 1937 — лютому 1938 рр. рота вела важкі бої у горах за місто Таруель. Бійці роти захопили чимало військових трофеїв, брати Полікарп і Симон Краєвські знищили розрахунки двох кулеметів франкістів і захопили один із них. Під Таруелем загинули комісар Назар Дем'янчук і солдат Полікарп Краєвський. У березні 1938 р. роті довелося вести важкі оборонні бої на Андалузському фронті, де бійці кілька разів потрапляли в оточення, проте мужньо відбивали атаки франкістів. У цих боях загинули командир роти Станіслав Воропай і новий комісар Симон Краєвський.

У вересні 1938 р. рота брала участь у боях на Арагонському фронті, де теж зазнала значних втрат — було послідовно вбито трьох командирів роти Михайла Литвина, Павла Івановича і Ярослава Гацека, комісара Івана Грицюва, двох редакторів газети. У цих боях бійці роти продемонстрували високу боєздатність і військову майстерність, зокрема вміння тримати оборону під бомбо-штурмовими ударами літаків.

* * *

Для українців-інтербригадівців виходили українською мовою бюлетень «Вісті із Західної України» й газета «Боротьба». Редактором останньої був **Юрій Дмитрович Великанович (1910—1938)**.

Народився він в учительській сім'ї в м. Турки (нині Турківський район Львівської області). Після закінчення української гімназії у Львові вступив на філологічний факультет Львівського університету, захопився ідеями комунізму й став членом Компартії Західної України. Уже влітку 1936 р. він приєднався до інтернаціональних бригад в Іспанії, у липні 1937 р. став бійцем української роти імені Т. Шевченка. Юрій друкувався у пресі інтербригад, висвітлюючи бойовий шлях роти й знайомлячи читачів з життям і творчістю Тараса Шевченка. У бою на р. Ебро 4 вересня 1938 р. він був смертельно поранений і невдовзі помер. Його батька радянські чекісти розстріляли в 1944 р. у Казахстані. Лише у 1982 р. радянська влада спробувала долучити Юрія Великановича до пантеону радянських героїв — з огляду на те, що серед західних українців було мало прихильників комуністичної ідеї. У Львові встановили пам'ятник Великановичу, його іменем назвали вулицю. Проте в 1993 р. вулицю перейменували, а 2 грудня 2017 р. пам'ятник було зруйновано.

Начальником штабу 14-ї і 35-ї інтербригад був колишній капітан Армії УНР **Кореневський**, який відзначався дивовижною хоробрістю, умінням не втрачати

розсудливість у складних ситуаціях, високими професійними якостями. Він загинув у бою з італійцями. І знову парадокс — Кореневський служив під командуванням генерала Вальтера (Кароля Сверчевського), який у 1918—1920 рр. у складі Червоної армії воював проти Армії УНР, а в 1947 р. як заступник міністра оборони комуністичної Польщі командував операцією проти УПА. У цій операції він і загинув 28 березня 1947 р., що стало приводом для початку сумнозвісної операції «Вісла». Проте Вальтер лише формально був польським генералом — на бенкеті в Кремлі на честь перемоги над нацизмом Йосиф Сталін підняв тост «за найкращого російського генерала в польській армії».

Бойові дії українська рота закінчила 28 вересня 1938 р. — за рішенням республіканського уряду про виведення інтербригад. Урочисті проводи відбулися через місяць у Барселоні. По-різному склалися долі бійців. На тих, хто вирішив повернутися на Батьківщину, чекали польські жандарми й ув'язнення у таборі Береза Картузька¹.

З Гітлером проти Сталіна?

Ми свідомо уникаємо узагальнювальних оцінок, оскільки їх докладно проаналізовано в чинному

¹ Голод І. Галичани в Іспанії. Як рота імені Шевченка з фашистами воювала // <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/1/48331/>.

законодавстві й літературі¹, натомість обмежимося викладом окремих кейсів.

Віктор Малець (Мальцов), генерал-хорунжий Армії УНР, контрактний офіцер Війська Польського Другої Речі Посполитої, народився в російській сім'ї 10 жовтня 1894 р. у м. Чугуєві. Коли почалася Перша світова війна, Віктор навчався на медичному факультеті Харківського університету. У 1915 р. його було мобілізовано до армії Російської імперії, у 1916 р. він закінчив Олександрівське військово-училище, воював на Південно-Західному фронті й дослужився до звання штабс-капітана. Від грудня 1917 р. служив в українській армії. У складі 4-го Сердюцького полку імені Івана Богуня брав участь у ліквідації більшовицького антидержавного повстання у Києві у січні-лютому 1918 року. Протягом лютого 1918 р. — серпня 1920 р. служив у Дієвій армії УНР, командував сотнею, був заступником командира й командиром полку та бригади. За цей час його двічі поранено.

¹ Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 25. — Ст. 190; Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939—1945 років» // Там само. — Ст. 191; Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів» // Там само. — № 26. — С. 219; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАН України; Ін-т історії України. — К.: Наук. думка, 2005. — 208 с.

В еміграції з грудня 1920 р. був начальником підстаршинських курсів 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР, у 1923 р. виїхав до Чехословаччини, де в 1928 р. закінчив Українську господарську академію в Подєбродах і того самого року став контрактним офіцером Війська Польського. У 1936 р. Віктор Малець закінчив дворічну Вищу військову школу. Під час німецько-польської війни 1939 р. у званні майора очолював штаб піхотної групи в ході оборони Кракова, після поразки разом з частиною відступив до Угорщини.

Після повернення до Кракова приєднався до ОУН(м) і в 1940 р. очолив її офіцерську школу. Восени 1941 р. під час німецько-радянської війни в складі похідної групи ОУН(м) потрапив в Україну, був директором Смілянського й Кіровоградського окружного управління цукрової промисловості. У травні 1943 р. вступив до дивізії СС «Галичина», але через стан здоров'я служив у військовій управі. У березні 1945 р. в чині полковника був призначений командиром 2-ї резервної бригади Української національної армії¹. Від травня 1945 р. до 1947 р. перебував у британських таборах військовополонених в Італії.

У 1949 р. емігрував до Великої Британії, де у 1949—1958 рр. був представником військового міністра УНР в екзилі, головою Української комбатантської ради

¹ Українська національна армія (УНА) — українська збройна формация у складі військ Німеччини, створена в березні 1945 року. Командувачем УНА був Павло Шандрук.

у Великій Британії, членом ради й співробітником Об'єднання українців у Великій Британії, головним редактором часопису «На стійці» (орган Союзу бувших українських вояків у Великій Британії), у 1957 р. на організаційному з'їзді Клубу українських старшин був обраний його головою. В еміграції дістав звання генерал-хорунжого й отримав Хрест Симона Петлюри. Пішов з життя Віктор Малець 9 липня 1969 р. у Лондоні.

Професійний військовий **Михайло Пікульський (1896—1969)** — сотник армії УНР, майор Війська Польського — народився в родині священика в м. Липовець на Поділлі, закінчив Київське військово училище, серед випускників якого були вожді білого руху (А. Денікін, Л. Дроздовський), генерали Армії УНР (В. Сікевич, В. Трутенко, В. Янченко), Червоної армії (В. Злобін) і навіть румунський політик, губернатор Одеси під час румунської окупації у 1941—1944 рр. Герман Пинтя.

Михайло Пікульський у російській армії дослужився до поручика, брав участь у Першій світовій війні, а від 1918 р. служив в Армії УНР. В еміграції у 1929 р. став контрактним офіцером Війська Польського, здобув звання майора. Узяв участь в обороні Варшави у вересні 1939 р. і за мужність та героїзм був нагороджений Хрестом Хоробрих. Потрапив у німецький полон, звільнитися з якого допомогла ОУН.

У німецько-радянській війні 1941—1945 рр. Михайло Пікульський побачив шанс звільнити Україну.

Безумовно, він помилявся... Пікульський вступив до німецької армії, де очолив батальйон шуцманшафту (охоронна поліція) у складі 6-ї армії вермахту. Він брав участь у боях під Сталінградом, проте зумів вивратися з оточення й уникнути радянського полону¹.

Улітку 1943 р. Михайло Пікульський вступив до дивізії «Галичина», де служив у бойовій управі. У 1944 р. потрапив до радянського полону в Румунії й був засуджений. У ГУЛазі провів 12 років, у 1957 р. повернувся до Польщі, до Ченстохова. Тут він знову зустрів дружину і дітей, яких у 1939 р. було заслано до Сибіру і яким пощастило вижити й повернутися до Польщі. Надалі він працював у шпиталі Ченстохова, у цьому місті помер і похований.

* * *

Аналізуючи співпрацю з гітлерівцями в роки німецько-радянської війни колишніх контрактних офіцерів Війська Польського зі старшин Армії УНР, слід чітко уявляти те, що для них навіть теоретично альтернативи — служба в Червоній Армії — не існувало через

¹ До речі, як підкреслює Я. Тинченко, у боях за Сталінград у складі вермахту було «чимало українських підрозділів, укомплектованих українцями, які очолювали колишні старшини Армії УНР. Ці старшини не тільки вийшли з оточення, але й залишили спогади про свою участь у Сталінградській битві на німецькому боці (наприклад, Снігур-Рафальський: Пор[учик] Едвард Снігур-Рафальський. У Сталінградській офензиві // Сурмач [Об'єднання бувших вояків-українців у Великій Британії].— 1980.— № 1—2.— С. 27—33. Він оцінює кількість українців у німецьких одностроях під Сталінградом приблизно у 4 тисячі.

неминучі сталінські репресії. Так, про Катинський список уже йшлося. До того ж на Волині у 1939—1941 рр. виявлених НКВС колишніх старшин Армії УНР було репресовано — розстріляно, заслано, ув'язнено.

Через радянські репресії українські військові в еміграції пішли на контакти з Німеччиною, у тому числі сподіваючись на відновлення Армії УНР.

З початком німецько-радянської війни колишні старшини УНР разом із вермахтом повернулися в Україну, намагаючись відродити незалежну Україну. Генерал Всеволод Петрів став міністром в уряді Ярослава Стецька, генерал Микола Капустянський у Києві прагнув сформувати українські підрозділи для вермахту — обидві спроби закінчилися невдачею. У 1941—1943 рр. деякі старшини служили в шуцманшафті й навіть командували його батальйонами — 109-й очолювали генерал І. Омелянович-Павленко та хорунжий М. Фещенко-Чопівський, 118-й — полковник К. Смовський, 208-й — сотник В. Татарський¹.

* * *

Особливо багато неоднозначних оцінок має служба старшин УНР у 14-й дивізії СС «Галичина» й згодом в Українській національній армії. До дивізії старшини вступали добровільно, а оскільки вона формувалася з галичан, то доводилось удаватися до

¹ Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії УНР (1917—1921) — Кн. 2.— 2011. — С. 130—140.

рекомендацій майора абвера Альфреда Бізанца. Цей галицький німець став професійним військовим, свого часу служив в Українській Галицькій армії Західноукраїнської Народної Республіки. Тоді він командував 7-ю Львівською бригадою УГА, був одним із організаторів і виконавців славнозвісної Чортківської офензиви, воював ще на більшовицькому й денікінському фронтах. Згодом був змушений послужити в Червоній Українській Галицькій армії, з якої перейшов до Армії УНР у 1920 р., та здобув звання полковника. У 1921—1939 рр. повернувся до рідного с. Дорнфельд (тепер Тернопілля Миколаївського району Львівської області), керував власним фільварком, обертався в українському товаристві. Після розгрому Польщі у 1939 р. перейшов на службу до німців — зокрема став полковником абверу й відповідав за зв'язок з ОУН. У 1943 р. на чолі військової управи «Галичина» керував створенням однойменної дивізії СС. На всіх посадах сприяв українцям й українському національно-визвольному рухові, зокрема звільненню близько 1500 військовополонених-українців з концтабору у Львові. Урешті був заарештований у Відні радянськими спецслужбами і страчений¹. Отже, і доля галицького німця Альфреда Бізанца

¹ Науменко К.Є. Бізанц Альфред [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 1: А — В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: В-во «Наукова думка», 2003.— 688 с.: іл. — Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Bizants_A.

нагадує долю його друзів-українців — служба в п'яти арміях, участь у чотирьох війнах, більшовицький полон і розстріл.

Усього, за оцінкою Я. Тинченка, у дивізії СС «Галичина» першого формування служило понад 70 колишніх старших Армії УНР і близько 100 Української Галицької армії. У битві під Бродами (13—22 липня 1944 року)¹ дивізія втратила, за різними оцінками, 70—90 % особового складу. Доля небагатьох уцілілих не була простою. Шансів на виживання було мало.

Наприклад, командир штурмового батальйону **Іван Ремболович** втратив обох синів і дістав важкі поранення. Його врятували місцеві селяни й довгий час лікували в підпіллі. Рана виявилася украй важкою, і з фальшивими документами пораненого доправили до радянського госпіталю у Львові — життя врятували, але ногу ампутували. Галицькі селяни чотири роки переховували його, і лише 6 листопада 1949 р. його захопили чекісти, а 8 вересня 1950 р., розстріляли².

Під час переформування дивізію «Галичина» було посилено значною кількістю старшин Армії УНР. У березні 1945 р. дивізія увійшла до складу Української

¹ Битва під Бродами відбувалася поблизу м. Броди Львівської області між 13-м корпусом 4-ї танкової армії вермахту, до складу якого входила 14-та гренадерська дивізія зброї СС «Галичина», і радянськими військами 1-го Українського фронту.

² Ясенчук О. Підполковник армії УНР, сотник СС «Галичина», полковник УПА Іван Ремболович // <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25440/09-Yasenchuk.pdf?sequence=1>.

Національної Армії як її 1-ша дивізія. Протипанцерна бригада армії П. Дяченка стала 2-ю дивізією.

* * *

Сучасному читачеві важко уявити всі нюанси життя українців у середині минулого століття, обставини буквально втягували їх у вир воєн, революцій та інших гострих соціально-політичних конфліктів.

Більшовицька влада з соціальних і національних причин була лютим ворогом українства. Але Йосиф Сталін разом із західними демократіями боровся проти Німеччини. Проте присутність більшовиків у коаліції означала її антиукраїнськість для багатьох патріотів, тому вони шукали іншого союзника.

Не всі колаборанти мали однакові життєві стратегії. Одні в такий спосіб боролися за незалежну Україну, інші — хотіли помститися більшовикам. Можливо, що частина колаборантів симпатизувала націонал-соціалізму. Не можна виключати й більш життєвих причин — хтось таку стратегію поведінки обрав через обставини, через найменше зло, а хтось саме так боровся просто за власне життя. Але практично їх усіх об'єднувала дуже важлива, навіть принципова риса — вони почали боротьбу з радянським комуно-соціалізмом задовго до початку німецько-радянської війни 1941—1945 років. Більше того. Значна частина з тих колаборантів, кому судилося вижити в молосі Другої світової війни, продовжила боротьбу за свої ідеали —

вільну Україну, українську армію, помсту радянській владі. У цьому сенсі колаборація з гітлеризмом була для них аж ніяк не апофеозом, а лише одним з етапів (моментів, епізодів) війни українства з російським більшовизмом, російським імперіалізмом.

Ще одне суттєве зауваження. Більшість офіцерів-колаборантів здобули військову освіту (принаймні першу) й офіцерські звання ще в імператорській Росії, потім воювали в Армії УНР, значна частина воювала з вермахтом і Радянською армією, потім — з СРСР у складі військ Третього Рейху. Вони ніколи не були громадянами СРСР і відповідно не могли бути зрадниками СРСР.

У повоєнний час колишні вояки антирадянських українських військових формувань у складі німецької армії опинилися на всіх континентах — у США, Канаді, Великій Британії, Німеччині, Австралії, Південній Америці (Бразилія, Аргентина, Парагвай). Дехто дожив до омріяного відновлення незалежності України.

Показова в цьому сенсі доля Павла Шандрука¹ (1889—1979) — служба в чотирьох арміях (російська імператор-

¹ Науменко К. Є. Шандрук П. Ф. // Енциклоп. Історії Укр. — Т. 10. — К., 2013. — С. 593; Баран Р., Мельничук Б., Стасів Б., Чернихівський Г., Шандрук П. Ф. // Тернопільський енциклопедичний словник. — Т. 3. — Тернопіль, 2008. — С. 622—623; Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії УНР. — Кн. 1—2. — К., 2007—2011; Семенов К. К. Война СС. Солдаты как все. — М.: Яуза, Эксмо, 2004; Хене Х. Черный орден СС. История охранных отрядов. — М.: Олма-Пресс, 2003; Паньківський К. Роки німецької окупації. — Нью-Йорк; Торонто, 1965; Колянчук О. М. та ін. Генералітет українських визвольних змагань: Біографи генералів та адміралів українських військових формувань першої половини ХХ ст. — Львів, 1995 та ін.

ська, УНР, Другої Речі Посполитої, Третього Рейху) та участь у чотирьох війнах (Перша світова, національно-визвольні змагання 1918—1920 рр., німецько-польська війна, німецько-радянська війна). Павло Шандрук очолив Українську національну армію в березні 1945 р. і, завдяки сприянню командувача II корпусом Війська Польського Владислава Андерса, домігся від британської влади того, щоб інтернованих західними союзниками вояків Української національної армії, у тому числі вояків дивізії СС «Галичина», було визнано громадянами Польщі й не видано СРСР.

Природно, що політичні оцінки діяльності Павла Шандрука доволі різноманітні, навіть діаметрально протилежні. Ми оцінок давати не будемо. Розкажемо факти.

Павло Шандрук народився у с. Борсуки Крем'янецького повіту Волинської губернії (тепер Лановецький район Тернопільської області), а помер у США. Навчався Павло в духовній семінарії, закінчив Острозьку гімназію, Ніжинський історико-філологічний інститут імені князя О. Безбородька й у 1913 р. Московське Олексіївське військово-училище. Молодий офіцер Російської імператорської армії узяв участь у Першій світовій війні на посадах командира батальйону й помічника командира полку. Під час бойових дій отруївся газами й був нагороджений орденом Святого Володимира IV ступеня, дослужився до звання штабс-капітана.

У лютому 1918 р. став до лав 1-го Запорозького куреня українського війська, у квітні — червні 1918 р. служив у панцерному дивізіоні, від кінця 1918 р. командував стрілецьким куренем Дієвої армії УНР, з червня 1919 р. — командир стрілецького полку, у серпні став командиром 1-го Рекрутського полку Дієвої армії, у 1920 р. командував бригадами та іншими підрозділами Армії УНР. У 1920 р. здобув звання полковника. У 1918—1920 рр. воював з більшовиками й денікінцями й зарекомендував себе мужнім і досвідченим бойовим командиром.

Від кінця 1920 р. перебував в еміграції у Польщі. Закінчив військовий радіотехнічний інститут у Варшаві, написав низку військових праць, став одним із засновників військово-історичного й літературного журналу «Табір» (виходив у 1923—1939 роках). Павло Шандрук був активним діячем української еміграції — членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Ради Українського центрального комітету у Варшаві. Від березня 1927 р. продовжив військову службу в Генеральному штабі Військового міністерства УНР в екзилі, а протягом березня 1927 — травня 1936 р. очолював Генеральний штаб. У травні 1936 р. став контрактним офіцером Війська Польського, а після закінчення Вищої військової школи — підполковником польської армії.

У вересневих боях 1939 р. підполковник Павло Шандрук очолив штаб 29-ї піхотної бригади — найвища

посада серед українців-воjakів Війська Польського. У вкрай складній стратегічній і оперативній ситуації він проявив блискучі навички командира. Він зумів вивести польську бригаду з оточення після важких боїв у районі Замостя й організував успішне прикриття відступу.

Під час операції був поранений. За мужність і високий професіоналізм при виконанні складного завдання загалом (ар'єргардні бої) і тим більше в умовах розвалу фронту й армії українець дістав срібний хрест ордена «Virtuti Military»¹.

Після поразки Польщі Павло Шандрук пройшов звичайний шлях поневірянь. У березні — травні 1945 р. очолив Український національний комітет і став командувачем Української національної армії, яка формувалася у співпраці з Німеччиною з 1-ї (на базі 14-ї гренадерської дивізії СС «Галичина») і 2-ї (бригади Вільного козацтва, парашутно-десантної бригади та інших підрозділів) дивізій.

У 1949 р. Павло Шандрук емігрував до США. Очолював братство воjakів Української національної армії. У 1959 р. видав спогади². Його праці з військової історії опубліковано українською, польською та англійською мовами.

¹ Руккас А. Українські старшини в польській Вищій Військовій Школі // shron1.chtyvo.org.ua/Rukkas_Andrii/Ukrainski-starchyuny-u-polskii-Vyshii-shkoli.pdf.

² Шандрук П. Сила доблесті. — Пер. з англ. — К.: Вища школа, 1999. — 240 с.

Отже, Павло Шандрук служив у чотирьох арміях, брав участь у кількох війнах, був нагороджений за бойові заслуги нагородами Російської імперії, УНР, Польщі, Франції. У незалежній Україні пам'ятають мужнього українського генерала — меморіальні дошки встановлено в рідному селі й у Ніжині, а в Івано-Франківську є вулиця Павла Шандрука.

Від співпраці з поляками до співпраці з німцями прийшов і генерал-хорунжий **Петро Самутін (1896—1982)**¹. Народився він у с. Ташані (тепер Переяслав-Хмельницький район Київської області). Загальну освіту здобув у Полтавській агрономічній школі й Петровсько-Розумовській гімназії у Москві. Добровольцем пішов служити в царську армію, у квітні 1916 р. закінчив військову 2-гу Київську школу прапорщиків. У російській армії здобув звання поручика, під час Першої світової війни воював на німецькому фронті, був поранений. Узяв активну участь в українізації армії, був делегатом 2-го й 3-го Всеукраїнських військових з'їздів.

Після закінчення у травні 1918 р. Інструкторської школи старшин служив на офіцерських посадах у гетьманському війську. У складі Стародубського полку перейшов на бік Директорії і продовжив службу в Армії УНР — помічником командира полку, державним інспектором 8-ї Запорізької дивізії, штабним

¹ Зінкевич О. Самутін — воjak, стратег, дослідник // Свобода. Український щоденник. — 1983. — 29 липня.

офіцером і командиром сотні 6-ї стрілецької дивізії Армії УНР. Петро Самутін воював з більшовиками й денікінцями. Взяв участь у польсько-радянській війні й відзначився в обороні Замостя 29—31 серпня 1920 р., коли 6-та Січова стрілецька дивізія у важких боях зірвала фланговий удар на Варшаву 1-ї Кінної армії Семена Будьонного.

У серпні 1921 р. Петро Самутін нелегально дістався радянської України для підготовки антирадянського повстання у координації з Другим зимовим походом. Два роки він провів у лавах українського національного антирадянського підпілля.

У 1928—1939 рр. Петро Самутін служив контрактним офіцером Війська Польського, закінчив Вищу військову школу й здобув досить високе для українця у польській армії звання майора. Воював у складі 1-ї піхотної дивізії легіонерів і в штабі армії «Модлін» проти частин вермахту, був поранений і захоплений німцями у полон. Потім служив у німецькій армії, від 1941 р. воював на Східному фронті. За деякими даними, готував і вербував агентів абверу, зокрема в 1942 р. служив заступником начальника абвергрупи при штабі 17-ї армії і показав себе добре підготовленим розвідником.

Після Другої світової війни емігрував до США. Брав участь у діяльності громадських і комбатантських українських організацій, написав низку праць з історії національно-визвольних змагань і радян-

ської армії. Від Уряду УНР в екзилі здобув звання генерал-хорунжого й кілька нагород.

За відгуками сучасників, Петро Самутін буквально народився військовим — відповідний зовнішній вигляд і постава, аналітичний склад розуму, точність і лаконічність висловлювань, уміння виділити головне й відкинути несуттєве. Петро Зотович дистанціювався від політики, але симпатизував гетьманському рухові. Він чітко розумів значення дієздатної армії для незалежної України. В еміграції генерал уважно й ретельно досліджував збройні сили СРСР, аналізуючи їхні сильні й слабкі сторони. Він звертав увагу на те, що українським політикам обов'язково мати адекватну військову стратегію, бо це запорука здобуття і збереження незалежності; незалежність України має спиратися на військово-політичні союзи, а зовнішня політика — створити підґрунтя для коаліційної військової стратегії в інтересах оборони України. Генерал наголошував, що відсутність такої коаліції спричинила поразку національно-визвольних змагань у 1918—1921 рр., зокрема в радянсько-польській війні 1920 р. союзники (Польща й УНР) не змогли перетворити ворогів Росії на своїх союзників і це дорого коштувало обом народам.

В оцінках українського визвольного руху часів Другої світової війни Петро Самутін наголошував, що пошук шляхів до незалежності слід було шукати поза гітлерівською Німеччиною і боротьба УПА була

єдиною світлою сторінкою воєнної стратегії українського руху¹.

Петро Дяченко² (1895—1965) — український командир у низці знакових військових формувань України, зокрема 1-го кінного полку в Чорних запорожців УНР, протитанкової бригади «Вільна Україна», генерал-хорунжий Армії УНР; автор спогадів «Чорні запорожці», у яких поетично розказано про участь полку чорних запорожців у боях за незалежну Україну 1918—1920 років. Найцікавішими є описи боїв на Чернігівщині й Харківщині, трагічної долі Петра Болбочана, боїв за Київ, Першого зимового походу Армії УНР і багатьох інших бойових дій проти більшовиків, денікінців і махновців.

Народився Петро Дяченко в сім'ї нащадків українських козаків на Миргородщині, закінчив Роменське реальне училище, а з початком Першої світової війни став добровольцем російської армії. Від

¹ Зінкевич О. Генерал П. Самутін — вояк, стратег, дослідник // Свобода. Український щоденник. — Нью-Йорк, 1983, 29 липня.— № 142 + № 143 від 30 липня 1983 р.

² Про нього писали: Я. Тинченко. Офіцерський корпус Армії УНР. — Кн. I — II. — К., 2007—2011; С. Коваленко. Чорні Запорожці: історія полку.— 2-ге вид. — К.: Стікс, 2015.— 368 с.; Бульба-Боровець Т. Армія без держави. — Вінніпег, 1981; Буртик І. Тернистий шлях 2-ї дивізії УНА. — Нью-Йорк, 1991; Коваль Р. Петро Дяченко, отаман Чорних запорожців // https://chornoshlychnyk.io.ua//s27637/petro_dyachenko_otaman_chornich_zaporozhtsiiv; Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 р. — К., 2018.— 266 с. тощо. Знято відео «Чорні запорожці», або історія Петра Дяченка (див.: photo-lviv.in.ua/chorni-zaporozhtsi-abo-istoriya-petra-dyachenka-video).

Командир кінного полку
чорних запорожців
Петро Дяченко.
20 червня 1919 року.
ЦДАВО України. Ф.4465.
Оп.1. спр. 395.
Арк.18—18 зворот

липня 1914 р. він служив рядовим і одразу зарекомендував себе вправним військовим — дістав за бойові заслуги низку нагород. Був поранений, у 1916 р. закінчив Оренбурзьку школу прапорщиків, у травні 1917 р. став поручиком, а згодом штабс-капітаном.

У лютому 1918 р. Петро повернувся в Україну. Очевидно, далеко не одразу йому вдалося визначитися у складній політичній ситуації кінця 1917 — початку 1918 рр., але він визначився у тому, що рідна земля має і може стати незалежною, і пішов до війська. Наприкінці березня 1918 р. у Полтаві Петро Дяченко на чолі невеликого парамілітарного загону вступив до кінної сотні 2-го Запорозького пішого полку, згодом очолив цю сотню. У 1918 р. майбутній генерал відзначився при визволенні Полтави.

Особливу відвагу Петро Дяченко проявив під час знаменитої Кримської операції Петра Болбочана.

Молодий кавалерійський командир виявив і політичний прагматизм у справі об'єднання зусиль українського й кримськотатарського національно-визвольного рухів, якого не вистачило керівникам незалежної України у 1991—2014 роках. Так, під час маршу Петра Болбочана на Сімферополь до кінної сотні Петра Дяченка приєдналися 50 кримських татар, і невдовзі їхні роз'їзди розносили по аулах агітаційні українські гасла кримськотатарською й українською мовами, закликаючи кримців до боротьби за свої права в союзі з Україною¹.

Шістнадцятого листопада 1918 р. Петро Дяченко став командиром кінної сотні, на базі якої наприкінці 1918 р. було сформовано Кінний дивізіон чорних запорожців імені полковника Петра Болбочана. У грудні 1918 — квітні 1919 рр. дивізіон Петра Дяченка брав участь у Другій радянсько-українській війні на Сході України. У березні 1919 р. Петро Дяченко став командиром Кінного полку чорних запорожців і взяв участь у Першому Зимовому поході по тилах ворога восени 1919 — навесні 1920 рр., причому полк проявив себе як один із найбоєздатніших.

Так, на початку Першого зимового походу по тилах денікінців 11 грудня 1919 р. полк несподіваним наскоком захопив залізничну станцію Гомидри. Петро Дяченко отримав від селян і перевірів відомості, що

¹ Громенко С. Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 р. — К., 2018. — С. 107—108.

через Ставище (тепер селище в Київській області) просуваються частини й обози білих. Командир сформував мобільний загін і здобув великі й, головне, життєво необхідні для полку трофеї¹.

П'ятого січня 1920 р. чорні запорожці вступили до м. Голованівськ (тоді Балтський повіт Подільської губернії, зараз — центр Голованівського району Кіровоградської області), 19 січня визволили містечко Саврань на Поділлі.

У лютому 1920 р. полк чорних запорожців у складі Київської групи Юрія Тютюнника визволив низку містечок Черкаського повіту й вів бої з червоними за Золотоношу (тепер Черкаська область). Кінний полк Петра Дяченка в боях за Вознесенськ продемонстрував витримку, ініціативу, відвагу й винахідливість. На чолі полку Петро Дяченко відзначився у радянсько-польській війні, знову дістав два поранення у лютому й вересні 1920 року. Через останнє поранення лівої ноги він став шкутильгати.

Зразком бойової ефективності, відваги, патріотизму й військової майстерності кінного полку чорних запорожців стали бої з червоними за Вознесенськ, що звелися до штурму вузлової залізничної станції 15 квітня 1920 року.

Підрозділи української армії через брак набоїв опинилися у доволі скрутному становищі. Їхні позиції

¹ Коваль Р. За волю і честь. Невигадані історії і вояцькі біографії // ukraine.org/main/evshan/za_volen.htm.

обстрілювали два бронепоїзди, а під прикриттям кулеметів на полк чорних запорожців наступали близько 250 більшовицьких курсантів.

У цей час Петро Дяченко хворів. Командир кулеметного підрозділу П. Первухин використав останні набої і на деякий час зупинив червоних курсантів. Контратаку двох сотень було відбито вогнем бронепотягів. Над полком нависла смертельна загроза. Полковник узяв на себе командування — гармати останніми набоями підбили один бронепоїзд червоних, другий відступив. Навальна атака чорних запорожців з фронту і з флангів закінчилася перемогою, відкрила шлях до Вознесенська, де було захоплено численні трофеї.

Наприкінці літа 1920 р. полк узяв участь у радянсько-польській війні й відзначився у боях під Сидоровим.

Петра Дяченка можна вважати організатором полку чорних запорожців — одного з найкращих кавалерійських підрозділів Армії УНР. Спочатку це був кінний дивізіон (декілька сотень), згодом полк (близько 1 тисячі вояків) — зараз встановлено 435 імен¹. Полк мав артилерію і кулеметний підрозділ, чотири стройові сотні, пластунську сотню (піхотний підрозділ, який забезпечував підтримку кавалеристів у всіх видах бою).

¹ Список старшин і козаків 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР //www.wikiwand.com/uk/Список_старшин_і_козаків_1-го_кінного_полку_Чорних_запорожців_Армії_УНР.

Тобто це була тактична одиниця, здатна вести бій як самостійно, так і в складі більших підрозділів. У боях Армії УНР кавалерія стала основною маневровою силою, і саме її боездатність нерідко визначала успіх операцій. Кавалерійські полки надавалися піхотним з'єднанням, входили до більших кавалерійських з'єднань. І якщо червоні й білі формували свої кавалерійські підрозділи за рахунок козацтва (ті мали коней і навички), то для армії УНР формування й утримання кавалерійських частин було надзвичайно складним завданням. Отже, 1-й Кінний полк чорних запорожців відіграв суттєву роль у війні УНР за незалежність — у радянсько-українських війнах, Першому Зимовому поході, радянсько-польській війні.

Оцінюючи дії Петра Дяченка як організатора й командира 1-го кінного полку Чорних запорожців, можна виокремити виховання когорти борців за волю України: хорунжого полку Юрія Артюшенка (1899—1990) — військового й громадсько-політичного діяча, члена Ради Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка, заступника голови Українського Національного об'єднання (УНО), редактора «Українського вісника» (1937—1940); заступника командира полку Федора Божка — командира Окремого кінного партизанського дивізіону імені Петра Болбочана, який 31 серпня 1919 р. у Києві зірвав російський прапор з будинку Думи; козака кулеметної команди Андрія Іванова (1901—1974) —

військового й громадського діяча, вояка дивізії СС «Галичина», члена української комбатантської організації у Канаді; помічника Петра Дяченка Миколу Янчевського — полковника Армії УНР, у 1919 р. — командира 28-го кінного імені Максима Залізняка полку й багато інших. Принципово важливе те, що практично всі бійці полку Чорних Запорозжців були вихідцями зі Східної України.

Двадцять третього серпня 2017 р. 72-га окрема механізована бригада Збройних Сил України отримала назву «72-га окрема механізована бригада імені Чорних Запорозжців» і бойовий прапор на параді в День незалежності України 24 серпня 2017 року¹.

Від 1928 р. Петро Дяченко служив контрактним офіцером Війська Польського, закінчив Вищу військову школу, здобув звання майора. Відгуки про нього під час навчання цікаві й контраверсійні.

Так, на думку польських штабистів, Петро Дяченко мав посередні здібності й інтелектуальний рівень, заледве середні працьовитість, старанність і почуття обов'язку, був лінєвий з посередньою уважністю. Та

¹ Указ Президента України від 23 серпня 2017 р. № 234/2017 «Про призначення почесних найменувань військовим частинам Збройних Сил України та уточнення деяких найменувань».

вони ж визнавали його високі якості внутрішньої самодисципліни, фізичну витривалість, уміння зберігати спокій, високий духовний стан, уміння добре готувати інформацію для командира, реалізм в оцінці ситуації на полі бою, точний підрахунок співвідношення сил у часі й просторі, вміння віддавати ясні й чіткі накази¹.

Цю характеристику варто порівняти з аналізом його практичної служби. Протягом 1928—1939 рр. Петро Дяченко був командиром кулеметного й лінійного ескадронів полку кавалерії, помічником першого заступника командира полку кавалеристів (1934—1939). Дістав пам'ятну відзнаку за бездоганну поведінку й наполегливу працю. Командир бригади у 1936 р. високо оцінив його військову кваліфікацію: «Рухливий, дуже енергійний та спритний, дуже добре орієнтується в ситуації під час практичного командування частиною. Амбітний і дуже охочий до праці, має великий кавалерійський темперамент. Дуже сильний, фізично витривалий, дуже точний і сумлінний виконавець. Командує полком із великим досвідом і знанням справи, що поєднується з великою кмітливістю та винахідливістю... Позитивно впливає на підвладних»². Заробити

¹ Руккас А. Українські старшини в Польській Вищій Військовій Школі // schron1.chtyvo.org.ua/Rukkas_Andrii/Ukrainski-starchyny-u-polskii-Vyshii-Viiskovii-scholi.pdf.

² Руккас А. Українські старшини в Польській Вищій Військовій Школі // schron1.chtyvo.org.ua/Rukkas_Andrii/Ukrainski-starchyny-u-polskii-Vyshii-Viiskovii-scholi.pdf.

таку атестацію українцю в польській кавалерії — була справа практично недосяжна.

Другу світову війну Петро Дяченко зустрів на польсько-литовському кордоні. Брав участь в обороні Варшави, у боях з червоними на р. Німан, був укотре поранений та уник чекістської кулі в потилицю у Катині, зумівши з боями прорватися до Литви. Уже втретє його було інтерновано, і він опинився у гітлерівському таборі військовополонених.

З початком Другої світової війни Петро Гаврилович налагодив взаємодію з ОУН(м). У 1943 р. він на певний час очолив штаб «Поліської Січі» Тараса Бульби-Боровця. Надалі Петро Дяченко заради створення боєздатних підрозділів УПА співпрацював з мельниківцями, бандерівцями й навіть гітлерівцями, організовував постачання упівцям зброї, радіостанцій, документів, опікуючись лікуванням поранених, влаштовував українських підпільників до гітлерівської школи радистів, сприяв визволенню заарештованих тощо. Петро Дяченко тримав підтримував зв'язки з УПА, відвідував їхні бази, надавав практичні поради¹.

За даними Я. Тинченка, П. Дяченко навесні 1940 р., після звільнення з німецького полону, повернувся до Сувалок, де служив начальником місцевої поліції. У 1942—1944 рр. працював у німецьких окупаційних

установах на Чернігівщині й Полтавщині. Є інформація, що Петро Дяченко у 1942—1943 рр. був головним резидентом області «В» спеціального розвідувального органу абверу, який вів агентурну роботу, виявляв і ліквідував комуністів-розвідників, контактуючи з усіма структурами німецької контррозвідки на окупованій території СРСР. Агентура Петра Дяченка активно діяла на Чернігівщині — збирала дані про радянських партизанів Семена Ковпака й Олексія Федорова, просочувалася у їхні загони й створювала фіктивні партизанські загони. Петро Дяченко дістав чимало важливої інформації про партизанів на Чернігівщині й ліквідував декілька загонів Семена Ковпака. Згодом Петро Дяченко очолював розвідувальну школу в Баварії, що готувала агентів-радистів. За спогадами члена ОУН(б) Р. Петренка, у цій школі Петро Дяченко підготував 11 радистів для УПА. Може, німцям стало щось відомо про самодіяльність Петра Дяченка і його заарештували. Але він зумів викрутитися.

У березні 1944 р. Петро Дяченко очолив штаб Українського легіону самооборони на Холмщині (31-й батальйон СД). За польськими джерелами, на які спирається Ярослав Тинченко, легіон узяв участь у придушенні Варшавського повстання. Утім, у літературі є дані про прибуття легіону до Варшави вже після розгрому повстання.

У липні 1944 р. через наступ Радянської армії легіон перейшов на польську територію (усі передислокації

¹ Кухаренко Р. Петро Дяченко — отаман полку Чорних Запорозжців. // www.global-analytik.com/історія/петро-дяченко-отаман-полку-чорних-31.

легіону Петро Дяченко забезпечував ретельною розвідкою), причому цей перехід викликав невдоволення частини вояків і командирів, намагання знайти спільну мову з УПА (до УПА навіть дезертирувала одна чота), хоча до того легіон мав із загонами УПА збройні сутички.

Повстання стало фактично головною військовою операцією Армії Крайової з відновлення некоммуністичної Польщі, і його успіх перекреслював надії українців на створення соборної незалежної України.

У жовтні 1944 р. легіон передислокувався до Моравії, а вже в січні 1945 р. ввійшов до складу Українського Визвольного Війська. На початку 1945 р. легіон опинився у Словенії для боротьби з партизанами, але в березні 1945 р. німці розкрили наміри частини легіонерів перейти на бік четників (югославські партизани-монархісти). Легіон було розформовано, а після присяги на вірність Україні приєднано до дивізії СС «Галичина», і його вояки в складі підрозділів Української Національної Армії вели бої з Радянською армією. Рештки легіону було інтерновано західними союзниками.

Утім, полковник Петро Дяченко в лютому 1945 р. став у складі вермахту командиром 1-ї Української дивізії Української Національної Армії, а згодом очолив формування протитанкової бригади «Вільна Україна».

Бригада дістала бойове хрещення під час бою за Баутцен (місто в Саксонії, за 50 км від Дрездена), коли її 15 квітня просто з обстріляного ворогом ешелону кинули на локалізацію прориву. Петро Дяченко зумів організовано ввести в бій підрозділи. Сімнадцятого квітня бригада дістала наказ прорватися до оточеного гарнізону Баутцена — і наказ виконали, причому було знищено два радянські танки Т-34—85.

Двадцять другого квітня одна з рот бригади перейшла в наступ, захопила позиції радянської армії, полонених і трофеї. Наступного дня бригада просунулась на 5 км, але була відрізана від інших частин. Діючи мобільними моторизованими групами, бригада знову захопила полонених.

Наступ 27 квітня було відбито, радянські частини зуміли вийти в тил бригади й увечері штаб опинився під загрозою. Бригада швидко перегрупувалася і перейшла в контрнаступ, який вдало завершився уже зранку 28 квітня, — було захоплено чимало полонених і завдано значних втрат 7-й польській дивізії 2-ї армії Війська Польського генерала Кароля Сверчевського (цей сталінський генерал, ліквідований упівцями 27 березня 1947 р., відзначився «героїзмом» при виселенні українських селян з рідних домівок).

У другій половині дня 27 квітня 1945 р. командир корпусу вручив Петрові Дяченку Залізний Хрест¹.

¹ Поай В. Сражение за Баутцен. Последняя победа Вермахта // <https://topwar.ru/141697-srazenie-za-baytzen-poslednyaya-pobeda-vermahta.html>

Узяті у поляків трофеї трохи поліпшили озброєння бригади, і 2 травня вона знову перейшла в наступ, який попри частковий успіх призвів до дезертирства цілої роти. П'ятого травня бригада почала відступ до Ельби, куди вийшла 7 травня, але вже 8 травня опинилася в оточенні радянських військ. До позицій американців було 200 км території, зайнятої радянською армією. Частина вояків (до 30%) «Вільної України» зуміла прорватися до американців, а решта загинула чи потрапила до радянського полону. Кілька десятків бійців сховалися у Судетах, дійшли до Нижньої Сілезії (Польща), приєдналися до мережі ОУН(б) і вели боротьбу за українську справу до початку 1950-х років.

Отже, сформована Петром Дяченком протитанкова бригада «Вільна Україна» гідно проявила себе в останній перемозі вермахту. Сьомого березня 1945 р. українського патріота було призначено командиром 2-ї дивізії Української національної армії і він здобув звання генерал-хорунжого. На початку травня він здався американцям.

Так закінчився бойовий шлях Петра Гавриловича Дяченка — йому судилося 26 років служити в арміях Російської імперії, Тимчасового уряду Росії, Армії УНР, Збройних силах Української держави гетьмана Павла Скоропадського, Війську Польському Другої Речі Посполитої, у «Поліській Січі», Армії гітлерівської Німеччини й Українській національній армії. Кількість воєн навіть перерахувати важко. У числен-

них боях він проявив рішучість, відвагу, витримку, стійкість, військовий хист і кавалерійську (чи краще сказати — козацьку) звиягу разом із високою професійною підготовкою. Генерал Петро Дяченко мав системну військову освіту, добре розумів тенденції поступу військової справи, можливості різних видів зброї і військової техніки, застосовував різноманітні тактичні прийоми (активна оборона, стійка оборона, контрнаступ, флангові удари, рейди, охопоти, раптові атаки, навальні атаки, удари з тилу), за необхідності комбінував різні тактичні прийоми з окремими підрозділами (скажімо, одночасно частина його військ оборонялась, друга — контратакувала, третя — здійснювала обхід тощо) і вдало використовував перспективні тактичні прийоми, які сьогодні вважають провідними у збройній боротьбі (під час боїв під Бутценом він вдало використав мобільні бойові групи). Він умів організовувати бої, ухвалювати правильні рішення на основі ретельної розвідки, враховував особливості своїх частин і сил ворога, постійну бойову охорону, матеріальне забезпечення, специфіку місцевості.

Петро Дяченко послідовно пройшов усі шаблі військової кар'єри — від командира взводу до командира дивізії, служив у штабах, тому добре розумів особливості різних видів зброї і збройних сил — піхоти, кінноти, артилерії тощо — і вміло організовував їхню взаємодію.

Проте у віці 50 років, після закінчення Другої світової війни, Петро Дяченко назавжди полишив військову службу й розпочав нове, цивільне життя в еміграції. Петро Гаврилович жив у Мюнхені, і з ним, як визнаним спеціалістом боротьби з радянською владою і її збройними силами, консультувалися американські розвідники щодо потенціалу українського визвольного руху, перспектив збройного протистояння УПА з радянськими спецслужбами. Невдовзі він емігрував до США й оселився у Філадельфії. Петро Дяченко відійшов від активного суспільного життя, багато часу приділяв родині й написанню мемуарів. У 1961 р. Уряд УНР в екзилі надав йому звання генерал-хорунжого (в указі зазначено, що Петра Дяченка слід вважати генерал-хорунжим з 1928 року). Згодом йому було надано військове звання генерал-поручика.

Двадцять другого квітня 1965 р. Петро Дяченко пішов з життя.

Син генерала Петро взяв участь у В'єтнамській війні в складі Збройних сил США.

Значну цінність для історії національно-визвольних змагань становить архів генерала, ретельно упорядкований його дружиною Оленою. Так, вона оприлюднила

чималий перелік мемуарних і дослідницьких праць Петра Дяченка, серед яких особливо цікаві «Зимовий похід», «Нотатки до історії Полку Чорних Запорозжців», декілька праць з історії протитанкової бригади «Вільна Україна». Збережено персональні документи генерала, чимало фотографій, епістолярій з генералом П. Шандруком, П. Самутіним, М. Садовським та іншими українськими військовими. Деякі праці генерала опубліковано вже після його смерті.

Вийшла низка публіцистичних і художньо-документальних праць про генерала й очолювані ним підрозділи, згадки про них містяться у численних мемуарах і дослідженнях. На батьківщині генерала, у селі Березова Лука, попри 70-річне замовчування й ідеологічну обробку, пам'ятають родину Дяченків. Зусиллями Історичного клубу «Холодний Яр» Петру Гавриловичу встановлено пам'ятний знак. У місті Вознесенськ є вулиця Петра Дяченка.

Згідно з додатком до Постанови Верховної Ради України від 11.02.2015 р. «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 р.» у 2015 р. на державному рівні відзначили 120 років з дня народження Петра Дяченка — «військового діяча, полковника, командира полку «Чорних запорозжців» Армії УНР»¹.

¹ Постанова Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році» // [Zakon.rada.gov.ua/laros/shoro/184-19](http://zakon.rada.gov.ua/laros/shoro/184-19).

Післямова

Історія свідчить, що реальну свободу здобувають у боротьбі, насамперед військовій. Патріоти України, опинившись на чужій землі, чітко усвідомлювали це й діяли відповідним чином. За складних обставин вони боролися не лише за власне життя, а й за українську справу. Гаслом таких українців стало «Вжити й боротися за Україну».

Цю книжку ми замислювали і писали у непрості часи. Уперше за багато десятиліть українці зіткнулися з війною, яка загрожує незалежності. Російська агресія стала для нас потужним мотивувальним фактором.

Сталося так, як сталося, — Україна й Росія сусіди, Наддніпрянська Україна 300 років перебувала у складі Росії, українці розуміють російську мову, в Україні численна й впливова російська спільнота, багато українців не мають національної ідентичності й навіть не замислюються про те, що вона потрібна. Через територіальну, етнічну, мовну, релігійну й історичну близькість двох народів більшість звичайних росіян, переважна частина інтелектуальної і практично вся політична еліта нашого північно-східного сусіда не можуть уявити України не в складі Росії. Сьогодні цим вдало маніпулює команда Володимира Путіна.

2017—2021-й — це роки численних ювілеїв. Сто років тому Україна й українці теж багато чого робили вперше й зі зброєю в руках відстоювали свою незалежність. Піднесення, жертвність, розчарування, мужність і героїзм, гіркота поразок й уроки помилок — мабуть, це ключові емоції 1917—1921 років. Українці програли, мільйони людей так чи інакше сплатили рахунок за це. Але були й такі, які не здавалися. Вони йшли служити іншим державам, але з Україною у серці. Часом їхній вибір був геть неправильний. Та все одно приклад закордонних вояків, приклад мужності, героїзму, професіоналізму й патріотизму має надихати громадян України.

У цій книжці багато біографічних деталей, але це не довідник. Це спроба ескізів портретів непересічних особистостей. Зрозуміло, на тлі короткого, але яскравого ХХ століття.

Звичайно, українську історію і надихаючі/мотивувальні кейси варто популяризувати всіма можливими засобами — у кіно, театрі, соціальних медіа, книжках. Хай там як — історики тут майже як на фронті.

У часи німецько-радянської війни 1941—1945 рр. чимало українців служили не лише в РСЧА, а й у збройних силах західних країн — учасниць антигітлерівської коаліції. Принциповим є те, що українці в складі Війська Польського першими вступили у війну з Адольфом Гітлером у вересні 1939 р., тодішнім союзником Йосифа Сталіна. Причому в той час, коли

у боях з вермахтом українці гинули на полі бою, а мирні українці — під бомбами літаків Люфтваффе (уже 1 вересня 1939 р. бомбили Львів, а трохи згодом — Луцьк, Івано-Франківськ, тодішній Станіслав, Тернопіль, Дрогобич, Сарни й інші міста Західної України), СРСР підтримував агресора. Без радянських нафти, марганцю, міді, нікелю, лісу, платини, зерна тощо Адольфу Гітлеру було б важко, якщо взагалі можливо, напасти на Польщу. Про це сам Йосиф Сталін відверто сказав у телеграмі Адольфу Гітлеру «Дружба, скріплена кров'ю», опублікованій усіма газетами СРСР 25 грудня 1939 року.

Невід'ємною частиною українства є діаспора. Об'єктивно останніми роками чисельність діаспори зростає, зростає її роль у поступі України на Захід. Для сучасного українського суспільства вкрай важливо покінчити з пострадянськими міфами про діаспору й показати її реальну роль у житті світу, Заходу, України. Зокрема, це стосується й аналізу військової історії, формування українських військових традицій, що принципово важливо під час чергової агресії північно-східного сусіда. Адже чимало з наших героїв були вихідцями саме з діаспори — канадської чи американської.

Робота з вивчення подвигу українців в іноземних військових формуваннях ще далека до завершення. Зрозуміло, що й наша праця не претендує (і не може претендувати, за визначенням) на повноту висвітлення проблеми.

Наша мета проста — пробудити інтерес до дивовижних, героїчних, звивистих, трагічних, повчальних і надихальних доль українців, які волею історії змушені були воювати під різнобарвними стягами. І попри це — у більшості випадків так чи інакше їхня кров лилася за Україну.

Їхні слова сьогодні звучать, ніби заповіт і пророцтво. Скажімо, Яків Гальчевський 29 вересня 1939 р. у німецькому полоні записав: «Коли ми матимемо свою незалежну державу, то не повинні забувати вічних засад військової справи»¹. Тож їх варто згадувати «...в сім'ї вольній, новій».

¹ Гальчевський Я. З воєнного нотатника...// <http://www.ukrlife.org/main/evshan/galchevskybio.htm>.

Зміст

Інтро	5
Провісники тренду. Побачити, зрозуміти, показати загрозу.....	9
«Доле моя, доле, доле віковая...». Життєві дороги закордонних вояків-українців.....	29
«Ляше, друже, брате...». Досвід та уроки польсько-українського військового братерства	71
Знайомі риси незнайомців: якими солдатами були українці	147
У складі Іноземного легіону	175
Неоднозначні явища в історії українських легіонерів	213
Післямова.....	250

Дякуємо, що обрали нашу книжку!

Вас вітає команда «Vivat» — найбільшого універсального видавництва в Україні. Щороку ми ретельно добираємо і публікуємо для вас тільки найкращі світові бестселери та новинки українських письменників, що припадуть до смаку найвибагливішому читачеві. Упевнені, що кожна наша книжка здатна подарувати справжню насолоду від читання.

Бажаємо приємного дозвілля та чекаємо на зустрічі у фірмових книгарнях «Vivat» за адресами м. Харків, вул. Квітки-Основ'яненка, 2 м. Львів, вул. Дорошенка, 23

а також на сторінці нашого онлайн-магазину vivat-book.com.ua

З повагою, команда видавництва «Vivat»

vivat-book.com.ua

[@vivat.book.com.ua](https://www.facebook.com/vivat.book.com.ua)

[@vivat_publishing](https://www.instagram.com/vivat_publishing)

[@vivat_books](https://www.telegram.com/@vivat_books)

Читай. Мрій. Дій.

Суспільно-політичне видання

Серія «Історія та політика»

ВОДОТИКА Сергій Григорович,
ВОДОТИКА Тетяна Сергіївна

Українці в арміях світу

В авторській редакції

Головний редактор *О. С. Кандиба*
Провідний редактор *Г. В. Сологуб*
Технічний редактор *Д. В. Заболотських*
Дизайнери й верстальники *І. О. Гнідая, В. О. Верхолаз*

Підписано до друку 20.12.2019.
Формат 84х108/32. Ум. друк. арк. 13,44.
Наклад 2000 прим. Зам. № .

Термін придатності необмежений

ТОВ «Видавництво «Віват»»,
61037, Україна, м. Харків, вул. Гомоненка, 10.
Свідоцтво ДК 4601 від 20.08.2013.

Видавництво «Віват» входить до складу ГК «Фактор».

Придбати книжки за видавничими цінами та подивитися детальну інформацію про інші видання можна на сайті www.vivat-book.com.ua
тел.: +38 (057) 717-52-71, +38 (073) 344-55-11,
+38 (067) 344-55-11, +38 (050) 344-55-11,
e-mail: ishop@vivat.factor.ua

Щодо гуртових поставчань і співробітництва звертатися:
тел.: +38 (057) 714-93-58, e-mail: info@vivat.factor.ua

Адреси фірмових магазинів «Книгарня Vivat»:
м. Харків, вул. Квітки-Основ'яненка, 2,
тел.: +38 (057) 341-61-90, e-mail: bookstorevivat@gmail.com
м. Львів, вул. Дорошенка, 23,
тел.: +38 (032) 255-34-00, e-mail: bookvivatlviv@gmail.com

Видавництво «Віват» у соціальних мережах:
facebook.com/vivat.book.com.ua
instagram.com/vivat_publishing

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
у друкарні «Фактор-Друк»,
61030, Україна, м. Харків, вул. Саратовська, 51,
тел.: +38 (057) 717-53-55